

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
O. Loorits, J. Mark, J. Mägiste, E. Nurm,
A. Saareste, Fr. Tuglas

SISU:

- J. Pert: Möödunud aasta draamatoodang.
D. Palgi: Stiili-uurimustest. (Lõpp.)
F. Pettai: Petõfi luuletiste tõlkeid ja tõlkijaid eesti keeles.
M. J. Eisen: Vahetatud lapsed.
Otu Liiv: Kuremäe kloostri asutamise eelloost.
A. Anni, R. Sirge, J. Pert: Kirjanduslik ülevaade.
Lisaks: Koidula kirjad omakseile 22. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI EESTI KIRJANDUS

22. aastakäik.

Asutatud 1906. aastal. Ilmub Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandena iga kuu lõpul, number 4½—5 trükipoognat (72—80 lk.), piltidega.

Kuukirja kaasas ilmuvad lisad, mida võib kõita iseseisvaks raamatuks:

Arno Raag: **Elisabeth Aspe.**

Koidula kirjad õmakselle 1873—1886

III osa, alates 241. lk.

Eesti raamatute üldnimestik, alates 1924. a.

V osa, alates 381. lk. Viimane sisaldab kuudekaupa kõik Eestis ilmunud raamatud, Venemaal ilmunud eestikeelsed raamatud, samuti Eestis ilmunud ajakirjad ja ajalehed.

Toimetus: tegev ja vastutav toimetaja lektor Joh. V. Veski, Tartu, Vabriku tänav 5, telefon 2-81.

Käsitajate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitajad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitajate lühendatud kujul.

Talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Tartus, Lai tänav 35, telefon 6-01, avatud äripäeviti kella 9—15.

Tellimishind 4 krooni aastas, 2 kr. poolaastas, 1 kr. veerandaastas. Üksikuid numbreid müüakse eraldi.

Tellida võib otse talitusele ning postiasutiste, raamatukaupluste ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmeeste kaudu.

Kuulutused kaantel või teksti järel: terve lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Vähesel arvul on saada veel XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga 3.60 kr. (nahkkõltes 5.35 kr.) ning aastak. XIX—XXI (1925—1927) hinnaga 5 kr. (nahkkõltes 6.75 kr.) aastakäik.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1906. aastast hinnaga 40 senti number.

Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivi on kogatud Eesti tähtsate meeste pabereid, nagu avaldamata käsitajate, kirjavahetusi, dokumente, pilte jne. Need on paigutatud tulekindlasse ruumi, korraldatud teaduslikult ning selle tõttu kättesaadavaks tehtud uurijaile.

Selts võtab vastu uusi materjale alalhoidmiseks ja korraldamiseks arhiivis.

Astuge Eesti Kirjanduse Seltsi liikmeks.

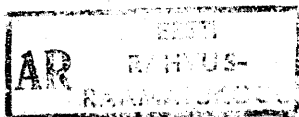
Liikmemaks 1 kr. aastas, eluagene 20 kr. ühekordselt.

Liikmeksastumise sooviavaldusi võtavad vastu Seltsi usaldusmehed ja

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo

Tartus, Lai tänav 35, telefon 6-01.

4928 P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1928

XXII AASTAKÄIK

№ 8

Möödunud aasta draamatoodang.

Möödunud aasta draamatoodang püsib, kui võrrelda teda eelmise aasta omaga, endisena. Seda esindavad ainult üksikud nimed. On ilmunud üldse viis-kuus draamateost. Ja neist vahest pooltel võib tõsisemalt peatuda. Hugo Raudsepp saatis välja „Kohtumõistja Simsoni“ (eriraamatuna) ja komöödia „Sinimandria“, Karl Laagus'elt ilmus tragikomöödia „Doktor Moll“, E. Tõnisson'ilt — „Punase lipu eest“, Jaan Metua'lt — näidend „Jaanipäev“, Redik Soar'ilt — „Jõuluöö“, jõulunäidend muusika ja lauludega 5 pildis, M. Torn'ilt „Kullalaev“ (ilmunud Venemaal). Ja sellega oleks loendatudki kõik möödunud aasta draamateoste autorid ja nende teosed.

Kahvatuks jääks kogu aasta draamatoodang, kui ses puuduks H. Raudsepa „Kohtumõistja Simson“. See on teos, mis päästab möödunud aasta draama peatsest unustussejäämis-hädaohust ja võimaldab võrrelda seda sama aasta teiste kirjanduseliikide paremate toodetega. Peale Raudsepa draamateoste ei saakski me sõna tõsisest mõttes enam kõnelda meie kunstipärasest möödunud aasta draamast. Ülejäänud draamatoodangu osa on rikastanud meie küla-näitelavade repertuaari; kuid asjaarmastuslik kirjanik või draama-autor on näidanud ometigi enam kui juhulist kirjutuseoskust, ja sedagi ei saaks jätta konstateerimata.

Hugo Raudsepp on esindatud möödunud aasta draamatoodangus, nagu tähendatud, kahe teosega. Ta „Kohtumõistja Simson“, draama neljas vaatuses, on paremat, mis Raudsepp on senini üldse loonud. „Kohtumõistja Simsonis“ on kunstnik Raudsepas kui kirjanikus tõusnud oma võimete paremasse easse. See teos on läbi ja läbi kirjanik-esteedi toode.

Raudsepa tavalises kergesisulises ja stiililt kergekaelises toodangus on „Kohtumõistja Simson“ erand. Raudsepp on suutnud selles tõusta neisse kõrgustesse, mis moodustavad kirjaniku loomingu haripunkte.

„Kohtumõistja Simsoni“ aine on võetud, nagu juba pealkirjast võib järeldada, piiblist. Sama ainet on korduvalt kasutatud kirjanduses. Kuid oma intuitsiooni ja vaimu algupärasusega on Raudsepp suutnud oma teosele anda täiesti isikupärase versiooni, kusjuures seda teost põhjendatult võib võrrelda sama ainet käsitlevate maailmakirjanduse paremate teostega.

Ei üheski teises Raudsepa teoses pole autori kriitiline ja ümberhindav vaim niivõrra sulanud kunstiks kui siin. Ikka on lugejat siin või seal irriteerinud Raudsepa loogiline targutusetarve, mänglemine sofismidega, süllogismidega ja paradoksidega, mis võivad lõppude lõpuks mõjuda õõnsa retoorikana ja ehk ka algupäratseva poseerimisena. Kuid „Kohtumõistja Simsonis“ jäävad need Raudsepa kui kirjaniku end tunda andvad ebavoorused varju. Teose lopsakas ja värvirikas stiil võidab lugeja kui mitte täielikult, siis ometi loed seda täie andumusega. Ka on kõrgelt hinnatav teose vaimu elulisus. Simson on ses tõstetud jumalavalatuks kangelaseks, Casanovaks, või Don Juan'iks. Kuid Simsoni donjuanism on niivõrt eluterve ja ürgjõuline, et tavaline iisraeli moraal puruneb ta ees. Simson on pea-aegu geniaalse vaimu kehastus. Ta tegelemine (teose ulatuses) on eeskätt vaimne. Ta on selles niivõrt eluterve, et asub võitlema Jehoovaga. Ja kui lõpuks võidab Jehoova, siis saavutab ta selle suurel määral Simsoni enese juba liialduseni ulatava riskeerimis- ning mängimistahte tõttu.

Raudsepp arendab ses teoses siis võitlust kahe vastaspoole: jumaluse ja inimsuse vahel.

Simson kui kangelane tõuseb üle inimlikkuse piiride. Ta toob kaasa vilistite naise sellepärast, et see tahab teda ära anda. Ta paneb pea sama naise rüppe, et see tahab teda tappa. Ta põlemiseerib arukalt Jehoovaga. Ta võiks kuulutada Jehoova surnukski. Sest ta ise on jõu ja vaimu kehastus, kelle ees on senini hävinud kõik jõud ja võimud.

Simson on jumal — nii oma suure vaimu kui jõu tõttu. Kuid saatuslikuks saab talle ometi ta inimlik mina, lapse-meel, ta igavusetunne üksikuna, ta inimlik mängutarve. Ta hakkab mängima siis jumala ja oma surmaga. Sest need on ainukesed jõud ja väärtused, mis on tema kõrval veel maksvad. Kuid lõppude lõpuks olid need ometi tugevamad, kui Simson seda ehk arvas ja ette nägi. Ta langeb mängides ja hukkab.

„Kohtumõistja Simsoni“ ilusädeleva stiili kõrval on teiseks teose väärtuseks selle vaim — suursugune, elupiljalalik, elujõuline, moraalitu, kuid ometi üllas.

Draamateose puhul on loomulik sellele läheneda ka nende nõuetega, mida eeldab draamavorm. Hartl, moodsamaist ja põhjalikumaid kirjandusteoreetikuist sel alal, iseloomustab draamatikat järgmiselt: Iga kunstitöö objektiks, sisuks, substantsiks on maailma elemendid, nii psüühilise kui füüsilise maailmakujunduse ja maailmaoleku omad. Neilt omandab kunstnikuline-loov vaim substantsiaalse, mis saab kunstnikulise-individaalse vormimise kaudu kunstitöö sisuks. Draama sisuks on sisemised ja „inimeste vahelised“ kujundused-juhtumused, mida üldiselt ära tähendatakse nimetusega „tegevus“; kuid nende kujunduste-juhtumuste kandjateks võivad olla ka teotsevad isikud, n. n. draamatilised karakterid.

Draamaatiline tegevus erineb tavalisest tegevusest seega, et esimest jälgides vaatajas tekib sihtipüüdev tunne. See on draamaatilise tegevuse põhitunnuseks: vaatajas sihtipüüdvat tunde äratamine. Kirjaniku püüdeks on kujukalt ja jõuliselt silme ette tuua need inimlikud tahted ja püüded, millest on olnud sihipüüdvuse mulje. Sihipüüdmise algab kohe draama algusest; tahted, tungid, püüded ja kired otsivad endile väljalainetust välisilma. Need otsivad endile lahendust või lohutust sihtipüüdvate tegevuste kaudu ja loovad esteetilises nautijas selle tõttu elava sihipüüdvuse mulje. Ent draamas ei tohi olla midagi, mis ei motiveeriks ja ei tõstaks seda sihipüüdvuse muljet.

Kuid sihipüüdmise draamas leiab kogu aeg ees takistusi. Mängu sihi poole püüdmine ja takistuste või ees arenevate vastupidiste sihipüüdvuste vahel nimetatakse draamaatiliseks „võitluseks“, ja seda on harjutud pidama draama põhi-iseeloomustuseks.

„Kohtumõistja Simsonis“ on draamatika aga kõige nõrgem teose külge. Esimene mulje on lugemisel, et siin puudub võitlus üldse. Kogu aeg kestab resoneeriv targutus. Teoses on ainult üks karakterikuju: Simson. Kuid see on vilistite naistega veetnud kaks nädalat ja on koju jõudes nüüd väsinud ning mõtiskleb Jehoova, religiooni, vaimu ja suuruse üle. Ta tunneb end niivõrt suurena, et see tunne teeb ta laisaks. Tal on veel vaid üks nõrkus: mängida lapsena nii jumala kui oma surmaga. Ja selleks toob ta vilistite juurest kaasa Delila, kellele on ülesandeks tehtud tappa Simson. Ja kui siis draamaatiline tegevus sisse murrab, vilksatub see mööda, ilma et autor draamatikat ja dünaamikat ses üldse saaks ära kasutada. Kujukas näide selleks on teose lõpust Simsoni pimedaks pimedamine. Vilistite sisseilmumisel ja Simsoni vangistamise stseenides

puudub dramaatilisus täiesti. Ja ka Simsoni silmade väljapistmisega ühenduses ei tõuse see sel määral, kui võiks seda oodata. Simson tuleb tagasi pimedana ja endine sõnadevaling kestab edasi. Ainult, et teose poeesia, idee üllus tõuseb siin oma kõrgusepunkti.

Juba esimese vaatuse algus on ilma dramaatikata. Tege- lased on ära jaotatud kohtade järele nagu maali. On ilmne staatiline, mitte aga dünaamiline tendents. Selle tõttu siis puuduvadki teoses dramaatiline hoog, tempo, edasiruttamine, sihipüüdvuse-tunne ja võitlus sõna otseses mõttes.

„Kohtumõistja Simsoni“ stiil on huvitavamaid piibli- stiili lopsakuse imitatsioone. Kui tihti ei jää mulje piib- lit lugedes, et selle prohvetlik suggestiivsus baseerub üksi- kute rittaseatud lausete võrdlustel. Lause on juurde kirju- tatud lausele, ilma et neid lähemalt oleks seotud. Peatükk on iseseisvate lausete seeria, kusjuures pole märgata üldist neid ühendavat sisemist kompositsiooni — dünaamilise tõusu- tunnet. Sama tunde saame ka Raudsepa „Kohtumõistja Simsoni“ stiilist. Lopsakate, värvirikaste võrdlustega üle- kuhjatud lause järgneb lausele. Kogu aeg mosaiik või vaibatöö. Kuid selle tõttu on teose psühholoogia jäänud välja arendamata või isegi nõrgaks. Kahtlen, kas ühelgi kohal teoses on usaldustvõitvat psühholoogiat. Kuid seal- juures on kõik ometi esteetiline kunst. „Kohtumõistja Sim- son“ on orientlik vaip — huvitavamaid ja kunstiliselt kõne- levamaid, mis meie kirjanduses sel alal üldse loodud.

Hugo Raudsepa teine möödunud aastal ilmunud teos „Sinimandria“, komöödia 15 pildis, ei võimalda üldi- selt võrdlust eelmisega. „Sinimandria“ peaks nii ainult (ühe diletant-joodik-kirjaniku rännak sealpool surma oma- loodud maailmas) kui ka kirjutuslaadilt (parodeeriv ko- möödia) eo ipso kuuluma alamasse kirjandusliiki, kui seda on eelmine ta teos. Ja „Sinimandrias“ ei leidu eriväärtusi, mis võimaldaksid teha teise ning vastupidise otsuse ta hinnangul.

H. Raudsepa toodangus on avaldunud kirjaniku kaks palet: ilukirjaniku ja följetonisti omad. Viimasel ajal püüa- vad need teineteisele ikka rohkem ja rohkem läheneda. Ja „Sinimandria“ on üks kujukamatest sünteesidest ses mõttes. Siin on Raudsepp peaaegu teose kogu ulatuses suutnud üle tõusta oma tavalisest följetonismist. Ta följe- tonistlik satiiriline meel tahab tõusta kunstilisse vormi. Ja „Sinimandrias“ on leidnud see ka teostuse, kuigi teoses eneses ei leia me veel nõudlikumat kunstilist erikaalu. Ka siin omab teose varjatud idee aukohta teose hinnangul:

looja peab luua suutma enesest paremat. Looja traagika: ta ei kõlba ise omaloodud maailma.

Kuid „Sinimandria“ väärtus ei baseeru mitte üksi teose põhi-idee rakenduses, vaid koomilistes situatsioonides, luule ja proosa vastamisi asetamises ja kaasaega parodeerida tahtes, mis on reas piltides ja kujukestes Raudsepal ka õnnestunud. On isegi rida momente teoses, kus kõige otsemalt on riivatud kaasaja tragikoomilist ilmet, selle võetud pooside ja surnult sündinud ideede ümber ohvri-tule põletamist.

Siinjuures aga on tegelased jäänud liialt karikatuuri või paroodiasse. Need liiguvad laval liha ja vereta. Nad on pigemini skeemid kui sümbolid. Ja see teos kinnitab veel kord: Raudsepal ei õnnestu täiel määral elava inimese lavaletoomine. Selleks resoneerib ta liialt. Ta kangelane on sageli liialt tark ja romantiline, et elava inimesena mõjuda. Raudsepp liigub oma teostes elu ääremaadel. Elu ennast ei taba ta otsejoones. Kuid ta espiiril on see jumalik kirjaniku mõõdutunne, et ta suudab joonistada usutavaid piirjooni; ta on üle oma ainst; ta suudab leida kontakti lugejaga; ta elumõistmine tundub kainenena, reaalsena, mis on illusioonideta, ja teinekord isegi rõvedana. Raudsepa andeks on: esitada elu tragikoomilisi situatsioone; panna naerma inimene enese üle; olla tuhmistunud inimväärtuste puhastadapüüdjaks; olla lõppude lõpuks oma ande ulatuses ja oma tõdede ilmas ümberhindaja.

Kui „Kohtumõistja Simson“ on dramaatilise dünaamikata, siis „Sinimandria“ on lavalisem. „Sinimandria“ pildirikkus on võimaldanud teda rahuldavalt esitada meie lavadel, mida ka teose hindamisel peab aktsepteerima kui omaette väärtust.

Jaan Metua'lt on ilmunud „Jaanipäev“, näidend 3 vaatuses, Taavet Mutsu kirjastusel. Jaan Metua on katsetanud draama alal varemini; samuti ka teatrikunsti teoreetiliste küsimustega.

„Jaanipäev“ kahjuks ei võimalda selle autori kirjandusehuvi tulemuste tõsiselt võtmist, samuti kui arvustust ei kannata ta teoreetilised harrastused. Nähtavasti on Metua huvi teatri vastu. Ta on tahtnud siin siis ka kaasa kõnelda. Ta „Jaanipäev“ on näiliselt mõeldud maalavade jaoks. Metua on dramaatilise dialoogi kaudu suutnud laval liikuma panna erinimede, erihuvide ja erivanadusega tegelasi. Ta on kohati tabanud õigeis värvides isegi maaelu miljööd. Kuid tal pole ei psühholoogiat ega vormitunnet.

Ta teost lugedes tekkis alguses mulje, et Metual on karakterikujutusteks närvi, aga et see vajaks viimistlemist. Ent kahjuks purustas ta teose kolmas vaatus need esialgsed illusioonid. Ta romantiline ja naiivne tahe üldinimlikustada või headeks muuta kõik oma tegelased lõpus, sealjuures pealiskaudsete külakujude koomilised vahekorrad lahendada traagilise surmakuulutuva püssipauguga — kõik need võtted kokku sisendasid ometi mulje, et Metual puudub kujurlik meel ja selle tõttu on ta sunnitud jääma oma harrastustega allapoole ilukirjanduslikku mõistet ning nõudlikkust. Et ta teostel võiks maalavadel menu olla, selles ma ei kahtle, kuigi „Jaanipäev“ on selleks liialt venitatud, kusjuures kolmas vaatus täiesti välja langeb eelmisest sisuarengust, kujunedes labaste, trükkimiseks kõlbmata laulude ja üldtegevusega sidumata vesiste romantiliste monoloogide tõttu tragikoomiliselt operetlikuks.

K. Laagus'elt on „Noor-Eesti“ kirjastusel ilmunud „Doktor Moll“, tragikomöödia ühes vaatuses. Ei või salata, Laagusel on huumorit ja satiirigi; ta isikute karakteristika jätab autorist usaldustvõitva literaadi mulje, kuid käesolevas teoses on aine nagu liialt otsitud, maamehelik nali tarkade tohtrite-professorite üle ja ainekäsitus liialt triviaalne. Oma ülesehituses on teos terviklik ja enam vastuvõetav kui Metua „Jaanipäev“. Laaguse stiil on võrdlemisi asjalik. Ta suudab näha koomilisi lavalisi situatsioone, ainult et sisu ja sisukäsitus jääb liialt tavalise väikekodanluse huvipiirkonda, kusjuures mõjub ta veel labasena.

E. Tõnisson'i nime all on ilmunud „Punase lipu eest“, revolutsiooniline näidend 8 pildis epiloogiga. Kirjastus „Punane Sõna“. „Punase lipu eest“ on tendentsilisemaid teoseid, milliseid meil üldse on ilmunud. Nagu juba pealkirjast võib järeldada, on teos läbi revolutsiooniline ja ühtlasi kommunistidemeelne, kusjuures sotsiaaldemokraatidele ja sotsiaalrevolutsionääridele kõige suuremaid ja raskemaid etteheiteid tehakse.

Teos on ilmselt võõrailt aineilt, osalt Eesti oludele kohastatud. On seega kas maskeeritud kommunistlik import või plagiaat¹⁾.

Et M. Torn'i „Kullalaev“ on ilmunud Venemaal ja käesoleva kirjutise puhul veel kättesaadav polnud, tuleb lõpetada sellega meie möödunud aasta draamatoodangu ülevaade.

J. Pert.

1) Vt. lähemalt lk. 462—464.

Stiili-uurimustest.

2

Edasi on stiilianalüüsil oluline tähendus kirjandusliku teose ehituse (tektoonika) avastamisel. Siin libiseb üle isegi hoolikas ja teadunud lugeja paljudest tähtsaist joontest, sest tähelepanu on juhitud ühtlasi ka mujale.

Nende paari vihje järele lubatagu kategooriliselt rõhutada, et stiilianalüüs võib saavutada rohkem ja jäädavamat kui hea lugemine ja selle lugemise asjaarmastuslik kokkuvõte. Teaduslikult korraldatud stiilianalüüsi on tehtud nii vähe, et meisterlikumad ning kättesaadavamad on peaaegu sõrmede peal lugeda kogu Euroopa ja muidugi ka maakera ulatuses. Pole imestada, kui siin tuleb ette ka tähenärimist ja vaimnärimist, kuid keskmise asjalikkusega ja õnnestumisega tehtud stiilianalüüs võib pakkuda palju huvitavat ning hinnalist ja oma hoolimatuses ei tule hüljata seda uurimisala ettekäändel, et lugedes niikuinii saab sedasama. Liia tigi on üksikuil stiilianalüüsil veel kaugem tähendus, millest allpool.

Eelolevad read puudutasid ainult teatavat ühetüübilist stiilianalüüsi, nimelt sellist, mis teaduslikult korraldatud meetodil avaks teose stiili kui vormiomaduste sünteetilise kogusumma. Tervet kirjaniku toodangut käsitledes saaks uurimus vähe teisemad piirjooned, sest autori vormivõimed on mitmelaadilisemad, mitmekesisemad ja üldise sünteesi tabamine on siin raskem. Samuti muutub meetod, kui uuritakse kogu kirjanduslikku ajajärku jne.

Käsiteldud stiiliuurimis-tüüp ei ole ainus. On võimalik teosest lähtuda mitmes suunas ja mitmete eesmärkide poole; vastavalt sellele muutuks ka meetod. Kuid käsiteldud stiilianalüüsi-tüüp on põhijoontes lihtne ja loomulik: ta süvendab teaduslikult seda, mida teeb harilikult diletantlikult hoolas lugeja. Vaatame nüüd, kuivõrt oleks tal tagajärgi tegelikus elus. Mida võiks saavutada praktiliselt seesuguste stiilianalüüside kaudu?

Stiilianalüüs on omaette laboratoorium: siin eraldatakse üksik vormijoon ja tähistatakse; siin saame suure hulga vormiavaldisi — kauneid, väheütlemaid ja inetuid. Oleks nüüd kena, kui analüüsiga oleks seotav süntees; kui neist vormiomadustest saaks valada uusi töid, kas või umbes nagu Edgar Allan Poe konstrueeris oma „Ronga“. Siis võiks kujuneda stiilianalüüsisist koht, kus võiks õppida kirjanikuks või kus võiks kujundada teoste projekte, kuna teostamine jääks sulemehe hooleks.

Kuid need on muidugi ainult kujutlused. Kuigi stiili-

analüüs võiks autoreile nii mõndagi avastada ja algatada, positiivseid, uusi võimalusi avada kirjanikkudele, see ei saa kuuluma vist stiilianalüüsi ülesannete hulka. Ehk vahest siis, kui teeb seda kirjanik ise.

Ometi võiks stiilianalüüs kasulik ja õpetlik olla ka kirjanikkudele. Kirjanikud tarvitavad igal ajal ja igal pool palju šabloonilist. Kui šablooniline on saanud üldiselt juba neutraalseks, siis on ta loomulik. Kui aga šabloonil on veel erinevust, nagu on seda mõningail stiilivõtteil, siis on ta võõrastav ja segav. Kirjanik ei ole harilikult jumal ega üli-inimene, vaid ikkagi ainult loov inimene, ja kirjanik tarvitab oma töö juures palju niisugust, millel pole väärtust või mis on koguni negatiivse tähendusega. Sellest ei olda teadlikki või kui saadakse teadlikuks, siis lepitakse sellega, võetakse seda kui paratamatust; enesekriitika ei ole alati mitte terav.

Stiilianalüüs võib avalikuks teha seesugused negatiivsed jooned, võib ära näidata nende lahkõlalisuse ja otstarbetuse. Sellest võiks autor järeldada, et ta vastaval kohal võiks tarvitada pigemini mõnd neutraalsemat väljendusviisi, sest neutraalne on ikka parem kui segav. Nii siis juhiks stiilianalüüs tähelepanu pahedele, kõrvaldatavaile joonile.

Teiseks avab praktiline stiiliuurimine täpsamad ja üksikasjalikumad teoreetilised arusaamised. Senisel konventsionaalsel poetikal on see viga, et baseerub näidetel, mis valitud oma äranägemise järele. Siin on ühekülgsused võimalikud. Kui aga uuritakse mitmekesiseid kirjanduslikke teoseid peenusteni ja uuritakse korduvalt ning eristavalt, siis suudetakse tungida suuremate sügavusteni ning kaugusteni, kui see on võimalik poeetika väidete analüüsimisel.

Kirjandusteadus on veel täiesti noor-eas, kuigi palju on ütelnud juba Aristoteles. Üheks põhjuseks on siin, et on tehtud vähe tegemist praktiliselt. See peaks paranema vähemalt nende seas, kes on sellest lähemalt huvitatud. Näit. on paljud asjatundjad suuremate ja mitmekesisemate kaalutluste järele defineerinud kirjandust kui sõnakunsti. Kuid kas ei ole seegi ühekülgne? Kas ta ei tugine peaaesjalikult seotud kõne vaatlustele? Proosakirjandus ei taha hästi toetada seda definitsiooni, sest olulise elemendina ei tundu sõna, vaid mõtte kaudu antud kujutluste rida, nii siis pigemini mõte kui sõna, pigemini mõttekunst kui sõnakunst.

Ühe sõnaga, stiiliuurimused valgustaksid heledamini ka kirjandusteoreetilisi küsimusi. Kirjandusteoreetiliste küsimuste elevus ning erksus mõjustaks omakorda kirjanikke.

Veel olulisem on stiiliuurimuste arendav tähendus lugejatele. Peab kinnitama, et iga lugeja võiks palju veel areneda ja süveneda — võimalused peavad olema, või vastasel puhul oleks meil tegemist täiusliku inimesega.

Öeldakse tihti, et maitse asi, ja loetakse vaidlus lõpetatuks. Võib ju olla nii, kuid harilikult on see arusaamise asi: ei nähta üldse seda, mida näeb teine. Kuid võimalik oleks seda näha, tähendab, asi seisab lihtsalt arengus.

Poisike loeb näit. suure õhinaga Bornhöhe „Tasujat“. Tema meelest on see siis täiuslikum ja parem romaan. Ta ei näe puudusi, teda rahuldab raamat täiesti. Nüüd ei võiks laita, sest see oleks maitse asi. Kuid lugenud palju teisi raamatuid ja arenenud rohkem, on tema meelest „Tasuja“ siiski hõre, veretu ja suurte üksikasjaliste puudustega. Seega ei olnud küsimus siiski maitstes, vaid arengus.

Samuti võib olla lugu ka haritud lugejaga; ei nähta teatavat külge teoses, ei ole silma selleks. Stiili-uurimine tooks kaasa süvenemist ning süvenemine tooks kaasa nägemist. Muidugi käib sellega ühes ka isiku areng, kuid praegu rõhutaksin teist: see aitaks tõsta meie kirjandusliku elu nivood.

Lugu on nimelt tegelikult nii, et kooliskäinuil on kõigil elementaarne alus saada kirjanikuks: nad oskavad kirjutamist. Teised kunstid on paremini kaitstud sissetungijate eest: seal on tarvis spetsiaalset vaevanägemist, spetsiaalset õppimist. Kirjandus on aga koolihariduse kaudu avatud kõigile. Ning ka tehnilised vahendid on kerged: paber ja pliiats (või paber, tint ja sulg). Seda jõuab muretseda igaüks.

Paljudel inimestel on väikest viisi kunstikalduvusi. Kui aga ei ole kunstikalduvusi, siis on midagi muud: kritsel-damishaigus, õnnetu armastus, kuulsusehimu, ka rahahäda (!) jne. Kõik see segane publik võib katsetada kirjanduse tegemises. Kui need katsetajad muud ei tee, siis rikuvad õhku ja miski ei pane neile mõjuvamalt piiri ette.

Võtame aga juba neid kirjandusevalmistajaid, kes ilmuvad trükis. Meil sepitsevad käsikirju kõik — algkooliõpilastest kuni ministriteni. Ja kirjastajad teevad selle mustaga valgele ja saadavad turule.

Eriti nüüd, kui on käinud sõnum üle maa, et rida inimesi on saanud Tartus sadasid tuhandeid ja üks koguni umbes miljoni, peab arvama, et järgmisele romaanidevõistlusele võiks tulla nii 200 või koguni 500 romaani. Kirjastus võiks siis igapäev ilmutada ühe romaani ja pühade eel veel lisaks tosinate viisi.

Kirjanduse-elust elav osavõtt on ju rõõmustav, kuid ta vastaku ka keskmistele kirjandusliikudele nõuetele. Meil ollakse aga nõudmistega üpris tagasihoidlik. Ei teatagi tihti, mida nõuda. Kirjanduses oleme veel igapidi algajad; intensiivsem areng ning intensiivsem elutukse peaks olema meie kirjanduselu programmis.

Kui lugejad süvenevad kirjandusse rohkem, kui nad seavad oma nõuded kõrgemale, siis peaks see mõjustama ka raamatukirjutajaid: meie kirjanduslik tasapind peab tõusma. Praegu igatahes ilmub meil raamatuid arvult liigagi palju: ületab need madalad nõuded ja ujutab lugejaskonna üle.

Me peaksime veel nõudlikumalt hindama ka juba tunnustatud, kirjanduslukku jõudnud autoreid. Praegu mängib hinnangul suurt mõju see mulje, mis autor esinemisel on esile kutsunud, ja teiseks need sõnad, mis on ütelnud juhuline arvustaja või üksik kirjandusloolane. Säärastel puhkudel võib juhtuda, et üks kirjanik on hästi reklameeritud, teine mitte. See ei kajasta tõelist olukorda.

Siin oleks tarvis andumuslikku ja heatahtlikku süvenemist. Osalt võiksid kasulikud olla asjatundlikud stiili-uurimused. Nii toodaks päevavalgele uusi üksikasju ning hinnataks teos ja kirjanik uuesti. See aitaks asetada kirjanikku tõelikumasse valgusse. Peab tähendama, et stiili-uurimus ei ole erapoolikult kasulik stiili viljeldavale kirjanikule. Stiili-uurimus peab avama, kas väljendusvõtted on orgaanilised, kas vormiomadused aitavad kujundada tervikut või aga mõjuvad segavalt. Stiiliviljeldava autori puhul võib just juhtuda, et paljastatakse tema võtted: näidatakse, et on ainult kätteõpitud väljendusviis, kuna selle all on kannatanud teose orgaanilisus. Teiselt poolt võib just halvaks stilistiks tembeldatud kirjaniku puhul tõestada, et see on vormiliselt suurem looja. Umbkaudsel vaatlemisel peab arvama, et stiilianalüüsid tooksid nii mõningaid korrekture praegusaja kirjanikkude hinnangusse.

Ka mõjude kindlaksmääramisel võib stiilianalüüs olla tõestavaks vahendiks. Meil on tehtud mõnigi kord uskuvaid märkusi, et see ja see teos on sündinud väliskirjanduse mõjul. Mõju võib olla väga mitmesugune. Kui on ühtesattumusi sisus või tekstis, siis on kerge seda osutada. Teine lugu on, kui kirjanik oli kaasa kistud mingist teisest kirjanikust või üksikust teosest ja kui ta selle mõju all kirjutas oma töö. Nüüd on mõjutunnused raskesti tabatavad: neid võib küll intueerida, kuid ei ole kerge tõestada. Stiiliuurimus aga võiks vormilised ühtesattumused tuua vastuvaidlematult päevavalgele; ühtlasi saab teatavaks ka mõju ulatus.

Kahtlemata võib see teataval korral kaasa tuua teose või koguni kirjaniku ümberhinnangu: see, mida arvati algupäraseks, primaarseks, osutub sekundaarseks. Muide, siin on mõeldud just varjatud mõjusid, mitte plagiaati või karjuvat epigoonsust.

Need oleksid siis stiili-uurimuste osalised ülesanded-võimalused. Nad oleksid teostatavad ilma suuremate pretensioonideta ja ilma erakordse pingutuseta. Aga mida asjalikumalt ja oskavamalt neid võetakse, seda olulisemad saavad tulemused.

Kuid osutagem nüüd üht kaugeulatuslikumat ja senini ainult unistuslikku stiilianalüüside perspektiivi.

Stiilianalüüs võib kergesti haarata kogu kirjaniku toodangu oma objektitervikuks. Ta märgib kirjaniku loomingu individuaalsed vormijooned ja avab nende arengu ning sünteesi. Sellest oli juttu. Nüüd aga samm edasi — ja stiili-uurimus võib iseloomustada terve ajajärgu ning edasi terve rahva (mandriosa, mandri jne.) kirjandusliku loomingu. Siin on stiili-uurimisel olulisem tähendus kui aine-uurimisel.

On öeldud juba ammu, et midagi ei ole uut päikese all, kuid püsiv on ka vastand — midagi pole vana päikese all. Kõik küll kordub, kuid kõik kordub ikka uues vormis. Vorm on igavesti muutlik, kuna aine on korduv ja igavesti vana. Ütlen just a i n e, mõistes selle all mitte sisu, mis on täies ühenduses vormiga; aine on aga see tooresmaterjal, millest valmib teos.

Jälgides kirjandusliku vormi muutusi näit. teatava ajajärgu jooksul, võime tabada selle ajajärgu kirjanduse arengusuunda; arvestame, missugused tendentsid valitsesid, kuhu püüti; millest hoiduti, mida suudeti teostada. Saame arengu suuna ja ühtlasi ka arengu jõu.

Edasi võime saada teadlikuks mõningaist seadusist, mida me muidu ei näe, kuid mis valitsevad kirjanduslikku arengut. Nende seaduste teadlik käsitus toob suurema kindluse ning suurema ühtluse. Ja kõige pealt oleme saanud oma elumõistmises jälle sammu edasi. Me võime hakata end valitsema, oleme üli-inimlikumad kui varemalt.

Stiilianalüüs kaugemas perspektiivis haarab mitte ainult kirjanduse, vaid üldse kunsti. Ja niimoodi pääseme lähemale meie vaimuelu tippsaavutiste sisemisele suunale ning seadustele.

Siinkohal suubub ka stiilianalüüs suuremasse voolu, nimelt kultuurilukku, ja osutatud suundades on stiilianalüüsmõeldav kui tähtis ning iseseisev teaduseharu.

Sääraste võimalusteni aga ei jõuta täna, homme. On

tarvis palju eeltöid, on tarvis palju töötajaid. Praegu võib see kõik olla ainult unistus.

Kuid tagasi veel tänapäeva juurde.

Eesti kirjandus on algeline, kuigi kirjanduslugu käsitleb 300 aasta pikkust aega. Algeline on ta sellepärast, et peaaesjalikult on jäljendatud muude maade kirjandust ning kirjanikke ja paljus on jäädud rippuma võõra külge ega ole suudetud kõike seda anda, mida keskmiselt võttes oleks võinud anda.

Meil ei ole klassikuid. Meil ei ole vanu kirjanikke, kes oleksid heledas aupaistes, kes oleksid saavutanud palju rahva arengus ja kes oleksid loetavad. Ja kui asetada teiste maade kirjandustega kõrva eesti kirjandus kuni XX sajandini, siis jääb vähe järele.

Kui aga ei ole klassikuid, kui ei ole loetavaid suurmeistreid minevikus, siis on lai lugejaskond kirjanduse vastu ülbem ja passiivsem, sest kaasaeglane on ikkagi kaasaeglane, tal pole veel ajalooliselt hindavat valgust. Nii viisi puudub ka üks hooandja kirjanduslikuks loominguks: rahva kutse, rahva tunnustus. Üks halvab teist ja lõppkokkuvõttes loorub üle kirjanduse-elu mingi pessimistlik udu, mis ei erguta, vaid teeb loiuks.

Meil pole siis ka vaimliselt soodsat pinda kirjanduslikule loominguale: lisage eelmisele juurde meie kultuuriarengu algeline seis ja väike arenemistempo, siis peate seda pooldama. Tulunduslikkudest ja isikuarengulistest tingimustest ärgem rääkigem.

Kuid pole põhjust pead vastu seina peksta. Meie kirjandus on veel täisealiseks saamas ja tulevik on ees. Peaksume praegu olema ainult intensiivsemad: peaksume väheke sundima end, et suurema armastuse ja süvenemisega võtaksime osa kirjanduse-elu avaldusist. Peaksume tahtlikult energiat kulutama, et meie kirjanduse-elu tuksumine saaks jõulisemaks.

Just lugejaskond peaks olema aktiivsem ja ergema südametunnistusega. Osavõtmine kirjanduse-elust peaks saama teadlikumaks, elavamaks ja heatahtlikumaks. Ühtlasi ka nõudlikumaks.

Stiili-uurimine ei ole siin mingi nõiakepp, mis tooks uued tuuled ja avaks uue taeva. Teaduslik stiili-uurimine on ainult üksikuile, ning kui neid üksikuid on võimalikult palju, siis suudab see viljakalt kajastada meie kirjanduse-elus: see aitab kaasa süvenemisele ja intensiivsemale reageerumisele.

D. Palgi.

(Lõpp.)

Petöfi luuletiste tõlkeid ja tõlkijaid eesti keeles.

Ligem kirjanduslik-kultuuriline eestlaste suhtumine ungarlastega on võinud teoks saada ainult Eesti iseseisvuse päevil. Võimalused, mis olid eestlastel enne seda aega ülalnimetatud sobivuste hankimiseks selle juba aastatuhandeid lahus elanud sugurahvaga, kannavad täitsa juhulist ning pidupäeva iseloomu. Kuid säärastegi katkendiliste sidemete tekitamine oli võimalik alles lähemas minevikus, ainult aastakümneid tagasi. See algab nimelt ajaga, mil eestlased võisid hakata ilmutama ka eneste tsivilisatsiooni ja kirjandusekultuuri võimeid.

Peaaegu kuni XIX sajandini on asjata oodata ja otsida eestlaste ja ungarlaste teadlikke kirjanduslik-kultuurilisi kokupuuteid. Kauge vahemaa nimetatud sugurahvaste vahel ei lasknud luua mingisugust vahetalituse-olukorda, ja nimelt eestlaste sotsiaalpoliitilisest olukorrast oleneval põhjusel. Mis oli järele jäänud eestlastest kui rahvast kuni XIX sajandini, oli ainult mingi jõuetu hulk kunagi elutsenud tõust. Rahvusest kui kultuurilisest suurusest ei võinud olla juttugi, sest selle ilmutamiseks ei olnud neil mingisuguseid võimalusi olemas. Orjus mattis igasuguse liikumise, muutis kõlatuks rahvusliku ühishüüde ega andnud võimalust isegi rahvuse nime tekkimiseks. Kirjanduslikke algeid tekitasid võõrameelsed kõstrid ning vaimulikud pastorlikus hingeõhus ja orjastamise eesmärgiga. Rahva tõu-algupära ja iseärasus võis kesta ainult instinktiivses olemasolus. Ja sealgi vaevalt. Rahvuslikku mõtlemisviisi, meelsust, eluviisi, usundit, rahvuslikke traditsioone ja kombeid — neid juuriti kehvalt mitte mingi võõra kultuuri abil, vaid lihtsalt teutoonilise julmusega. Puudus vabadus kõige kitsamaski ulatuses; selle tõttu puudus ka kirjandusekultuur ja koguni võimaluski seda hankida niihästi ligidalt kui kaugelt.

Sellepärast on loomulik, et ei leidu suhete jälgi ungarlastega selle ajajärgu lõpp-piirini ei ühelgi rahva kultuuri alal. Isegi pikk eraelu oli summutanud igasuguse mälestuse neist, olgugi et osa eestlasi on pidanud tunnustama uus-aja lävel enese valitsejaks hõimlastest-ungarlastest põlvneva võõra riigi kuninga. Teadmised, mis võisid olla eestlastel kuni XIX sajandini ungarlastest, rääkimata nende kirjandusest, kuuluvad ainult rahvaluule aineklikku. Katkendilisi kindlamasisulisi teateid ungarlastest võime hakata eestlaste juures ootama alles XIX sajandist alates, ajast,

mil rahvuslik ärkaminegi hakkas ajama idusid ja rahva seisukord omandas paranemistempo.

Isiklik läbikäimine, kirjanduslik-kultuuriline suhtumine eestlaste ja ungarlaste vahel võis tekkida veelgi hiljemini, ja nimelt XIX sajandi teisest poolest alates, kui eestlaste orjuseike enam-vähem taandus oma seaduslikult aluselt.

Selle aja kättejõudmisega oli eestlastel ka võimalus oma nii kaua mahasurutud rahvuslikku ühistunnet — kuigi tagasihoidlikult, siiski koondatult — väljendada. See tekitab aga vaimustust, mis omakord jälle tõuke annab rahvusekirjanduse loomiseks ja huvi äratav väliskultuuri ja kirjanduse vastu.

Sääraseks, peamiselt päris eesti rahvuslikuks suursündmuseks oli esimene üldine laulupidu 50 aasta vabaduse mälestamiseks Tartus 30./18. juunist — 2. juulini (20. VI.) 1869. a. Sellele rahvuslikule peole ongi ilmunud ka ungarlastelt küllaline — dr. Paul Hunfalvy, kuigi küll mitte kui kutsutud hõimuesindaja, vaid kui asjast huvitatud, omal algatusel sündmusekohale saabunud peovõõras. On huvitav siinkohal tähele panna neid nimetatud hõimlase enese mälestisi, mida ta on esitanud oma teoses: „Utazás a Balt-tenger vidékein“ (Teekond Baltimeremal) ¹⁾ ja millest esitatud allpool mõningad katked. Dr. Hunfalvy kirjutab: ... (Tallinnas) „Võtan kätte Tallinna ajalehe ja loen selle esimesel leheküljel, et järgneval kolmapäeval algab Tartus eesti rahva 50 aasta vabaduse mälestamise pidustus. Küsin võõrastemaja peremehelt Tartu kaugust. Kuulen, et on rohkem kui kakssada versta, mis on enam kui kolmkümmend saksa penikoormat. Sinna on tarvis rutata, kuid kas jõuan ühe päeva ja öö jooksul? Saan võõrastemaja peremehelt rahuldava vastuse. Juba Pestis olin kuulnud pidustusest ja kartsingi, et hilistun, sest ei teadnud täpsalt selle päeva; pealegi nõudis mu teekond Pestist siia rohkem aega, kui seda arvestasin. Seda enam rõõmustusin nüüd sellest, et võib-olla saan pidustusest osa võtta. ... Esmaspäeval juunikuu 28/16-dal pärast lõunat kell 5 tulevad võõrastemaja ette hobune ja vanker, et sõitu alata.... järgneval päeval olen Tartus.... Leidnud „Londoni“ nimelises võõrastemajas kitsa kambriku ja maha raputanud teetolmu, otsisin üles gümnaasiumi kooliõpetaja Hurda korteri, kellelt võisin saada tarvilisi näpunäiteid.... Juunikuu 30/18-dal ärkasin üles küllalt vara. Eesti rahva minevik ja olevik valdas mu mõt-

1) Utazás a Balt-tenger vidékein. Irta Hunfalvy Pál. Első kötet. Budapest 1880. Raamat on ka saksa keeli ilmunud.

ted. Missugune oli seisukord möödunud sajandi lõpuni ja missuguseks oli kujunenud see 1869-ni! Samal päeval täpsalt kell 9 hommikul kuulutab kellahelin Maarja ja Jaani kiriku tornidest pidustuse algust...“ (lk. 115—143).

Olgu küllalt esitatust, millest selgub huvi ja kaasaelamine hõimrahva pidustusele. On ootusepärane, et ungarlastelt, kui kultuurrahvalt ja sotsiaalpoliitiliselt soodsamais tingimuses olijailt, näeme esimesi osavõtte-külaskäike vast-ärگانud hõimlaste juurde. Eestlastel puudus selleks alguses võimalus.

Kuigi sellel ajal tõsistest kirjanduslik-kultuurilistest kokkupuutumistest ei saa rääkida, sest eestlased olid neil aegadel alles enese rahvusliku tunde ärkamise ning selgumise ja omapärase kirjandusekultuuri algete sünnitamise ajajärgus, olid siiski loodud sidemed. Peamise algutuse said need aga etnograafilistest ja keeleteaduslikkudest uurimustest ning huvidest.

Olgu ka et eestlased neil aegadel ei jõudnud veel sammu pidada hõimlastega, said nad siiski huvitõstvat äratust. Pealegi on selle juures küllalt rõõmustav seegi, et suudeti ilmutada tõu-algupärasuse ürgjõudu ning ühistunnet ja pak-kuda rahvuseande saavutisi puhtrahvuslikul alusel enese kodukohaski oma hõimkülastele. Oma silmaga teadlikult, hõimuliikmena asuda ungarlaste kodukohast muljete ammu-tamisele, tutvuma hakata nende kultuuri ning kirjandusega, samuti alata selle tutvustamist omal maal — selleks kulus veel kümmekondi aastaid, arvates möödunud sajandi teise poole algusest. Ei ole vist väga ekslik, kui selle algkohaks pidada eesti keeleteaduse dr. K. A. Hermann'i ja dr. M. Veske Ungarisse reisimise aja-arvu.¹⁾ Dr. K. A. Hermann jätkas oma reisu Saksamaalt, kus õppimise lõpetas, ka Ungarisse. Viibis seal 1880. a. alul. Nii ilmubki ta sulest artikkel 1880. a. „Eesti Postimehe“ nr. 5 (kirjutatud Pestis 12. I. 1880. a.), milles ta kirjutab: „... Siit Pesti linnast ei ole veel keegi eestlane „Postimehele“ kirjutanud...“ Jutustab siis artiklis edasi ungarlastest kui hõimrahvast ja enese kokkupuutumistest ungari keeleteadlastega dr. Paul Hunfalvy'ga ja akadeemik dr. Josef Budenz'iga. Ütleb: „Mõlemad härrad võtavad suure hoolega ka eesti kirjavara kasvamisest ja keeleteaduse uurimisest osa... Õppisin tundma ka studentisid, kes soome ja eesti keelt olid suurkooli pääl õppinud...“ Natuke varemini teostunud Harry Jannseni

1) Sama aja-arvu tsükklusse liitub ka Harry Jannsen'i käik Ungarisse, mis sündis natuke aega enne dr. K. A. Hermann'i reisu.

reis ja see dr. K. A. Hermann Ungaris viibimine on nähtavasti andnud tõuget Ungari-Eesti suhtumisele eestlaste omal kodupinnal. Siitpeale on saanud liikvele ungari kirjandusega tutvustamise huvi ja algab selle tõlkimine. Olgugi et esialgu ilmus ainult mõni väike ümberpanek, siiski sai see teedrajavaks ungari proosa kui ka luule tutvustamisele. Nii ilmubki tõlkimises varssi tõusutendents ja nimelt möödunud sajandi 85. ja 95. aasta vahel. Sellel ajajärgul voolab läbi ajalehtede jutunurkade kaunis rikkalikul arvul eestistisi ungari kirjanikkudest. Seda huvitõusu ungari kirjanduse vastu tuleb siduda tihedalt dr. M. Veske reisuga Ungarisse 1885.—1886. a. Dr. M. Veske'lt on sellest ajast ka üks Petõfi luuletise ümberpanek, mis osutub nagu sissejuhatavaks lüliks edaspidi teiste poolt valmistatud tõlgetele ungari kirjanikkudest. Kahju ainult, et selle ajajärgu tõlkijateks olid suuremalt osalt kirjanikud-noorurid, kes ei suutnud veel midagi kirjutada iseseisvalt, olid jõuetud isegi plagieerimiseks ja kasvatasid ning harjutasid „talenti“ tõlkimisega. Tahes või tahtmata äpardus teos säärase meistrite käes ja kaotas oma kunstilis-kirjandusliku väärtuse. Samuti oli ka keel veel niivõrt arendamata ja paindumata, et selle abil peaaegu võimata oli saavutada enam-vähem viimisteldud töö-tagajärgi. Ajajärgu väheseid algupärandeidki ei jäta halvamata mannetu väljendus. Loomulik, et sellelt ajalt ei ole ainustki püsiva, otse puhtkirjandusliku väärtusega tõlget. Nad on tähtsad kui teatav arhiivi-aine. Säärase unarusse langeva saatuse osaliseks ei ole sattunud ümberpanekud mitte ainuüksi ungari kirjanikkudest, vaid kõik, mis tõlgiti eesti keelde. Kui lehitseda sellelt ajajärgult ajalehti, siis puutub silma peamiselt ungari kahe tähtsama kirjaniku tõlkeid: Maurus Jókai jutte ja Aleksander Petõfi luuletisi.

Siirdun teemale, asudes Petõfi eluloo ja ta luuletiste tõlgete vaatlemisele.

Petõfi elulugu on eesti ajakirjanduses mitmel puhul lühidalt kirjeldatud. Need esitised on suuremalt jaolt nähtavasti nimetatud kirjaniku ühe osa luuletiste saksakeelse väljaande (Kertbeny) eessõna eestistisi või lühike kokkuvõtte. Kõige esimene neist on ilmunud „Postimehes“ 1899. a. Petõfi 50 aasta surmapäeva mälestamise puhul¹⁾. Siis on tema elulugu jutu „Timuka kõie“ tõlke eessõnas. Petõfi 100 aasta sünnipäeva mälestuseks on ilmunud ülevaateid

1) vt. „Postimees“ 1899. a. nr. 163.

ta eluloost „Päevalehes“, „Postimehes“¹⁾ ja mujal, kuhu juurde on lisatud enese meeolusid ning mõtteid ja mõninaid tõlkekatkendeid. (Nii on „Agu“ 1923. a. nr. 2 ilmunud P. Olak'i poolt Petöfi elulugu, põimitud üksikute värsidest eestistisega.)

Aleksander Petöfi (Sándor Petöfi) sündis 1. jaanuaril 1823. a. Pesti komitaadis Kis-Körös'is²⁾. Tema isa, Stepan Petrovics, oli siis jõukas lihunik³⁾. Kis-Körösis siirdusid Petöfi vanemad varssi Félegyháza linna, laia Alföldi lagendikuga ümbritsetud rohtlaane asulasse. Seal ümbruskonna evangeeliumiusu koolides (vanemad olid protestandid) sai ka Petöfi oma alghariduse. Et vanemad edasi Szabadsállás'isse asusid, pandi üheksa-aastane Aleksander Pesti linna, kuulsa piaristide katoliku kooli. Petöfit ei huvitanud aga piaristide kiidetud õppeosavus palju, määratusti enam tõmbas ligi aga teater. Selle tõttu sooritas ta hädavaevalt kursuse, mis avas tee gümnaasiumi astumiseks. Aja kestel oli aga isa sattunud kehva majanduslikku olukorda, kaotades pea kogu oma varanduse. Sellegi peale vaatamata saatis ta poja, soovides talle hariduse omandamist võimaldada, 1838. a. Chemnitz'i lütseumi vahepeal kestnud õppimist jätkama.

Chemnitzis asumise ajast on dateeritav ka Petöfi kirjanikusünd. Õpilaskonnas valitsevast natsionaalsest mõtteviisist ja ungari kirjanduse harrastamisest sai kuuteistkümne-aastane Petöfi määrava mõjustuse. Teatri kiusatus katkestas aga sedapuhku õppimise. Linna ilmunud teatri-trupi etendused äratasid juba varemini mitu korda ilmsiks tulnud, kuid isa poolt karmi käega mahasurutud iha näitlejaks saada taltsutamatu lökkele, nii et see täiesti valdas ta meeled. Nüüd istus ta jälle igal õhtul teatris kuni hilisetenduste lõpuni, müües maha sissepääsu lunarahaks isegi oma pesu. Sellest teada saanud, teatas isa, ilma seletusi ja vabandusi pärimata, noorele Petöfile oma toetuse lõpetamisest. Kangekaelselt ei arvanud Petöfi ka võimalikuks minna oma isalt lepitust otsima. Ta põgenes Pesti

1) vt. „Päeval.“ 1922. a. nr. 313 „Postim.“ 1923. a. nr. 1.

2) Mõnes eesti ajakirjanduse artiklis on Petöfi sündimisasukohaks nimetatud Félegyháza („Päeval.“ 1922. a. nr. 313). Mõnes Petöfi eluloos on ka sündimise aja-arvus väike erinevus. Nimelt on ülalnimetatud tähtpäeva asemel vahel sündimisajaks arvatud vana-aasta kesköö (31. det.) 1822. a.

3) Petöfi vanemad olid slaavi algupära. Ungariseeritud nime „Petöfi“ võttis kirjanik enesele 21 aasta vanuses luuletajana. Hiljemini võttis ka isa oma poja populaarseks saanud nime, mis sai seega koju perekonnale omaseks.

ja sai seal tõesti Natsionaalteatrisse koha, kuid ainult statistiks ja jooksupoisiks. Sellest alandavast teenistusest vabastas ta aga varssi üks linnas asuv isa sugulane, kes oli süüdlane vana Petrovicsi majanduslikus kokkuvarisemises ja selle süü tõttu nüüd tõsiselt kavatses saata noore Petöfi Ödenburgi linna õppimist jätkama. Petöfi matkaski Ödenburgi 1839. a., kuid tahtes elada ilma kohustusteta ja teiste abita, astus ta päralejõudmisel otsekohe sõjaväe-teenistusse. Lihtsõdurina teenimine oli raske, kurb ja rõhuv. Ainult raamatud olid ta vaba aja sõbrad. Vahil olles kritseldas ta oma värssse vahihooone seintele. Peas uitvad rahutud poliitilised mõtted panid noore sõduri unistama vabariiklikust korrast ja nende sunnil kavatses ta põgeneda Šveitsi. Rügemendi Kroaatsiasse asumisega pidi loobuma aga ettevõttest. Sõjaväes teenis Petöfi üle kahe aasta ja vabastati sealt tervislikkudel põhjustel 1841. a. Nüüd koduta, äsja vabanenud „invaliid“ sammus otsejoones Pápa linna oma sõbra Orlai juurde, et omal jõul edasi õppida. Saigi teenistust ja pääses ka kolleegiumi, kuid kavakindla studiumi sooritamiseks ei leidnud ta siiski küllalt rahu. Professoriga tekkinud vahejuhtumi tagajärjel lahkus ta aga kolleegiumist ja jättis maha ka Pápa linna 1842. a. Kojuigatsuse sunnil asus nüüd Petöfi oma vanemate juurde, mil puhul isagi ta rõõmsalt vastu võttis ja enneolnud vahejuhtumid unustas. Edaspidiste elatusvõimaluste otsimisel sattus Petöfi aga jälle ränd-näitetruppi. Elu säärases elukutses oli küll vaheldusrikas, kuid äärmiselt vilets ning suurte kannatustega. Õnneks laguneski trupp ja „komödiand“ oli jälle kohata.

Veel samal aastal pöördus ta oma Pápa sõprade juurde tagasi, et jätkata õppimist. Tõesti jäi ta nüüd Pápasse enam kui aastaks peatuma, lõpetades õpiaasta isegi kiitvalt. Ühtlasi oli ka sinne viibimine lõplikult teedrajav ta kirjaniku-elukutsele, sest ta sai siin äratavat toetust boheemkonna sõpradelt. Siit läkitatuna ilmus ka ta esimene trükitud luuletis „A borozó“ (joomar) Pesti ajakirjas „Athenäum'is“ 1842. a. Mõõda saatnud suve-vaheaja oma vanemate juures, astus Petöfi jälle näitlejaks. Kuid selle tulemuseks oli uuesti nalg ning ääretu viletsus, ja lõppeks pidi ikkagi näitetrupile selja pöörama. Näljast kokku varisemas rändas Petöfi Pressburgi, kus oli parajasti maapäeva istungite aeg. Esimest korda elus ümbritses teda nüüd elav poliitiline hingeõhk ja Ludvig Kossuth'i sütitav kõneosavus valdas tedagi võimsalt. Elatusvõimalusi leidis ta siin aga vähe. Tutvunud noorpoetide Koloman Lisznyai'ga

ja Aleksander Vachott'iga, sai ta nendelt rahalist toetust ja soovitusi Pesti ajalehtede toimetajaile. Petöfi matkaski Pesti. Seal viibides tõlkis ta välismaa kirjandusest romaane ungari keelde, kuid kirjaniku-elukutsele ei mallanud ta ikkagi jääda ja siirdus uuesti näitlejaks, seekord Debrecsini. Sealses teatris, parema publiku ees lootis Petöfi nüüd võita näitlejakuulsust. Esinemisel naerdi ta aga koguni välja, sest näitlemiseks puudus tal anne täiesti. Elamisolukord muutus jälle väga armetuks. Luuletades ja iseõppimisega veetis kuidagi poole talve, kuni viimati sai ühelt Pesti ajalehelt kutse kaastööliseks hakata. Oma sõbralt ja koolivennalt Albert Pákh'ilt saadud paari kuldnaga alustas ta 1843. a. jõulu paiku uuesti jala-teenkonda Pesti. Kuid see vaevane reis läbi tuisu ja tormi oli ka lõplikuks pöördeteeks.

Kogunenud luuletiste tõttu oli tal võimalus pääseda Pestis tolle aja tähtsama ungari luuletaja Vörösmarty' ligikonda, kelle kaasatel sobitas ta nüüd oma luuletiste trükkimist. Petöfi pääses nimetatud autoriteedi eestkostel „Rahvusringi“ (Nemzeti kör), kes hakkas trükkima tema luuletisi ja maksis talle autasu. Nii ilmuski 1844. a. Pestis Petöfi esimene luuletistekogu „Versek, irta Petöfi Sándor“, mis sisaldab 109 laulu.

Arvustus oli talle esialgu väga kuri klassika luulereeglitest kõrvale kaldumise ja luules viljeldatava talupoja-elu, rahvapärase aateringi ning vormi mitmekesisuse pärast. Sellegi peale vaatamata levisid Petöfi luuletised üle maa, said otse rahvalauludeks; noorsugu võttis neid vastu hõisates ja ta kuulsus tõusis ruttu. Ühtlasi oli ka ta lüüri-line voole väga tugev. Juba 1847. a. märtsikuul ilmus ta luuletiste koguteos kahes köites. Vastupidi ungari omade kriitikute teravalt arvustavale suhtumisele, mõjusid Petöfi luuletiste juba vähesedki tõlked¹⁾ üllatavalt tookordsetesse saksa suurvaimudesse, nagu Aleksander v. Humboldt, Ludwig Uhland, Heinrich Heine j. t., ja avaldasid ülevat vaimustust ungari noores kirjanikus. Kuid Petöfil ei puudunud ka omalgi maal vaimustav poolehoid. Teda ülistasid noored, entusiastid, kelle taga seisis aga publik.

Vabadus on Petöfil alati olnud ülimalt nõudeks. Nüüd, vabadusvõitluse eelaastal, tõusis järjest rahva vaimustus ning meeoleolu. See ei jäänud ka Petöfis kajastumata; ta otsekui kasvatas seda, uurides Prantsuse revolutsiooni ajalugu ja loetule sügavalt kaasa elades. Õhkkond oli ärev

1) Esimene saksakeelne kogu ilmus juba 1846. a. Adolf Dux'i tõlkes.

ning revolutsiooniline, ja Petöfi tundis selgesti, et seda oli võimata summutada.

Kuid enne seda õnnetut vabadusvõitluse teostumist oli saatus vahepeale ta kodukolde ja perekonna-õnne määranud. Petöfi oli tutvunud Szathmári komitaadi maavalitseja rikka, kena ja anderikka tütre Julie Szendrey'ga. Tütre isa ei andnud aga esialgu oma luba abiellumiseks. Vaheaeg sünnitas palju hingepiina kummalegi; kolm korda pidid nad eneste vahel lepitust otsima, enne kui võis teostuda abiellu 1847. a. sügisel. Õnnelik paar veetis esimesed perekonnadüllil päevad krahv Teleki lossis Koltó's, kust siirduti sama aasta oktoobrikuul Pesti.

Uus aasta ligines, lähenes ka revolutsioonipäev. Petöfil tuli täita lõpuni oma missioon: äratada vabadusvõitlus, olla selle ideeliseks juhiks ja lahinguväljal võideldes kaduda teadmatusse. 1848. a. märtsikuul puhusid mässutuuled üle kogu Euroopa. Petöfi tervitas seda üldist mässu suure vaimustusega ja sel puhul ilmus talt hulk isamaalisi luuletisi. Pealegi pidas ta kõnesid ja vaimustas rahvast vabadusvõitlusele. Kui 1848. a. lõpul sõda Ungari ja Austria vahel lahti puhkes, astus ka Petöfi vabadusvõitlejate ridadesse. Sai 1849. a. alul Ungari väeosa juhataja kindral Bem'i adjutantiks. Oli tihti lahingutes, alati julge ja enesest hoolimatu. Austriale Vene vägede appiruttamisega kadus ka Ungari sõjaõnn ja kindral Bem'i vägi võideti Segesvári (Schässburgi) juures. Seal kadus ka Petöfi. Lahing kestis terve päeva, mil ta vapralt võitles. Viimast korda nähti teda paari kaaslasega risti üle lahinguvälja minevat ja siis kadus ta teadmatusse. See oli 31. juulil 1849. a. Teda ei leitud surmasaanute ega ka vangilangenute hulgas. On arvatud, et ta tapeti mäestikus, kust ei leitud surnukeha.

Ta kadus jäljetult ja mõistatuslikult, kuid oma igavese natsionaalse tähtsuse tõttu jäi ta rahvasse elama lootuse ja usuna kui müüt. Armastus, vabadus, isamaa moodustavad Petöfi luuletiste peamise aateringi, mille eest jumaldas teda noorus. Kuid ta oli ka oma rahva vabadusvõitluse prohvet ja vaimne juht. Sellepärast on Petöfi tähtis ungari rahvale mitte üksi luulegeeniusega, vaid ka ajaloolise isikuna.

Petöfi luuletiste arv tõuseb üle 800. Neid on tõlgitud mitmekümnesse võõrasse keelde. Sellega ei ole jäänud ta kirjanduslik kuulsus ning tähtsus peatuma ainuüksi Ungari piiridesse, vaid on tunginud kogu Euroopa luulekirjandusse. Ka sugurahvaste — eesti ja soome kirjandusele ei ole jäänud ta teadmatuks ega tundmatuks.

* * *

Eestis on Petöfi luuletisi tõlkinud mitmed kirjanikud. Esimene tõlge, mis leidis esialgsete otsingute järele, on M. J. Eisen'ilt ja trükitud tõlkija luulekogus „Helinad Emajõelt“, ilmunud 1884. a.¹⁾ Need kaks luuletist: „Surma soovid“ ja „Sadab“ on nõrgad tõlked niihästi algupärandi motiivide edasiandmise poolest kui ka värsitehniliselt, mispärast nad ei oma otsekohe kirjanduslikku väärtust. Siiski on nad osaliselt oma otstarvet täitnud, ja nimelt: tutvustades hõimlastega. Mainitud luuletistekogu sisaldab ka veel ungari luuletaja Vörösmarty' luuletise tõlke ja soome kunstlühirikast mitmed eestistised, ja need kirjanduslikud sõmerad pidid kõik aitama ligendada sugurahvaid, sest nagu juba eespool nimetatud, sai hõimuaade hõõguma peale dr. Hermanni Ungari reisu.

Samase väärtusega kui Eiseni paar tõlget on ka dr. Veske ühe Petöfi luuletise „Kui ma oleks jooksev jõgi“ (Lennék én folyóvíz) ümberpanek. Selle iseärasuseks võiks nimetada veel, et ta on tõlgitud otsekohe ungari keelest. Seega on ta vist ka ainuke Petöfi luuletis, mis algkeelest on tõlgitud eesti keelde, sest teised kuni praeguseni on eestistanud kõik saksakeelsete allikate järele. Kuid sellegi peale vaatamata on suudetud edasi anda vähe algupärandi rütmikat ja riimi. Ühtlasi on tõlge kaotanud ka oma algse lühirilise elevuse ning mõtte piltlikkuse. Kõrvutan võrdluseks kummagi viimase salmi:

Mina oleks pilverüngas
Mäe ja kõrve üle,
Mis kui lipp seal lossi harjal
Lehvib ripakile.

oleksin pilverüngas
Lennék felhődarab,
kokkukäristatud lipp
Összetépett zászló,
ürgmaa üle
A vadontáj fölött
väsínult seisev
Fáradtan megálló...

Aga üksnes kui mu neiu
Õhtu eha oleks,
Minu kahvatumal palgel
Puna sätendeleks.

aga ainult nii kui mu armsam
De csak ugy, ha szeretöm
õhtueha oleks
Az alkonyat volna,
mu kurb-kahvatu palge ümber
Búshalovány arczom körül
punaselt säraks.
Pirosan ragyogna.

1887. a. alates esinevad esialgu Petöfi luuletiste tõlkijate-
tena kolm kirjanikku: G. Öis, Jaan Parv (= Endla) ja
K. E. Sööt.

1) Kirjanik K. E. Söödi teadete järele peaks olema veel varemalt ajalt (1879?) Harry Jannseni poolt Petöfi ühe luuletise eestis.

G. Öis¹⁾ on tõlkinud ainult paar väikest luuletist — ühe sententsi vabadusest „Ülem hea“ ja naljaluuletise „Härra Hääl“ (Orbán). Viimase juures on tõlkija nähtavasti valesti mõistnud saksakeelses tõlkes esineva „Herr Blase“ (=Balazs) tähenduse ja selle tõttu luuletise algupärase varjundi halva tõlkesõna „Hääl“ kaudu võõriti assotsieeruvaks muutnud.

Järgmine Petõfi luuletiste tõlkija on Jaan Parv.²⁾ See on üks neist luuletajatest, kelle sarnaseid võis näha siis esinemas kümnetekaupa, kuid kes siiski luulesse värsitehniliselt ega ka sisult ei jõudnud tuua midagi uut, vaid vanema ärkamisaja kirjanikkude troheilist rütmi tüütuseni tarvitasi ja peamiselt isamaad, armastust ning priiust igasuguste sõnakõlksudega lõpmatuseni ülistasi. Sääraste kirjanikkude kunstilise küpsuse arusaamine oli koguni arenmata ja ka publiku ajavaimu-miljööös nürinenud kriitikaline eritlusevaist ei suutnud sinna sugugi ergutavalt mõjuda. Neid kirjanduse alal teotsenud epigoone, kui mõni üksik välja arvata, ei tarvitseks muidu kirjanduslikult mainida kui ainult selleks, et mõnd sarnasuseperest välja haarata ja kogu selle ajajärgu luulepõllu iseloomustajaks esindada. Algupäraselt ei jõudnud nad midagi elulist luua, tõlked olid veel armetumad ja neist midagi väärtuslikku kirjavara juurde mahutada on päriselt võimata. Ei ole siis imeks panna, et on vajunud unarusse Parve poolt tõlgitud kaunike hulk Petõfi luuletisi.

Parv asus varakult ajakirjaniku-alale. Et sellel ajal pidi ajakirjanik olema ka luuletaja-kirjanik, siis on loomulik, et Parv ka säärasena figureerub. Ta algas luuletamiskatseid juba koolieas. Suurema osa esialgseist tõist avaldas ta Endla varjunime all. Produktiivsem kirjanikuajajärk on tal ajakirjanikuna teotsemise ajal, nimelt Tartus asumise aastail. Kuid ka muidu, mitmesugustes

1) Gustav Wulff, varjunime all G. Öis, on sündinud 20. dets. 1864. a. Vastse-Otepääs, Tartumaal. Õppis Tartus, oli siis aastaid Puhjas kihelkonnakooli õpetajaks. 1894 asus Vana-Otepää valla sekretäriks. Elab praegugi sealsamas, endisel kohal, osa võttes seltskonna-tegevusest. Ta luuletisi ei ole ilmunud eraväljaandes, vaid neid on trükitud ajalehtedes, suuremalt jaolt „Postimehes“. Mõningad luuletised on leidnud aset ka üldistes luulekogudes.

2) Jaan (Johannes) Parv, varjunime all Endla, sündis Kanepis 16. sept. 1867. a. Õppis esialgu oma kodukoha kihelkonnakoolis ja siis Võru kreiskoolis. 1886 algas ajakirjaniku-tegevust. Esiotsa oli „Oma Maa“ toimetuses, siis „Meelejahutaja“ kaastööline ja viimati „Postimehe“ juures tegev, tehes vaheajal kaastööd ka teistele lehtedele. Jättis varssi maha kutselise ajakirjaniku ameti, elas Võrus ja Tartus mitmesugustes ametites, kuni 1893. a. Võrumaale Vastseliina kihelk. vallakirjutajaametisse asus. Suri seal 17. okt. 1899. a. (Vt. „Linda“ 1899, nr. 47.)

ametites olles, on ta avaldanud luuletisi, proosapalakesi ja artikleid ajalehtedes. Tööd on tal väga laiadi pillatud ja nende kogumine tülikas, kui selleks üldse oleks mõtet. Suurem osa töödest on tal luuletised ja on ilmunud enamikus „E. Postimehes“, „Oma Maas“, „Õlevikus“, vähesel arvul ka „Meelejahutajas“, „Valguses“, „Laulu- ja Mängulehes“, „Lindas“ ning kalendrites. Algupäraseid luuletisi on Parvel vähe ja needki on nii mõjustatud, et neis väga vähe leidub isikulist luulet. Suurem osa ta luuletistest on tõlked. Petöfi luuletiste tõlkeid leidub tal kahekümne ümber. Need on väikesed, sisult kerged ja toleaegele luuleteemale vastavad luuletised. Kõige rohkem on tõlkeid armastuselüürikast: „Ma astsin kotta“, „Õöl“, „Sa olid mulle“, „Pimedas metsas“ j. t. Ta tõlked on enam-vähem sõnasõnaline ümberpanek saksa keelest (Kertbeny'i kogu), kusjuures kaduma on läinud isegi viletsalt tõlgitud saksa keele eeskujude emotsionaalsust, hoogu ja mõtete arenemise vabaduse võimalust. Monotoonne rütm ja halvad riimid rikuvad luuletise ilmekuse.

Kõrvutan luuletise „Jällenägemine“ viimase värssi Parve tõlkes ja Kertbeny'i saksakeelses ümberpanekus.¹⁾

Ma astsin tuppa tormiselt,
Mind tõmbas kaenla ta;
Ta rinnal tummalt rippusin
Kui vilil oksalla.

Und in das Stübchen stürze ich,
Die Mutter an den Hals mir fliegt—
Ich hing an ihrem Munde—stumm!
So wie die Frucht am Baum sich
[wiegt.

Parve tõlgetes on kaotanud Petöfi luuletised oma algupärase ungari rahvusliku varjundi, sügavuse ja otsekoheuse. Peale selle on ta tõlgete valik ühekülgne: ta on eestistanud ainult kergemaid viskeid.

Parv on halb ja jõuetu Petöfi tutvustaja Eestis, ja ta ümberpanekuid, millest viimased leiduvad 1891. a., ei saaks ilma olulise paranduseta juurde liita praegusele kirjandusele. Kuid sääraselt tuleb hinnata kõiki teisigi, kes sel ajajärgul Petöfi luuletisi eestistasid.

Leitud materjali põhjal selgub, et möödunud sajandi lõpupäevil ja käesoleva alul hakatakse pärast mõneajalist vaikust uuesti huvi tundma sellest ungari luuletajast. Pe-

1) Toon võrdluseks sama luuletise (Füstbe ment terv) viimase salmi ungarikeelse teksti.

Sa kis szobába toppanék...
Röpült felém anyám...
Sén csüggetem ajkán... szótlanúl...
Mint a gyümölcs a fán.

tõfi 50 aasta surmapäeva mälestamise aastal (1899) on ärkamisaja vanema luuletaja Friedrich Kuhlbars'i (Villi Andi) poolt avaldatud Petõfi elulugu (Kertbeny'i järele) ja selle sisse paigutatud Petõfi tähtsa luuletise „Üles, madjar!“ kolme salmi tõlkimise katse. Peale selle valmistab sama autor natuke hiljemini ühe luuletise vaba ümberpaneku „Kui helgib maa ja meri ka“. ¹⁾ Samasugused katsetajad nagu Kuhlbarski on aastasaja alul Elly Põllulill ja Hermann Niggol (Annila) — kumbki esinemas mõne tõlkega.

Esimene puhtkirjandusliku väärtusega tõlge Petõfist on Eesti „kangelaslaulikult“ ja „vaimustuse trubaduuriilt“ Gustav Suits'ult, kes aga ise koguni teise põlve luuletajate hulgast kui kõik eelnimetatud. See tõlkevalik Petõfist — „Valgus: Oh hämar kaevandus, sääl kaevajate tuled põlevad“ — on teemalt otse ühtliv siis teedrajava põlve käärija meelegaadiga. Luuletis ilmus esimest korda „Lindas“ 1903.

Siitpeale jääb Petõfi luuletistega tutvustamine peamiselt ühe kirjaniku hooleks: see on K. E. Sõõt. Ta tõlgete arv, mis ilmunud, ei ole suur. Neistki on enamik käesolevalt aastakümnetelt. Kuid selle eest jälle korvab ta eelmiste vanemate kaasaegsete tõlkijate puudused ja laseb oma valiku ning eestististe viimistluse tõttu heita tõsise pilgu selle hõimrahva-kirjaniku luule sügavatesse aaretesse. Juba kreiskoolis algas Sõõt luuletamiskatseid. Esimene trükitud luuletis (neljarealine salm) ilmus „E. Postimehes“ 1881. a. Ta teeb katseid alguses ka juttude kirjutamisega — avaldades paar J. Pärn'ast mõjustatud vestet.

Sõõdi luule esimene arengujärk on „Oleviku“ toimetuses viibimise aeg. Sellest ajast on pärit ka ta esimesed luulekogud „Aasa õied“ I (1890) ning II (1891) ja „Rõõm ja mure“ (1894). Need luuletised on nii värsitehniliselt kui ka keelelt loodud enam-vähem Grenzsteini eeskujul ja on mõjustatud eesti vanemaist luuletajaist. Ka on teda mõjustanud Petõfi, nii luuletises „Malemäng“ (kirjaniku oma väljendus). Luulekogusse „Aasa õied“ I on paigutatud ka kaks Petõfi luuletise tõlget: „Laps“ ja „Leib“, mis olid ilmunud juba „Meelejahutajas“ 1887. a., aga on sealt raamatusse mahutatud parandatult. „Oleviku“ juurest lahkunud ja siirdunud ärimehe-elukutsele, leiab Sõõt siiski mahti enese täiendamiseks ja arenevalt loometöö jätkamiseks. Nii ilmuvadki temalt luulekogud „Saatus“ (1899)

1) Vt. „E. Postimees“ 1899. a. nr. 196.

ning „Mälestused ja lootused“ (1903). Kui eelmise ajajärgu luuletistes Sööt järele aimab rahvalaulu kompositsiooni ja tarvitab allegoriseerivat ainekäsitlust, pääseb tema kahes viimatinimetatud luulekogus võidule sümboolne kujutusviis, mis kaldub aastasaja edenedes ikka enam kirjeldavasse meeolelu-lüürikasse. Neis oludes aegneski pika ootuse järele kogu lüürilisi luuletisi „Kodu“ (1921) — luuletised 1910. ja 1921. a. vahelt.

Söödi luule on põhitundelt eelegiline ja ta peamotiivid on armastus, isamaa-kodu ja lapsepõlve mälestamise ained.

Sööt on omaks võtnud iga ajajärgu luulekirjanduse paremusi ja sellega oma loomekäigus osutanud kavakindlat arenemistempot. Isegi viimasel ajal on ta palju tarvitusele võtnud luulekunsti tehnilisest edust ja püüab oma meeolusid väljendada praeguse aja luulele vastavais vormes, riimide puhtuses ja vahelduvas rütmis.¹⁾

1925. a. ilmus Söödi luuletiste koguteos „Aastate kajastus“ (luuletised 1883—1924). Sellesse luulekogusse on suuremalt osalt koondatud ka tema poolt tõlgitud Petõfi laulud.

Üldse on Sööt senini eestistanud ja ilmutanud 11 Petõfi luuletist. Eelmainitud kahele („Laps“, „Leib“) lisaks on käesoleva sajandi esimese aastakümne lõpult ainult paar tõlget: „Mu luulelend“ (1907) ja „Lausuda kui võtaks mulle jumal“ (1909). Selle järele on pikem vahepaus. Alles Petõfi 100-aastase sünnipäeva mälestamise aasta paigu on tulnud sellele väga väärtuslik lisa.²⁾ Kuigi Sööt on tõlkinud arvult vähe, sisaldavad nad Petõfi tulisemaid isamaaluuletisi: „Üles, madjar“, „Lahingulaul“, sügavamaid armastuselaule: „Sügiskuu lõpp“ ja aatelisemat vabaduselule: „Üks mõte piinab murega“. Söödi tõlked on hästi välja töötatud ja võimaldavad sügava pilgu heita selle ungari luulegeeniuse ülevaisse aateisse, teemade vaheldusrikkusse, selle luule dramaatilisse ülesehitusse ja lüürilisse voolavusse ning ehtsaisse, avameelseisse tunnetesse, tutvustades seega kogu ungari rahva lõppematu individuaalselt jõulise hingeõhuga. Suurem osa Petõfi tõlgetest on lugupeetud

1) Vt. Kampmann, Eesti kirjanduseloop. II, Fr. Tuglas = Kriitika II ja K. E. Söödi luulekogu „Aastate kajastus“.

2) Selle aja paigu on ilmunud Petõfi luuletistest eestistisi ka teiselt. Nii puutus silma „Romaanis“ 1922 nr. 8 ümberpanek „Rahvuslaul“ (= „Üles, madjar!“ Söödi tõlkes) ja „Romaanis“ 1923 nr. 4 „Sügisel“ (= „Sügiskuu lõpp“ Söödi tõlkes). Nimetatud tõlked on armetud ja avaldatud ilma tõlkija nimeta.

kirjanikul alles käsikirjas, millede ilmumist tuleb oodata aga põnevusega.

Petõfi luuletisi on veel tõlkinud G. E. Luiga.¹⁾ Tema ümberpanekuid varemast ajast ei puutunud silma. Ainult Petõfi 100 aasta sünnipäeva mälestamise aastal ilmus „Päevalehes“ tema sulest Petõfi eluloo tõlge (Kertbeny'ist) ja kolme luuletise — „Vana lipukandja“, „Vaik on Euroopa“ ja „Kuidagi“ — eestistis. Neid tõlkeid tuleb kirjanduseks arvata ja võiks tarviduse korral üles noppida unustusse vajumise eest ajalehe veerult.

Kui küsida nüüd: kui suur on olnud Petõfi mõjustus seniaegsesse eesti kirjandusse, siis ei saa selle artikliga anda kindlat vastust, sest see ei puutu otsekohe töö teemasse ja sellekohase vastuse andmine nõuaks eraldi uurimist. Kuid eelantud ainekute põhjal võime siiski küllalt veenvalt konstateerida, et ka eesti kirjandus tunneb oma hõimrahva parimat luuletajat ja on saanud talt äratust. Pealegi ei ole praegu see kultuuriline juurdevool eesti kirjandusse nii Petõfist kui ka kogu ungari kirjandusest sugugi tarretanud seisukorras, vaid järjest kasvavas käigus. On loota, et see edaspidi võib sündida enam-vähem otsekohele ning vastava algkeele kaudu ligi pääsetakse hõimrahva kultuurivaradele. Peamiselt tähtis oleks see just Petõfi suhtes, kelle aateringist ajavaim võiks leida palju lohutust ning ergutust.

Mis puutub Petõfi toodangu kirjandusliku tähtsuse analüüsi, siis on see ala, võib öelda, puutumata jäänud eesti omade kirjanikkude poolt. On antud ainult mõningaid lauselisi viiteid üldjutustuse suunas ja aktuse-meeleolusid luuletajast, ent mitte tema luuletoodangusse süvendunud ülevaadet. Kuigi see on jäänud tegemata eestlaste eneste poolt, on seda käsitledava kirjaniku kaasmaalased aidanud täita ettekannetega, mille seast tuleks mainida kõige pealt dr. E. Virányi Tartus peetud tänuväärseid loenguid Petõfist. Kuid ka trükituna on säärane ülevaade lühidalt eesti keeles olemas, nimelt kirjutatud meile hästi tuntud hõimlase dr. Aladár Bán'i poolt (trükitud Eesti Kirj.

1) Georg Eduard Luiga sündis 15. veebr. 1868. a. Võrumaal, Kanepi kihelk. Valgjärve vallas. Õppis kohalikus kihelkonnakoolis. Valiti 1887. a. Maramale kooliõpetajaks. Töötas lühikest aega „Oleviku“ juures. 1891. a. asus Ida-Venemaale eesti asundusse kõster-kooliõpetajaks. Tuli sealt kodumaale tagasi 1901. a. ja asus Tallinna, kus on praegugi tegev ajakirjanikuna, seltskonnategelasena ja majade omanikuna. Tema luuletised on ilmunud pealkirjadega „G. E. Luiga laulud“ (1888) ja „G. E. Luiga uued laulud“ (1901).

1923. a. nr. 1). Nimetatud teadusemees on selle ülevaate kõnena esitanud Eesti Kirjanduse Seltsi poolt Tartus toimepandud Ungari luuletaja Sándor Petöfi 100-aastase sünnipäeva mälestamise ja pühitsemise aktusel.

Petöfi luuletiste tõlked.

Tõlkija	Tõlke pealkiri ja kus on luuletis ilmunud	Saksakeelse tõlke pealkiri ¹⁾	Ungarikeelne pealkiri ²⁾
Eisen, M. J.	S a d a b. Eiseni luulekogus „Helinad Emajöelt“ (1884).	Regen, Regen, Regen.	Esik, esik, esik.
	Surma soovid. Eiseni luulekogus „Helinad Emajöelt“ (1884). Luuletise on tõlkinud ka K. E. Sööt (vt. Sööt: „Lausuda kui võtaks mulle Jumal“).	Wenn Gott also zu mir spräche.	Ha az isten.
Luiga, G. E.	Kuidagi. „Päevaleht“ 1922. a. nr. 324.	Irgendwie.	Valahogy.
	Vaikon Euroopa. „Päevaleht“ 1922. a. nr. 324.	Still ist Europa ³⁾ .	Európa csendes, újra csendes.
	Vana lipukandja. „Päevaleht“ 1922. a. nr. 313.	Der alte Fahnenträger.	A vén zászlótartó.
Niggol, Hermann (Annila).	Soldat. „Linda“ 1904. a. nr. 23.	Der Husar.	A huszár.
Parv, Jaan (Endla).	Emale. „Olevik“ 1891. a. nr. 41.	O Mutter, beste Mutter!	Anyám, anyám.
	Isa ja minu amet. „Postimees“ 1888. a. nr. 9. Luuletis on ilmunud ka Söödi tõlkes (vt. Sööt: „Isa ja poja amet“).	Vaters Handwerk und meines.	Apám mestersége s az enyém.
	Jällenägemine. „Olevik“ 1891. a. nr. 28.	Vereitelter Vorsatz.	Füstbe menterv.

1) Saksakeelsed pealkirjad, mis eraldi märkimata, on võetud tõlkekogust: „Alexander Petöfi, Poetische Werke in sechs Bänden. In deutscher Nachdichtung von Ignaz Schnitzer“. Wien-Leipzig 1910.

2) Pealkirjad võetud: „Petöfi összes költeményei, kiadja Voinovich Géza. Budapest 1921; I, II.

3) Alexander Petöfi's Dichtungen. Gesammelt von K. M. Kertbeny Berlin 1860.

Tõlkija	Tõlke pealkiri ja kus on luuletis ilmunud	Saksakeelse tõlke pealkiri	Ungarikeelne pealkiri
Parv, Jaan (Endla).	Kas magad, õigus? „Meelejahutaja“ 1887. a. nr. 25, natuke parandatult „Postimehes“ 1888. a. nr. 10.	Schläfst du, Gerechtigkeit?	Igazság! Alszol?
	Kui hoiaksin ma. „Postimees“ 1888. a. nr. 9.		Mintha a nagy, nehéz.
	Kodumaale. „Postimees“ 1888. a. nr. 8.	In der Heimat.	Hazámban.
	Kõrgele on tõusnud laened. „Postimees“ 1888. a. nr. 10.	Des Fluss ist ausgetreten.	Kicsapott a folyó.
	Ma astsin kotta sooviga. „Postimees“ 1888. a. nr. 7.	Ich trat hinein zur Küchentür.	Befordúltam a konyhára.
	Metsas. „Postimees“ 1888. a. nr. 5.	Im Walde.	Erdöben.
	Minu armukene. „Postimees“ 1888. a. nr. 9.	Mein Bräutchen.	Az én mátkám.
	Mis aitab. „Postimees“ 1888. a. nr. 9.	Was nützt es, wenn das brache Feld.	Mi haszna, hogy a csoroszlya.
	Mis luhas läikvalt voolab. „Postimees“ 1888. a. nr. 10.	Was fließt dort auf dem Felde.	Mi foly ott a mezőn.
	Mälestuse raamatusse. „Meelejahutaja“ 1887. a. nr. 16, vähe muudetult „Postimees“ 1888. a. nr. 10 ja parandatult „Lirda“ 1899. a. nr. 47.		S. K. emlékönyvébe.
	Oh nähke. „Postimees“ 1888. a. nr. 17.	Reich und arm.	E gazdag úr.
	Pimedas metsas. „Postimees“ 1888. a. nr. 9.	In der Wildnis.	Vadonban.
	Puu olen ma kui sina. „Postimees“ 1888. a. nr. 17.	Ich will ein Baum sein.	Fa leszek, ha.
Sa olid mulle. „Postimees“ 1888. a. nr. 8. Sellesse luuletisse on liidetud lõppu teine laul:	Du warst meines Lebens Blume.	Te voltál egyetlen virágom.	

Tõlkija	Tõlke pealkiri ja kus on luuletis ilmunud	Saksakeelse tõlke pealkiri	Ungarikeelne pealkiri
Parv, Jaan (Endla).	Ta h a u a ä ä r e s e i s i n (pealkirja tõlge minu; F. P.). S ä ä l r i p u b n ü ü d m u k a n n e l. „Postimees“ 1888. a. nr. 9. T ä h t h i i l g a b. „Postimees“ 1888. a. nr. 9. V a a t, õ n n e o t s i b i n i m e. „Postimees“ 1888. a. nr. 9. Õ ö l. „Postimees“ 1888. a. nr. 8.	Vor dem teuern Grabe. Schon hängt die Leier. Hoch oben strahlt. Alles rennt dem Glücke nach. Nachts.	Áltamsírhalma mellet. Függ már a lant. Amott fönn egy csillag ragyog. Mint lótfut a boldogság után. Éjjel.
Põllulill, Elly.	S a r ä ä g i d. „Linda“ 1900. a. nr. 39.	Du lobst mich, Schatz.	Dicsérsz, kedves.
Suits, Gustav.	V a l g u s. „Linda“ 1903. a. nr. 46 ja tõlkija luulekogus „Elu tuli“ (1905).	Licht.	Világosságot.
Sõõt, K. E.	I s a j a p o j a a m e t. „Postimees“ 1924. a. nr. 74. (Vt. Parv: „Isa ja minu amet“.) K a u g e l t. Albumis „Õitsetuled“ II ja tõlkija luulekogus „Aastate kajastus“ (1925). K ü l a k ö r t s i s. Tõlkija luulekogus „Aastate kajastus“ (1925). L a h i n g u l a u l. Albumis „Õitsetuled“ I ja tõlkija luulekogus „Aastate kajastus“ (1925). L a p s. „Meelejahutaja“ 1890. a. nr. 16 ja parandatult tõlkija luulekogus „Aasa õied“ I. L a u s u d a k u i v õ t a k s m u l l e J u m a l. Tõlkija luulekogus „Aastate kajastus“ (1925). (Vt. Eisen: „Surma soovid“.) L e i b. „Meelejahutaja“ 1887. a. nr. 28 ja tõlkija luulekogus „Aasa õied“ I.	Vaters Handwerk und meines. Aus der Ferne. Einsam dort am Szamos-Ufer. Schlachtlied. Das Lied. Wenn Gott also zu mir spräche. Schwarzes Brot.	Apám mestersége s az enyém. Távolból. Falu végén kurta kocsmá. Csatadal. A dal. Ha az isten. Fekete kenyér.

Tõlkija	Tõlke pealkiri ja kus on luuletis ilmunud	Saksakeelse tõlke pealkiri	Ungarikeelne pealkiri
Sööt, K. E.	Meeilt täidab mõte murega. „Postimees“ (nädalal.) 1922. a. nr. 1 (307). Mu luulelend. „Postimees“ 1907. a. nr. 125.	Mich ängstigt ein Gedanke. Meine Phantasie.	Egy gondolat bánt engemet. Képzetem.
	Sügisuu lõpp. Albumis „Õitsetuled“ I ja tõlkija luulekogus „Aastate kajastus“ (1925). ¹⁾	Ende September.	September végén.
	Üles, madjar. Albumis „Õitsetuled“ I ja luulekogus „Aastate kajastus“ (1925). ²⁾	Nationallied.	Nemzeti dal.
Veske, Mihkel.	Mina oleks jooksev jõgi. „Valgus“ 1886. a. nr. 3.	Wär' ein fließend Wasser gern.	Lennék én folyóvíz.
Õis, G. (Wulff).	Herra Hääl. „Postimees“ 1888. a. nr. 89. Ülemhe a. „Meelejahutaja“ 1887. a. nr. 50.	Herr Hase. Wahlspruch.	Orbán. Szabadság, szerelem!

F. Pettai.

Vahetatud lapsed.

Vanapagana püüd käib alati selle peale, et kristlase last oma lapse vastu ära vahetada, just kui oleks lapse elu kristlase majas parem kui vanapagana omas kodus. Vahetamise püüab vanapagan kohe pärast kristlase lapse sündimist korda saata. Tal on kristlase lapse sündimise puhul alati oma laps vahetamiseks tagavaraks. Vahetamise paneb ta tavaliselt õõsi toime, nimelt niisugusel silmapilgul, mil vanemad ega muud majalised ta tegu tähele ei pane. Ülepea arvab vanapagan ikka kõige paremaks kas juba lapse sünnipäeva või järgmise päeva ööl lapse ära vahetada, sest siis märkavad vanemad seda vähemini vahetust. Vanapa-

1) Luuletis on ilmunud ka „Romaan'is“ 1923. a. nr. 4 erinevas ümberpanekus pealkirja all „Sügisel“. Tõlkija teadmata.

2) Luuletis on ilmunud ka „Romaan'is“ 1922. a. nr. 8 erinevas ümberpanekus pealkirja all „Rahvuslaul“. Tõlkija teadmata.

gana lapsevahetamise juttude teisendeid leidub Eestis kümnetekaupa.

Vanapagana laps erineb suuresti tavalisest lapsest (A. Lüüs, Sugemed vigaste laste kohta Eestis, lk. 1). Vanapagana lapsel on suur pea, tihti jäme kael, lollid silmad, lühikesed, kõverad jalad, kole isu, — sööb kas kolme-nelja mehe eest; ta ei õpi seitsme-aastaseltki rääkima ega võta sagedasti veel vanemanagi jalgu alla, jääb aastatekaupa kätkisse ja jäädavalt kängu; karjub koledasti. Tõstamaa teadete järele on niisugune laps pikkade hammastega, väikeste sarvekestega.

Suuremalt jaolt nimetab rahvasuu vanapagana lasteks kas rahiidipõdejaid, idioote, kretiine, lihtsalt täiesti ebanormaalseid lapsi. Võiks oletada, et vanapagan ise niisuguseid lolle, ebanormaalseid ei taha kasvatada ja nad seepärast annab kristlastele kasvatada.

Õnneks ei kesta lapsevahetuse hädaoht kauemini kui ristimiseni. Ristitud last ei või ega saa vanapagan enam oma lapse vastu vahetada. Sel põhjusel püüti vanasti last õige ruttu ära ristida, võimalikult juba sünnipäeval. Igaltahes ei soovitud last kauemini ristimata pidada kui kolm päeva. Erandina ristiti laps alles nädala pärast. Kardeti ju, et seesugusel puhul vanapagan ometi võiks lapse kuidagi ära vahetada.

Olgu nimetatud, et mitte ainult eestlased ei karda lapse vahetamist vanapagana poolt, vaid see kartus valitseb Venemaast peale Portugalini ja Lapist Itaalia ning Kreekani. Iga rahvas teab vanapagana lapsevahetusest jutte kõnelda, mis peajoontes eesti sellekohaste juttudega ühised; niisama esineb rahvusvaheliselt ühiseid jooni vanapagana lapse kirjelduses: vaimliselt ja kehaliselt täiesti arenematu.

Huvitav on veel tähele panna, et Luthergi usub laste vahetamist. Seesugusteks vahetatud lasteks peab ta ebaloomulikult arenenud lapsi. Sel põhjusel ütleb ta ka ise sääraseid lapsi olevat näinud. Nii kirjutab ta kellestki Dessau lapsest: „Ta oli 12 aastat vana, tal olid silmad ja kõik meeled, nii et võis arvata, et ta on õige laps. Ta ei teinud muud kui sõi aina ja nimelt nii palju kui neli töömeest või rehepeksjat. Kui majas halba juhtus, naeris ta, kui kõik hästi läks, nuttis ta“ (Klingner, Luther und der deutsche Volksaberglaube, lk. 60). Säherdusi lapsi vanapagana lasteks pidades ei ole Luther nende vetteviskamise vastu, nagu keskajal vahel juhtunud. Luther kirjutab: „Kui ma vürst või peremees oleksin, heidaksin seesuguse lapse vette Moldesse, mis Dessau juures voolab, ega kahtleks

tappa" (Klingner). Last ei uputatud, vaid Lutheri nõuandel peeti lapse eest palveid, kuni laps suri.

Luther annab peale selle nõu, kuidas takistust teha laste vahetamisele vanapagana poolt. Abinõud on: raudreiarohi ja Johannese evangeelium, mille tähtsad algussõnad mingisugusele ainele kirjutatakse ja lapsele kaela riputatakse. Või kirjutatakse sinna kolme kuninga ja nelja evangelisti nimed ja tehakse niisama. Ei aita veel need abinõud, kästakse lapse ema voodit ja lapse kätkit suitsetada pujuga ja palmidega: siis ei julge vanapagan last vahetada (Klingner, lk. 113).

Kuna Eestis lapse vahetamist ainult öösi ristimiseni võimalikuks peetakse, arvatakse seda Saksamaal päevaajalgi võimalikuks. Vahetatud laps on õige lapse sarnane ja esiotse ilus, nii et ema vahetust kohe ei märkagi. Sakslased arvavad lapse vahetamiseks viiendat ja kaheksandat päeva kõige kardetavamaks; Eestist ei ole ma seesugust väidet kuulnud. Kõige enam kardavad sakslased kaksikute vahetamist. Vahetatud lapsed ei saa vanemaks kui 20 aastat; mõnel puhul piirdub nende iga ainult 7 aastaga (Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube, 584). Leedulased määravad säärase laste ea 12 aasta peale (Афанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія, 308). Muidu väidavad leedulased veel, et painajasarnane „laume“ lapse vahetuse toime paneb (Bezenberger, Litauische Forschungen, lk. 65). Liivlased teevad vahetajaks vanapagana, aga vahel koguni maaema (Loorits, Liivi rahva usund, lk. 83), sakslased sagedasti maa-aluseid = untererdschchen (Plenzat, Sage und Sitte, lk. 94).

Skandinaavlastel ei saada vahetamist toime vanapagan, vaid mingisugune vaim, haldjas (K. Krohn, Skandinavisk mytologi, lk. 53).

Eestis peab vanapagan tavalisest kõik süü oma kanda võtma.

Vanemad peavad kõigest jõust hoolitsema, et vanapagan lapse vahetust ei saaks toime panna. Vahetuse vastu tunatakse Eestis mõnda abinõu. Esimene tingimus on last alati valvata ja lapse juures lasta tuld kogu öö põleda. Vastavaks abinõuks arvatakse siis veel lapse peale ristimärk teha või piibel ja lauluraamat lapse juurde panna.

Viimast viisi tarvitatakse samuti Soomes („Kotiseutu“ 1912, nr. 4).

Kipub vanapagan last juba vahetama, mõjub ka Issameie palve ja lauluraamatu pea alla panemine. Korra tormanud vanapagan kuuvalgel ööl läbi lahtise akna nagu jäme köis lapsevoodis oleva naise kallale, püüdes last ema käest vägisi

röövida. Julge ema haaranud ühe käega vanapagana kõrist kinni, teisega tagunud röövija pähe ja lugenud Issameiet. Kohe kadunud vanapagan.

Veel kiidetakse heaks vanapagana eemalepeletamise abinõuks suurt nuga või lambaraudu, mis süngi äärele õlgede alla tuleb panna, kuna laps seina poole peab asetatama. Tuntakse juhtumeid, kus vanapagan seesuguselgi puhul lapse kallale kipub, kuid ristilöömine ja Issameie palumine sunnib ta põgenema. Peamiseks vahetuse ärahoide abinõuks jääb ikka last hoolsalt valvata (5316). Lapse vahetust võib nõiaprillidega näha (42 605).

Kõigest valvamisest hoolimata õnnestub vanapaganal mõnikord ometigi last vahetada. Korra läinud nurganaine laupäeva õhtul pärast päevaloodet sauna. Ütelnud mehele: „Ma pesen kohe lapse ära; tule järele, vii laps tuppa!“ Vaevalt lõpetanud naine pesemise, kui juba mees ukse takka hüüdnud. Hüüdja ei olnud ometi mitte naise mees, vaid vanapagan, kes mehe häält järele tehes lapse naiselt välja petnud.

Teinekord läinud kaks vanapaganat lapse ema toast ära-oleku ajal last vahetama. Vahetanudki lapse ära, kuid andnud pimedas öömajal oleva sandi kätte, nii et vanapaganad ise ilma lapseta jäänud (5314).

Väidetakse veel, et lapse sündimise ajal hea ja kuri vaim sünnitaja juures on valvamas. Kui ämmamoor lapse vastuvõtmisel vannub või kurja sõna ütleb, saab vanapagan lapse tingimata omale (54 618).

Kui ristimata laps kolm korda aevastab ja aevastuse peale midagi ei vastata, saab vanapagan lapse enesele. Ei oska lapse vanemad alati vastata, vastab keegi võõras. Nii tuntakse juttu, et keegi sant vastab: „Aitäh, Jeesuke!“ (38 694). Aga öeldakse ka: „Aita Jumal!“ või „Aitäh Jumal!“ Niisugune Jumala või Jeesuse nime nimetamine ajab vanapagana kavatsused nurja; lapsevahetaja läheb vihaseks oma teed.

Eestis tuntakse mõnda juhtumit, kus vahetuse puhul ei tule sugugi küsimusse vanapagana oma lihane laps, vaid ainult haavapakust tehtud laps.

Võnnus väidetakse, et vanapagan ristimata laste nahad haavahalule selga tõmbab ja nii haavahalu elustab (31 590). Selle arvamise järele peaks vanapagan ristiinimeste ristimata lapse tapma, kuid tavaliselt kuuleme, et vanapagan lapse elusalt tagasi toob, laps enne tagasitoomist aga teda teenib.

Mitmel puhul näeb Eestis keegi, olgu kas sant või muu, kuidas kaks vanapaganat või üks vanapagan haavapakust

lapsmoodi kuju raiub ja selle rõivastab, et seda siis oma lapsena inimese lapse vastu vahetada (5314). Sama lugu tunnevad rootslasedki (Russwurm, Eibofolke, 386). Eesti rahvateadetest ei selgu küllalt, kuidas vanapagan seesuguse haavapakust lapse elustab. Tapetakse säärane haavapakust laps, jääb lapsest haavahalg järele (5809). Visatakse seesugune vanapagana laps küdevasse ahju, jääb lapsest ainult natuke sinist suitsu järele (5314). Iga kord ei valmista vanapagan vahetatavat last ometi lepakust, vaid on teada juhtum, kus vanapagan korjab lepajuurikaid, mäsib need nartsudesse ja teeb sedaviisi vahetatava tite (15 821). Soomlased väidavad, et vanapaganal ei sünni lapsi ja sellepärast teeb ta vahetatava lapse alati lepapuust („Kotiseutu“ 1914, nr. 6).

Vahetuse-hädaoht ähvardab kõige rohkemini hooletuid, mittevalvsaid vanemaid. Väidetakse ometi ka, et vanapagan vahetatavat meeleldi kurjade inimeste lapsi ja et seepärast vahel mõnele kurjale inimesele öeldakse: „Oh sa poolvahe-tatu!“ (16 024).

Nagu nimetatud, sööb vanapagana laps mitme mehe eest. Tihti ei lepi ta talle kätikisse antud söögiga, vaid tuleb, kui inimesed toast lahkunud, kätikist välja, sirgub ruttu suureks, läheb paja juurde ja sööb kõik pererahva toidu. Pärast söömist ruttab ta tagasi kätikisse ja kahaneb väikeseks nagu ennegi. Salamahti on ühes või teises kohas säherdust lapse söömist tähele pandud ja selle vastu targalt abi otsitud. Tark käsib lapse jaoks ainult munakooses toitu keeta ja varjult vaadata, mis siis laps teeb. Kadrinas lausub sel puhul vanapagana laps, kes voodist välja tulnud, pikaks veninud ja jala ahjuotsele tõstnud: „Olen ju nii vana, mäletan, et Kolga kõrb kolm korda on põlenud, aga seda pole ma veel näinud, et munakoorega liha keedetakse“ (36 667). Võrumaal keedetakse lapsele munakooses kolm korda päevas putru. Laps tuleb pärast ema väljaminekut kätikist munakoore juurde, sirgub suureks, käib selle ümber ja sõnub: „Kuidas mind enne söödeti ja kuidas nüüd söödetakse! Pean sedaviisi nälga suremal!“ Ema tuppataleku järel kahaneb vahetatud laps kohe jälle väikeseks (9840). Teisendi järele Tapalt kuuleb läbi oherdi-augu vaatlev ema sel puhul lapse ütlevat: „Olen küll elanud, olen näinud, kuidas Tartu linn ja Sirtsu soo põlesid, aga seda pole ma veel näinud, et munakooses toitu keedetakse (5818). Teisendi järele ütleb vanapagana poeg: „Olen näinud, kuidas Riia linna asemel ridad kasvasid, Võrtsjärve asemel vili ja Tartu asemel tatrak, aga ei ole näinud nihu-

kest looma" (30 151). Korra tapab keegi perenaine sel puhul, kui vanapagana poeg teiste toast äraoleku ajal toidu ikka ära sööb, sööja jaoks kassi ja paneb selle keema. Pärast perenaise toast äraminekut läheb vanapagana poeg pajast liha võtma, silmitseb seda ja ütleb: „See üsna meie kiti!“ Jätab kassiliha söömata. (E. V. R. XIV, 54.) Teisendi järele ütleb vanapagana laps: „Olen mõnda imet maailmas näinud, aga mitte veel niisugust: vorstil silmad, vorstil kõrvad, suur pikk tolololu taga!“ Seda üteldes viskab kassi patta tagasi (35 587).

Soomes teatakse, et majaliste toast äraoleku ajal tõusis laps õrteni, aga majaliste tuppatuleku järel ei pääsenud ta paigaltki („Kotiseutu“ 1912, nr. 2). Ka rootslased tunnevad samasugust kassikeetmist, lasevad sellele lapsele pärast aga ristteel vitsu anda, mispeale vanapagan õige lapse tagasi toob. (Russwurm, Eibofolke, 386.)

Munakooses toidu või veë keetmist vahetatud lapsele tuntakse kogu Euroopaski hästi. Hessenis näiteks ütleb laps munakooses vee keetmise puhul: „Olen ometi nii vana kui Westerwald, aga ei ole veel näinud munakooses keedetavat“ (Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube, 585). See ütlus läheb ühte eesti teatega, kus vahetatud laps ütleb, ta näinud kolm korda Kolga kõrve põlemist, aga ei ole veel näinud munakooses liha keetmist. Venelastel ütleb vahetatud laps: „Olen nii vana kui mets!“ ja kaob selle peale (Афанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія славянъ III, lk. 306), Rootsis: „Mäletan, et Kola mets kolm korda on põlenud ja kolm korda jälle suureks kasvanud“ (Folkminnen och Folkänkar, II, 173). Taanis väidetakse sedasama Rold'i metsast (Kamp, Danske Folkeminder, 14).

Igal pool soovivad vanemad oma last vanapaganalt tagasi saada ja niisama vahetajale ta last tagasi anda.

Kui ka vanapaganal vahel on õnnestunud ristiinimese last oma lapse vastu vahetada, õnnestub tihti vanematel ometi oma last tagasi saada. Seda tegema sunnitakse vanapaganat olgu kas lapse näljutamisega, ähvardusega last küdevasse ahju visata või lapse piinamisega. Seesugust abinõu tuntakse kogu Euroopas.

Korra saanud keegi ema aru, et vanapagan on ta lapse vahetanud. Ema hakanud last näljutama. Mõne päeva pärast tulnud vanapagan tuppa, ilus, vagune laps käe peal, pannud lapse ema sülle ja ütelnud: „Kas ma sinu last nõnda olen pidanud, kui sina minu last pead? Sa näljutad ta ju surnuks!“ Võtnud seepeale oma karjuva lapse ja läinud oma teed (9840).

Teised jälle ähvardavad küdeva ahjuga. Niipea kui vanem tahab vanapagana last ahju visata, ilmub vanapagan vanemate lapsega, päästes sedaviisi oma lapse põletamisest. Tuntakse aga ka juhtumeid, kus vanapagana laps tõesti ahju visatakse. Sel juhul ei ole vanapaganalt oodata ristiinimese lapse tagasitoomist. Vanapagana lapse põletamise puhul tuleb ahjust ainult sinist suitsu välja (5314).

Mõnikord jälle tapetakse vanapagana laps. Tapjana esineb tavalisest vanemate oma, koju tagasi juhtuv, juba täisealiseks saanud tütar. See võtab, enne kui vanemad saavad keelata, kuskilt kirve ja lööb kätkis oleval vanapagana lapsel pea otsast. Tapetud lapsest jääb halg järele (5809).

Teisal lastakse laps neli neljapäeva-öhtut ristteele viia ja seal pihlakaste vitstega peksta. Seesuguse peksu peale toob vanapagan neljandal öhtul õige lapse tagasi. (J. Hurt, Sagen und Ueberlieferungen, lk. 25.) Holzmayer'i järele toob vanapagan kolmandal neljapäeva-öhtul lapse ristteele tagasi (Osiliana, lk. 101).

Mõne teate järele võib suure ristipäeva öösi sündinud isik vanapagana äravahetatud inimeselapse ära päästa. See vahetatud laps asub kuski tühjas saunas, esmalt vaimu moodi esinedes ja seesugusena nõudes, et noormees ta enesele kosiks. Noormees lubab esiti, aga kahetseb pärast ega taha enam lubadust täita, kuid vahetatud 18-aastane tüdruk sunnib teda seda tegema. Nad laulatatakse. Mõne aja pärast kutsub noorik mehe oma vanemate juurde võõrusele. Seal tabavad nad kätkist suure peaga lapse, kelle vanapagan 18 aasta eest vahetatud tüdruku asemele toonud. Noorik võtab kirve, raiub vanapagana lapsel kätkis pea otsast. Nüüd alles seletab ta vanematele, et ta nende tütar, kelle asemele vanapagan oma lapse pannud (36768).

Meil kõnelevad ainult muinasjutud seesugusest vanapagana lapse tapmisest, mujalt kuuleme aga, et veel möödäläinud aastasajal juhtunud vanapagana lasteks peetud laste tapmist vanemate poolt. A. Hellwig tsiteerib mitu säärast juhtumit (Die Bedeutung kriminellen Aberglaubens für die gerichtliche Medicin, lk. 34 jj.). New-Yorgis põletasid iiri vanemad oma vanapagana-lapseks peetud lapse ja kümnekond aastat hiljemini sündis niisama Ungaris. Luther andis Anhalti vürstile nõu ühe lapse lasta jõkke visata, arvates, et see laps on tükk ilma hingeta liha. Hinge asemel esineda lapses kurat ise.

Preisis, Ungaris ja Transilvaanias tuntakse juhtumeid, kus seesuguseid lapsi piinatud, jah, isegi keeva veega kupa-
patatud, ka eesti rootslaste hulgas (Russwurm, Eibofolke, 386). Nagu meil küdevasse ahju lapse viskamise ähvardamisega arvatakse vanapaganat sundida võivat inimese last tagasi tooma, nii arvatakse Kesk-Euroopas maa-aluseid sundida võidavat lapse piinamisega, kuuma veega valamisega jne. õiget last tagasi tooma. Ühesuguse lapsevahetamisusuga puutume kogu Euroopas kokku. Leedulased lasavad „laume“, õlgedest ja vitstest tehtud lapse, inimese lapse asemele kätkisse panna (Афанасьевъ, Поэт. возрѣнія III, 307).

Soomes sunniti vanapaganat lapse tagasivahetamisele järgmisel viisil: Vahetatud laps — vahdokas — viidi kolmele teeharule, võeti kolm üheaastast, kolm kaheaastast, kolm kolmeaastast pajuvõsu ja peksti nendega vahetatud last. Seda nähes või kuuldes tõi vanapagan inimese lapse kohe tagasi, üteldes: „Ära peksa minu last, mina ei ole sinu last peksnud!“ Laplaste nõu järele peab last ahju ees pekstama („Kotiseutu“ 1914, nr. 6).

Vanapagan ei vaheta mitte ainult ristimata lapsi, vaid harukorral täisealisigi isikuid, nimelt mõrsjaid. Rahvasuu ei seleta, kuidas võib vanapagan vahetada täisealisi, kes ju ristitud, sest et ta tavalisest võib ristimata lapsi vahetada. Või arvab rahvas, et seesugused lood paganusse tagasi ulatuvad, mil ristiinimene ülepea veel ei tulnud küsimusse? Igatahes ei selgita rahvas seda küsimust lähemalt.

Nagu tähendatud, vahetab vanapagan mõrsjaid vahel oma tütarde vastu. Tahtes oma tüdart mehele panna oskas vanapagan peiu silmi nii moondada, et peig vahetust parajal ajal ei märganud. Alles hiljemini avanesid peiu silmad, aga mis see siis enam aitas: vanapagana tütar oli tal juba naiseks. Korra joosnud vanapagana moor tütrele järele, kui see õige mõrsja pähe kottu ära viidud; järele joostes hüüdnud moor:

Pea kinni, peiupoissi,
Üts õppus jäi õppamata:
Heida hamõt pahe päädi,
Käüs käänä hüvvi päädi (52 744).

Mõrsjate vahetused on rahvaluules igatahes palju haruldasemad kui laste vahetused.

Kesk-Euroopas läks ebausku täisealiste isikute vahetuses vanapagana poolt veel kaugemale. Väideti nimelt, et vanapagan vahetavat inimeste suguosad ära. Mõned kirjanikud,

kes seesuguseist asjust kirjutavad, väidavad, et vanapagan naised võivad meesteks muuta, ometi mitte mehi naisteks (Meyer, Der Aberglaube des Mittelalters, lk. 267).

Veel oleks üks vahetatud vanapagana-poeg nimetada, kes vastupidi tavalisest kangujäänud lastele hiina, kalevina esineb. Harukorral, nimelt Soomes, on niisugune tugev vanapagana poeg samuti kui kangujäänud pojad haavahalust tekkinud; tavalisest ei teata ometi halust tekimisest (Kalevipoja esiisad, lk. 35; 72). Veel on tuttav niisugune lugu: Vanematel laps, vist vahetatud, kelle pea suur kui veepang, nagu tavalistel vanapagana lastel, omandab sellegi poolest kümne karu jõu (m. k., lk. 80). See vanapagana poeg teeb kõiki neid töid, mida muidu tuttav „tugev poiss“ korda saadab (m. k., lk. 34 jj.). See vanapagana poeg astub täiesti isa jälgedesse ehk teiste sõnadega — teeb samasuguseid suuri töid kui vanapagan ise, kes kivi-mürakaid kui lumepalle viskab, ühe ööga silla ehitab, jõe või järve kaevab j. n. e. Juttudest ei selgu küllalt, miks vanapagan säärase õige kangejõulise poja inimeste kätte kasvatada ja inimeste teenijaks annab. Seesugusel vanapagana pojalt on visam hing kui vanapaganal enesel; kuidas ka seesugust kangejõulist katsutakse surma saata, ei õnnestu see püüe ometi.

M. J. Eisen.

Kuremäe kloostri asutamise eelloost.

Episood venestuseajast Eestimaal.

Vene võimu all on kreeka-katoliku kirik püüdnud Alutaguse vene asunikke tagasi pöörata nende vanasse usku. Iseäranis venestuse-ajajärgul 19. sajandi kaheksa- ja üheksakümnendais aastais. Nende püüete nurjumise põhjustas 18. ja 19. sajandil siinsel alal arenenud hoogus assimileerumine eestlastega, mis ei toimunud mitte niipalju luteri usu kiriku surve mõjul kui tulunduslikel põhjusil. Kuigi luteri usu kirik 18. sajandil juba agaramalt katsestas ametlikult ikka luterlasteks loetud vene elemendi enesele lähendamist, siis ei ole tegemist siin otseselt vene rahvuse vastu sihitud surveavaldusega nagu panortodokssed tendents- ja meeoleoloomis-kirjeldised seda väidavad, vaid tahtega süvendada rahva religioosset tunnet. Sellesuunalised korraldised avaldatakse Vene valitsuse ja Eestimaa konsistooriumi poolt kohe peale Balti provintside täielist lange-

mist Venemaa kätte. Vene valitsus jättis, vastavalt Tallinna Rootsi garnisoni kapitulatsiooni 15. punktile 29. septembrist 1710, Peeter I-se poolt antud Eestimaa rüütelkonna privileegide kindralkonfirmatsioonile 1. märtsist 1712 ja Uusikaupungi rahulepingu 10 punktile, kogu kirikukorralduse Eestimaal endisele rootsi-aegsele alusele.¹⁾ Sellel alusel annavad Eestimaa maanõunikud ja asekuuberni kirikuolude normeerimiseks ja rahva seas sõja kestel langenud usulise tasapinna tõstmiseks rea publikaate, nii 28. jaanuaril 1713²⁾, 12. oktoobril 1715³⁾, 26. veebruaril 1719⁴⁾; veel 28. novembril 1723 järgneb ses suhtes üks kõigekõrgem ukaas.⁵⁾ Kuid esialgu oli kõigil neil korraldistel vähe mõju sõja läbi raskesti kannatanud rahvastikule. Viletsate tulunduslikkude olusuhete tõttu jäid kirikuõpetajad sageli kauemaks ajaks osast oma tasust ilma, kiriku ja ta ametkonna hooned lagunesid, kirikuteed olid juba ammu kohendamata ja raskendasid maarahvale ligipääsu kirikusse. Kõik see lõi usulisel alal ebakindla olukorra, mis veel enam suurenes kirikumõisates kardetud röövide tõttu; need olid muutunud sõja tegeliku lõppemise järel õige tihedaks, ja näiteks veel a. 1717 peetakse röövlite kartusel Jõhvi kirikuvisitatsioon Purtse mõisas Lüganuse kihelkonnas. Samal aastal Lüganuses peetud visitatsiooni protokollist näeme, et kihelkonnas polnud sinnamaani veel kirikukohut peetud, kirikupõllud olevat paljad, kiriku kohendamiseks ja koguduseõpetaja olukorra parandamiseks ei ole midagi tehtud, nii et kirikuõpetaja elab talupoegade juures.⁶⁾ Narvas avatakse konsistoorium uuesti alles 19. aprillil 1722, keisri käsu alusel 13. novembrist 1721.⁷⁾ Mis puutub kirikuõpetajaisse, siis ei olnud sel ajal maal leida kuigi palju tubleid vaimulikke, vähemalt sääraseid, nagu neid oli õnn näha kogudusejuhtidena sel ajajärgul, Vene võimu esimestel aastakümnetel, Lüganuses (Andreas Chalenius, soomlane)⁸⁾ ja Kodaveres (Jakob Güntherhack)⁹⁾, kus nad oma

1) Vt. sellest lähemalt Gernet, *Gesch. u. Syst.*, lk. 78 ja 82.

2) TLA (= Tallinna Linna Arhiiv), B. Q. 20.

3) Sealsamas ja ka A. i. 2, nr. 5.

4) TLA, B. Q. 20, ka A. i. 2, nr. 28.

5) Gernet, *Gesch. n. Syst.*, lk. 78—79.

6) Vt. O. Liiv, *Jooni Lüganuse minevikust*, Eesti Kirjandus 1926, lk. 120. Ka R. Winkler, *Ueber Kirchen u. Capellen*, Beitr. V, lk. 21.

7) 13. SB. d. Narv. A.-G. am 8. December 1865.

8) H. R. Paucker, *Ehstl. Geistlichkeit*, lk. 163—164; ka O. Liiv, *Jooni Lüganuse minevikust*, E. Kirj. 1926, lk. 119—120.

9) Vt. Kodavere-Allatskivi kihelkonna ajalugu, *Jurjevise (Tartus) 1902*, lk. 7.

kogudusega kõik viletsuseaastad südilt ja trööstides mööda saatsid. Jõhvis, millele lisaku kihelkond sel ajal teatavasti allus, ei leidunud aga niivõrt tüsedaid jumalasona-kuulutajaid, samuti Vaivaras. Neis asuvad enam mugavust ja kõige pealt tulunduslikku hüveolu armastavad kirikuõpetaja-tüübid, Jõhvis Paul Johann Kniper (1711—1750), Vaivaras 1721. aastani varemalt kord kirikuõpetaja-ameti tarvis mittevääriliseks funnistatud Heinrich Rosengreen, hiljemini Carl Philipp Kniper (1721—1752)¹⁾. Nii näiteks jääb Jõhvi kirikuõpetaja Kniperi üheks tuntumaks sammuks asjaolu, et ta oskab Jõhvi ülemkirikueestseisja kaudu kindralkubermangu-valitsuselt välja mõjustada 7. aprillil 1738 resolutsiooni, milles kihelkonna (lisaku) vene talunikelt endisel määral nende mailt kiriku heaks makstavaid summasid nõutakse ja selle kui „onus reale“ võla peale vaadatakse.²⁾ Neil esimesil aastakümneil ei või juttu olla mingist tugevamast luteri usu moraalsest või pragmaatilisest survest vene rahvastikule.

Vast 1738. aastal on märgata katset lisaku kihelkonna luteriusulise elanikkonna kirikliku olukorra parandamiseks. Kihelkonnale tahetakse luua iseseisvam seisukoht ta usulise elu korraldamisel ja sel aastal näeme siia määratavat kirikuõpetajaks Johann Georg Borge ehk Borg'i, kes siia ametisse kutsuti juba 4. septembril 1737 ning koha peale ordineeriti 15. märtsil 1738. Kutsumisel seati kirikuõpetajale üheks tingimuseks, et ta vene keele ära peab õppima, et selle kaudu paremini võimalduks hoolitsemine vene elanikkonna usulise külje eest. Nähtavasti mõjustasid aga viletsad tulunduslikud olusuhted kihelkonnas kirikuõpetajat sel määral, et ta läheb juba 18. veebruaril 1740. a. saadud kutsel Simunasse kirikuõpetajaks³⁾. Vaevalt, et Borge jõudis selle lühikese ajaga vene keele niivõrt omandada, et oleks suutnud vene asunikke pöörata luteri usu rüppe. Borge järglane Otto Reinhold von Holtz, Venemaal sündinud rootsi sõjavangide laps, kes nähtavasti vene keelt mõistis, kutsuti lisakusse 28. aprillil 1741 tingimusel, et ta kogudust peatselt maha ei jätaks; kuid väikeste sissetulekute ja halva kirikliku kogudusekorralduse tõttu ei pea seegi

1) Nende üle vt. Paucker, m. k. lk. 151 ja 158.

2) Vt. selle üle Gernet, Gesch. u. Syst., lk. 79 ja 82. Samuti Представление Оберъ-Прокурору Святейшаго Синода отъ 5 Апрѣля 1888 г. за №. 132, содержащее въ себѣ подробное изложение всего Пюхтицкаго дѣла. Изъ архива III, nr 20 (lk. 95—96).

3) Paucker, Ehstl. Geistlichkeit, lk. 154. Asus Simunasse ametisse 17. aprillil 1741. Mainitud kohas, lk. 205.

kirikuõpetaja oma lubadust, vaid lahkub esimesel võimalusel. 1744. a. mais kutsutakse ta Paidesse¹⁾). Nii ei suuda ka Holtz luua kihelkonnas märgatavaid parandusi usulisel alal ja ka teda ei saaks süüdistada luteri usu vägivaldses pealesundimises ega liigeses süvendamises lisaku venelastele. Peale Holtzi lahkumist muutub lisaku jälle Jõhvi abikoguduseks, kestes küll quasi iseseisva kihelkonnana Jõhvi õpetaja juhatusel kuni 1866. aastani. Aegamööda hakkavad Jõhvi kirikuõpetajad juba tõsisemat tähelepanu pöörama korratusse sattunud kogudusele ja pikkamööda avastuvad tagajärjekalt ka nende tegevuse tulemused. Lisaku kabeli ümbruses asuvad venelased lähenevad, vaatamata vene keele tarvitamisele nii kodu kui ka välises elus, ikka enam luteri usu kirikule, kuna nad ka koormisi selle kiriku heaks kannavad. Niimoodi soodustub see lähenemine nagu kirikult vastutasu nõudena. Lisakusse ehitatakse 1845—1846 uus kivist kirik endise puukabeli asemele ning kahe kihelkonna ühine õpetaja Friedrich Meyer oskab oma eelkäijatest agaramalt suunda vene asunikude religioosseid huve. 18. sajandil ebaõnnestunud katse, asutada lisakusse Jõhvist täiesti sõltumatu, iseseisev kihelkond, oma õpetajaga eesotsas, teostub vast a. 1866, kuigi juba enne seda on lisaku kabelil, nagu eespool seda nägime, mõningaid teeneid ümberkaudse vene rahvastiku tõepärasemal kristianiseerimisel vastavalt luteri usu kiriku huvidele. Siitpeale muutub intensiivsemaks ka venelaste assimileerumine eestlastega, ilma et sealjuures erilisi survevahendeid oleks tarvitusele võetud. Siin näeme loomulikku protsessi, kuidas tugevast rahvast osaliselt piiratud vähem rahvakild sulab pikkamööda tugevamasse rahvusse. Käesoleval juhul on tähelepanndav aga asjaolu, et koha-pealsed venelased omandasid võõra usutunnistuse võrdlemisi lühikese aja kestel säärase kindlusega, et hiljemini Kuremäele põhjendatud kreeka-katoliku vaimulik asutis nende seas enesele poolehoidu ei võitnud, teenides rohkem Vasknarva venelaste usulisi huve. Seda tunnistab isegi osa slavofiilselt orienteerunud vene tendentskirjandusest Kuremäe ehk Pühtitsa kloostri üle²⁾).

1) M. k. lk. 154.

2) Üks palvetajatele määratud venekeelne brošüür „Сіонъ Прибалтійскаго края. Святая Богородичная Гора, Ревель 1894“ (lk. 13—14) mainib, et Kuremäe ümbruse elanikud, jäädes aasta läbi ilma preestrita ja pühakujudeta, nõrgusid vähehaaval luteri usku ning unustasid vene keele ja kombed; nad nimetavad end „poolusulisteks“ sellepärast, et lasevad lapsi ristida luteri usu kombe järele; samal viisil käivad nad

Kui vaadelda kreeka-katoliku kiriku seisukorda Aluta-gusel Vene ajal, siis selgub, et kuni 19. sajandi peaaegu viimase veerandini sealtpoolt märkimisväärsemat katset ei tehtud takistada vene asunikke luteri usku siirdumast. Ala, mis hiljemini venestusepolitikale Eestimaal baasiks taheti luua, nimelt Kuremäe ja Pühtitsa küla kabeliga, kuulus kirikuadministratiivselt Vasknarva kihelkonna alla; Vasknarvas on kreeka-katoliku kirik ehitatud juba varssi peale Eestima Vene võimu alla langemist. Kabel Kuremäel põlvneb ka juba varematest sajanditest. 1842. a. on sinna peale ühest haigusest paranemist lasknud uue kabeli ehitada Rakvere kaupmees Nesterov, kelle kõrvu oli ulatunud vagajutt Kuremäest. Mingist muust aktiivsemast kohapealsest ettevõttest õigeusu vaimulikkonna poolt me sel ajal ei kuule. Küll avaldas pikkamööda aga oma mõju see uus kiriklik korraldus, mis maksvusele pääsis kreeka-katoliku usu alal Läänemeremail iseäranis 19. sajandi teisest poolest alates. Nikolai I ajal 1836 Riiga asutatud vene-õigeusu vikariaat muudetakse 1850. a. piiskopkonnaks — peamiselt Liivimaal neljakümneandil aastail toimunud maarahvastiku hoogsa siirdumise tõttu vene-õigeusku; teatavasti sündis see suuremate tulunduslike hūvede saavutamise lootusel. Läänemeremail vene kiriku eesotsas seisvad piiskopid Platon (1848—1867) ja Donat (1882—1887) püüdsid oma ametiaja kestusel kreeka-katoliku kiriku seisukorda siin igapidi kindlustada; need püüded olid eriti silmatorkavad viimasena nimetatud piiskopi ajal, rajanedes juba Samarini poolt Läänemeremaade jaoks suundunud slavofiilsetele alustele. Muu seas tekib Kuremäele seitsmekümneandis aastais uus kreeka-katoliku kabel, kus 15. augustil 1879 esimene liturgia peetakse. Koha peal tegelikku tarvidust säärase kabeli järele ei tuntud, küll aga tunti seda Kuremäe augustikuu kirikupühale kogunevate peipsiäärsete külade elanikkude seas. Ometi ei pööranud vene-õigeusu vaimulikkond 1884. aastani Läänemeremail mingit erilisemat tähelepanu kohalikule pühamäele, mis oli mainitud aastani koos ümbruses elavate protestantismi ülelāinud endiste venelaste järglastega nagu täielises unustuses. Kuigi mäepealset kabelit renoveeris mõni rikkam, Kuremäe Jumalaema pühaku imet-gevasse võimu uskuja, ei koheldud seda ala siiski veel ise-

leeris ja laulatustel, viibides ka armulaual luteri usu kirikus; kuid sealjuures austavad nad Jumalaema, lõövad risti ette ja peavad paaste õigeusu kombe järele. Mõnel pool nende asumis-piirkonna küldes leiame isegi õigeusu kabeleid ja tänavail postidele kinnitatud pühakute kujusid.

suguste kavatsustega seotud vaatekohast. Vast sel aastal saadab seeaegne Riia ja Miitavi piiskopp Donat, pöörates tähelepanu siin iga aasta pühitsetavale 15. augustile, koha peale venestuse ajal Eestimaa üldisemalt tuntuks saanud eestlase-preestri Tiisik'u. Nagu eespool kuulsime, kogunes sellele pühale puhtvenelasi peamiselt Narva jõe ja Peipsi äärest, vähemal arvul ka eestistunud luteriusulisi elanikke, viimaseid sageli õunte müümiseks. Neile kokkutulnud eestlastele pidas Tiisik hiljemalt peale venekeelse jumalateenistuse ka veel eestikeelse, mis oli esimene sellesarnane koha peal. Et luteri usu kirikud olid kaugel ja nende õpetajad külastasid Kuremäe ümbrust harva, siis olid kuulajad tänulikud Tiisikule, kelle jumalateenistuses ei olnud kirjelduste järgi esialgu isegi otsemat vene-õigeusu kirikuteenistuse iseloomu, sest lauldi luteri usu kirikulauluraamatuist ja kõnetki ütles preester luteri usu kirikuõpetaja taoliselt¹⁾. Sellest peale hakkas Tiisik külastama Kuremäge võrdlemisi sagedasti. Piiskopi korraldusel muudetakse Kuremäe kabel 1885. a. kirikuks erilise Pühtitsa kirikukihelkonnaga.

Kuid juba ammu enne Tiisiku jutlust tunti koha peal tarvet tihedama ühenduse järele luteri usu kirikuga²⁾, ja

1) Kogutud traditsioon lisaku khlk. 1924. a. suvel isiklikus kogus. Kuid selleski luteri usu taolises jumalateenistuses leidis Tiisik hea võimaluse esialgu kaudsemalt tutvustada kuulajaile kreeka-katoliku usu põhimõisteid. Samuti jaganud Tiisik osalt tasuta pr. A. Teppaksi „Esimist õpimise raamatut“ (I jagu, Viljandis 1884) ja raamatukest „Õppetuse õigesti usust“. Vt. praeguse konsistoriumi arh., Acta nr. 745 all (Illuka kabeli-ehitamise üle), kindralsuperintendent E. W. Schultz'i kiri 8. XII. 1884 Eestimaa rüütelkonna pealikule krahv Tiesenhausenile. — Iseloomustavalt kirjeldab M. Juhkam) „Vaba Maa“ 1928. a. 208. nrri joonealuses „Kõrtsist kloostriini“, kuidas 1885. a. juunis üks vene ametnik olevat avastanud uuele Eestimaa kubernerile Kuremäe koos ta venelastega.

2) Nimelt juba 25. oktoobril 1845 saadab Kuremäe läheduses asuva Illuka mõisa omanik Aleksander Dieckhoff Eestimaa provintsiaalkonsistoriumile kirja, kus nimetab, et kiriku kauguse tõttu pääseb kohapealne rahvas pühapäeviti harva kirikusse, eriti kevadeti ja sügiseti. Selle tõttu jäävat rahvas ilma vaimse hoolduseta ja langevat harimatusse, joomisse ja muisse pattudesse. Dieckhoff palub luba koha peal erajumalateenistusi korraldada kohaliku koolmeistri või mõne ärksama jumalakartliku taluniku eestvõttel. Selle kirja suhtes küsib konsistorium Jõhvi kirikuõpetaja Carl Johann Koch'i arvamist, kes vastab, et sellistest palvetunnidest ei olevat palju kasu, sest nende korraldamiseks puuduvat kohased isikud. Ühtlasi süüdistab kirikuõpetaja Dieckhoff'i halvas majapidamises maarentnikkude ning teomeeste suhtes ja teede viletsas korrashoius; muidu leiab aga koguni kergemeelselt, et usuline olukord olevat kihelkonnas rahuldav. Lõppeks on soovitud jumalateenistused ikkagi korraldatud ja oma kirjas 12. III. 1846 teatab kirikuõpetaja esimesest aset leidnud palvetunnist 19. II. s. a. Illuka koolimajas, kuhu seks puhuks rohkesti rahvast kogunenud.

kui nüüd, pärast 1884. a. 15. augusti eestikeelset jumalateenistust, Jõhvi ja Iisaku kirikuõpetaja, muret tundes asjaolust, et Kuremäe luteri usku elanikud nende usutunnistuse — kiriku enese hoolimatuse tõttu oma senisest usust kergesti võivad võõrduda, seda ala sagedamini hakkavad külastama, valmib ka kavatsus ehitada siia luteri usu abikirik. Kavatsus lähenes peaaegu lõpliku teostumiseni mitte ainult Jõhvi ning Iisaku kirikuõpetaja ja kohalikkude mõisnikkude õhutusel ning toetusel, vaid ka Eestimaa konsistooriumi, rüütelkonna ja kohalikkude valdade solidaarsel kaasabil. Algatus kavatsuse läbiviimiseks väljus Iisaku kiriku eestseisjalt O. Dieckhoff'ilt kirjas konsistooriumile 26. XI. 1884, kes omakord 8. detsembril 1884 pöördus rüütelkonna poole¹⁾. Et kohapealsed mõisnikud on eriliselt huvitunud abikiriku või kabeli ehitamisest, siis näib nendega ühel meelel olevat ka rüütelkonna-komitee, kes oma koosolekul 15. detsembril 1884 kõigi 17 osavõtja ühehäälsel otsusel aktsepteerib Jõhvi ja Iisaku mõisnikkude soovi, määrates ehituse teostamiseks 2500 rubla, tingimusega, et Jõhvi ja Iisaku koguduse liikmed ehitusmaterjali tasuta kohale toimetavad²⁾. Sellest otsusest on rüütelkonna kantselei poolt konsistooriumile teatatud juba 19. detsembril s. a.³⁾. Et Iisaku kihelkonna luteriusulisi kirikule kindlamini säilitada (et hoolitseda peipsiäärse Alajõe küla luteriusuliste eest), määrab rüütelkond Iisakusse ad-

1) Konsist. arh., akt nr. 745. Dieckhoff nimetab oma kirjas, et kabel tuleks ehitada kivist, umb. 18 sülda pikk, 6 sülda lai ja 16 jalga kõrge, 600—700 isiku mahutavusega. Koguduse suurust arvestab ta 2000—2500 hingega. — Huvitav on veel märkida, et Tiisiku kõne ja kabeli ehitamise algatamise mõtte tagajärjel peetakse Iisaku kirikumõisas 14. XII. 1884 kirikuõpetajate konverents, mille üle konsistooriumile kirjalikult refereerib 17. XII. s. a. Alutaguse praost, Viru-Nigula õpataja Fromhold Hunnius. Otsustatakse nimelt Kuremäe ümbruskonna luteriusuliste jaoks koha peale kabel ehitada; kabel moodustaks keskuse Illuka, Kurtna ning Ahakvere mõisast ja Pagarile kuuluvast Kattnurme külast koosnevale abikogudusele, mis peaks kiriklikult alluma Iisaku kirikuõpetajale. Jõhvi kirikuõpetaja avaldab seejuures nõusolekut loobuda Iisaku kirikuõpetaja kasuks vaimsest hoolerkandest oma koguduse ses osas, mis ühineb asutatava abikogudusega. Selgub ka, et Illuka mõisa omanik O. Dieckhoff valmis on kabeli ehitamise puhul kinkima 10 tiinu maad, Kurtna omanik von Arnold 20 tiinu, Illuka omanik 20 000 telliskivi ja lupja, Kurtna palke, kuna Kurtna kogukond oma peale võtab ehitusmaterjali vabatahtliku juurdeveo. Kabeli juurde otsustatakse eriline vikaar ametisse seada. — Need olid kaaluvad otsused, mida teostumast takistas osalt küll asjade areng.

2) RKA (= Riigi Keskarhiiv), end. Eestimaa Rüütelk. Arh., komitee protokoll (A IV 175, lk. 443).

3) Sealsamas arhiivis, 1884. a. väljasaadetud kirjade lauaregister (A IX, 70, nr. 633). Vt. ka 1884. a. missiivraamat (A IV 74), lk. 293—294).

junkti ametisse palkamiseks kirikuõpetajate-kassast 400 rubla¹⁾). Ka hiljemini on rüütelkond toetanud kabeli ehitamist, nii et ta üldse välja andis seks tarbeks 3100 rubla; peale selle Eestimaa kirikuõpetajate-kassa 2500 rubla. Kabel ise ehitati Kuremäele, kuna ehitise alla kuuluva maa-ala kinkis Illuka mõisa omanik Dieckhoff. Kaasa arvatud ehitusmaterjali tasuta kohalevedu, mida toimetasid asjasthuvitunud vallad, tõusis kogu summa 13730 rubla peale²⁾). Nii viisi oli kabeli ehitus kõikepidi küllaldaselt varustatud, eriti Eestimaa rüütelkonna hoolitseva vastutuleku tõttu, ja pidi peatselt valmima, kui 1885. a. augustikuul ehitusetöö Eestimaa kubermanguvalitsuse käsul täiesti ootamatult seisma pandi, kusjuures põhjendati seda asjaoluga, et ehitamisluba polevat õigel ajal nõutatud³⁾). Mitmekordsed hili-semad loanõutamiskatsed osutusid aga tagajärjetuks. Eestimaa kuberneriks oli samal aastal saanud vürst S. V. Šahhovskoi, kelle otsesel mõjustusel keelati ehituse lõpuleviimine.

1) Sama arhiiv, Eestimaa rüütelkonna aset-täitva pealiku maanõunik Wrangell'i kiri 31. I. 1885 Eestimaa konsistooriumile (1885. a. väljasaadetud kirjade lauareg. signatuuri all: A IX 70; kirja koopia A IV 180, 1885. a. missiivraamatus, lk. 29). 11. märtsil 1885 teatatakse rüütelkonna kantselei poolt lisaku kirikuõpetajale abipastori palkamiseks määratud 200 rublast.

2) Kuivõrt kiiresti ehituse eeltööd edenesid, seda tõendab lisaku kirikueestseisja kiri 7. III. 1885, kus näeme ehitusmaterjali juba muretsesetud olevat (Kurtast 150 palki, Türsavast 112 palki, Ahakverest katuse-laaste, Illukast telliskive, 100 kantsülda põllukive ja 30 kantsülda liiva). Sellest materjalist on palgid, telliskivid ja liiv juba kohale veetud. Ehituse juhiks on arhitekt Modi. Vt. konsist. arh., akt nr. 745.

3) Siinjuures võib tähendada, et tolleaegne Eestimaa kindralsuperintendent dr. E. W. Schultz on õieti agaralt toetanud kabeli ehitamise mõtet ja juba 24. XII. 1884 pöördunud ühekindse toetuse saamise palvega 2000 rubla suurusel Venemaa ev.-lut. koguduste toetuskassa keskkomitee poole. Ühtlasi talitab Eestimaa konsistoorium ses küsimuses võrdlemisi iseseisvalt, andes kindralkonsistooriumilt Peterburist nõu küsimata loa kabeli ehitamiseks, sest alles 23. augustil 1885 esitab Eestimaa konsistoorium kindralkonsistooriumile lähema kirjelduse kabeli ehitamise vajalikkusest Kuremäele. See konsistooriumi talitusviis võimaldas Eestimaa kubermanguvalitsusele juriidiliselt nagu suurema põhjendusega end asjasse segada ja konsistooriumile seletusenõudega esineda (3. ja 18. IX. 1885). Nagu aga näeme, on ühtlasi sel ajal kubermanguvalitsus ka teist teed käinud, ja lõppeks 16. XII. 1885 peab kindralkonsistoorium Eestimaa konsistooriumile teatama, et sinodi ülemprokuröri väljenduste alusel ei pea siseminister kabeli ehitamist vajalikuks. Konsist. arh., akt nr. 745. Sealtsamast, mustanditest selgub, et ehituse seismapaneku järele on Kurtna (29.—30. IX. 1886), Illuka (31. X. 1886), Ahakvere (29. X. 1886) ja Pootsiku (29. XI. 1886) valla elanikud kindralsuperintendenti palunud mõjustada ehitustöö jätkamise lubamist.

Et kubeneri sellisest käsust paremini aru saada, tuleb iseloomustada Vene valitsuse politikat Baltimail sel ajal. Valitsuse igakülgne soov oli teatavasti venestamist igal alal läbi viia ja süvendada. Selline suurvene politika intensiivistumine Eestimaal on eriti dateeruv vürst Šahhovskoi siia kubeneriks määranguga 4. aprillil 1885. Kuigi see määrang ei olnud täies kooskõlas Šahhovskoi enese sooviga, esines ta siiski ses ametis agaralt enda poolt „jumaldatud keisri Aleksander III tahteavalduse innustatud täitjana“, nagu ta surma järele talle määratud nekroloogides seda toonitatakse; see tahteavalduse iseloom väljendub ilmekalt juba Eestimaa kubeneri 1884. aasta aruandele keisri enese poolt tehtud märkuses: „Mitte lubada õigeusuliste tagakiusamist.“¹⁾ Šahhovskoi, kes luges õigeusku Vene riigi alustooks ning püüdis seda võimaluse määral levitada, on koos 1887. a. Baltimaale määratud piiskopp Arsseniga Eestimaal vene-õigeusu kiriku huvide eestkostja ja -võitleja. Kui nüüd uue kubeneri tähelepanu juhitakse Kagu-Alutagusele ta kirikupühaga ja Tiisiku jumalateenistuse vastukõlaga, ühtlasi ka konsistoriumi ja rüütelkonna ühisele ettevõttele — kabeli ehitamisele, siis tärkab kubeneril mõtte asutada siia alale, mis kunagi kuulus vene rahvusele, niiviisi siis kohasele pinnale, kreeka-katoliku usuasutis, millele siin eeldati kiiret arenemist ja venelaste järglaste uuesti tagasitoomist vene rahvuse ja õigeusu rüppe. Näitlik ses suhtes, mäherdusi muidki lootusi asutatavale vene-õigeusu asutisele Kuremäel pandi, on piiskopp Arseni viibimisel Kuremäel 1888. a. augustis peetud kõne, kus kirikujuht avaldas lootust, et õigeusk leiab pinda siin maal, et selle usu kiired väljuvad Kuremäe pühast paigast nagu keskusest kogu Eestimaale²⁾. Need kaks isikut, vürst Šahhovskoi ja piiskopp Arseni, teotse sid sel alusel, et kirik on tõelise rahvahariduse allikas ning et tema kaudu sulavad kõik riigisse kuuluvad võõrrahvusest elemendid vaimselt ühte vene rahvusega. See alus oli täiesti meelepärane Aleksander III-le. Nii siis on mõistetav Šahhovskoi vahelesegamine luteri usu kabeli ehitamisse Kuremäel, kusjuures töö seismapaneku käsu õige sisemine põhjus suundub õigeusu huvide kaitsele koha peal. Vormiliselt lõpebki kogu ehituse lugu vene-õigeusu kiriku võiduga; missuguse toimimisviisiga see sündis, sellest tunnistab Šahhovskoi ise avameelselt oma esitises 5. aprillist

1) Изъ архива П, Ік. 212.

2) Арсеній, Ік. 313.

1888 püha sinodi ülemprokurörile, kus ta toonitab, et lõpetamata kirik-ehitis ei olevat veel kirik ja selle tõttu ei käivat Illuka ehk Kuremäe kabeli ehitus võõraste usutunnistuste kirikute huve kaitsva seaduse alla¹⁾). Niiviisi loeb kuberner oma talitusviisi õigustatuks. Kuid rüütelkond ja konsistoorium ei alistu nii kergesti säärastel omapärastel motiividel teotsevatele kubernerile. Et kabeli lõpuleehitamise keelu kaudu olid võetud sellest ehitusest huvitunud muud avaldusevõimalused, otsustati rüütelkonna poolt detsembris 1885 esialgu vähemalt üks misjonär Illukal ametisse panna, ja seks otstarbeks määratakse 300 rubla²⁾).

Sel rüütelkonna otsusel pole nähtavat mõju protestantliku usu seisukorra ametlikus kindlustamises koha peal, sest nüüd järgnevad sündmused võrdlemisi kiirelt, juhitud vene-õigeusu sõbralikkudest ringidest. Peamiselt Šahhovskoi toimetamisel võõrandatakse kõigekõrgema käsu alusel 10. veebruaril 1886 Pühtitsa õigeusu kogudusele Kuremäel 5 tiinu, millele järgneb 22. aprillil 1891 jällegi Šahhovskoi „moraalse hoolitsemise“ ja sooviavalduste tulemusena, nagu ta ise sest kõneleb kirjades piiskopp Arssenile ja sinodi ülemprokurör K. Pobedonostsev'ile, seekordki kõigekõrgemal käsul ja kingituse näol 31 tiinu 800 ruutsülla võõrandamine³⁾), nimelt Kuremäele asutatavale vene-õigeusu õeskonnale, õigemini naiskloostriale, mille asutamine oli Balti õigeusu vennaskonna Jõhvi osakonnal juba varemalt kavatsusel⁴⁾). Sest juba 1890. aastal kogus üks mainitud vennaskonna liige Nižni-Novgorodi laadal „esimese kloostri jaoks Eestimaal“ almust. — Kuremäe võõrandamisel vene-õigeusu ametkonna valdusse jäi ka lõpuleviimata luteri usu kabeliehitus ümbritsetuks võõrandatud alast. Juba 1890. a. alul oli õigeusu vennaskonna

1) Из архива III, lk. 91—137, aruanne sinodi ülemprokurörile 5. IV. 1888, nr. 132 all.

2) RKA, end. Rüütelk. Arh., A IX 70, 1885. a. väljasaadetava lauaregister. Rüütelk. pealik W. Tiesenhauseni kiri kindralsuperintendent E. W. Schultz'ile. Vt. 1885. a. missiiv (A IV 180), lk. 379—380.

3) Из архива III, lk. 43—44 ja 44—47, Šahhovskoi kiri piiskopp Arssen'ile 4. XI. 1887 ja K. Pobedonostsev'ile 11. XI. 1887 ja Сіонъ, lk. 17—18. Vt. ka Арсеній, lk. 180.

4) Vt. muu seas Арсеній, lk. 158, lk. 259 jj. — Teatavasti nõudis õigeusu uue asutise põhjendamise Šahhovskoi'lt õige agarat väljaastumist, sest isegi mõnedes valitsuse ringkondades kaheldi seesuguse asutise põhjendamise vajaduse üle. Selle tõttu muutus koguni siseministri ja kubernerite vahel 1890. a. sügisel põnevaks. Kuid ikkagi võitis see küsimuses Šahhovskoi.

Jõhvi osakond valmis kabeli ära ostma, ja 7. septembril s. a. otsustabki Eestimaa rüütelkonna komitee, nähtavasti teist väljapääsuteed leidmata, kabeli 10 000 rubla eest seda- maid ära müüa, kui on luba saanud uue, luteri usu tarbeks määratud kabeli ehitamiseks Kuremäe ümbrusse ¹⁾. Et seda luba ei järgnenud, selle asemel tuli aga küll maavõõrandus, siis otsustas Illuka mõisa omanik Dieckhoff, kelle maal asus kabel, selle 1891. a. Balti Eraõiguse III köite art. 771 põhjal tasuta anda õigeusu ametkonna esin- dajale ²⁾. Tasuta andmise otsus polnud siduv hilisema aja kohta, mil Jõhvi kogudus palus kabeliehitusse pandud summa koos protsentidega talle ära maksta ³⁾. — Kui

1) Uue kabeli ehitamise asja on samuti elavalt ajama hakatud, ja saadud vastavaist teateist erutatud, nõuab Šahhovskoi juba 18. IX. 1890 ses suhtes Eestimaa konsistooriumilt lähemaid andmeid. Vahepeal nõutavaid teateid koha pealt O. Dieckhoffilt saanud, vastabki Eestimaa konsistoorium 10. X. 1890, et uue kabeli asukohaks on valitud maatükk Illuka koolimaja lähedal, Kuremäelt umbes versta kaugusel Lehtepää tee ääres. See asukoht olevat soodus kui keskpunkt Jõhvi ja Iisaku kiriku vahel, ka veel sellepärast, et Illuka mõisa omanik on nõus ehitise alla minevat maa-ala tasuta eraldama. Et endist pooleli ehitusel olevat kabelit lootus on müüa, siis läheks selle eest saadud raha uue kabeli ehitamise aluskapitaliks. Kubermanguvalitsuse küsimusele, kellele õieti kuuluvat pooleliolev kabel, vastab konsistoorium, et tema arvates kuulub see Dieckhoffile kui maaomanikule. — Oleks märgitav, et veel järg- misilgi aastail nõutati tagajärjetult uue kabeli ehitamise luba ja 1896. a. 14. märtsil valmistati selle tarbeks põhjalik eestikeelne palvekiri, mis iseloomustab valitsenud meelekibedust ja mis varustatud 253 elaniku allkirjaga Illuka kogukonnast ja selle ümbrusest. Vt. konsist. arh., akt nr. 745 (kirjavahetus Illuka kabeli ehitamise üle).

2) Illuka mõisa omaniku O. Dieckhoffi suhtumise üle kabeliehitamis- asjasse võib saada lähemaid iseloomustisi ja mälestusmaterjali Narva linna-arhivaarilt Ed. Dieckhoffilt. — Balti Eraõiguse III köite art. 771 ütleb, et ükskõik kelle maale püstitatud ja selle maaga tihedalt liidetud ehitis loetakse sama maa üheks osaks.

3) RKA, end. Eestimaa Rüütelk. Arh., J II 22, Jõhvi ülem- kirikueestseisja pöördumine nr. 292 all 1. III. 1906 Eestimaa kuberneril asetäitja poole. 17. IV. 1905 senati poolt väljaantud ususalivuse algete kindlustamise seaduse alusel soovib Jõhvi kirikukonvent Illukal Lehtepää ja Raudja vahel ehitada kabeli ja avada surnuaia. Selles suhtes on 1905. a. novembris pöördunud palvekirjaga Jõhvi kiriku eestseisjate poole Illuka, Kurtna, Ahakvere ja Kaatermu valla 187 talunikku. Konvent soovib tagasi saada summa, mis väljus kuludena Kuremäe poolelijää- nud kabelisse, koos protsentidega selle summa pealt, 1885. a. alates. Mõistagi jäi see soov rahuldamata, ja kui 1907. a. 29. jaanuaril Virumaa ülemkirikueestseisja-amet, kes pöördus Eestimaa konsistooriumi poole Jõhvi kiriku eestseisjate Jõhvi parun Girard de Soucanton'i ja Kukruse parun Toll'i palvel, selgitab Jõhvi kirikukonvendi poolt 1. XII. 1906 ehi- tada otsustatud Illuka kabeli rahalise toetamise vajadust, siis nimetatakse seal ühtlasi, et kabeli eest tasusumma ja selle protsentide nõudmine nüüd ära jääb. Selle peale vaatamata on Eestimaa kuberner palvesse ikkagi õige eitavalt suhtunud. Vt. konsist. arh., akt nr. 745.

Dieckhoff kabeli müümisega või üleandmisega nõus poleks olnud, siis oleks ta pidanud sinodi käsul kuue kuu jooksul kabeli lammutama. Kuberneri järelepärimisele, kuidas rüütelkond suhtub Dieckhoffi otsusesse, vastab rüütelkonna pealik komitee otsuse põhjal 6. septembrist 1891, et maksu- vusele pääsenud olusuhete tõttu ei saa rüütelkond temalt pooleliehitatuna aravõetava kabeli suhtes sel juhul oma õigusi enam esitada. See vastus Eestimaa kubermangu- valitsusele tehti teatavaks 24. oktoobril 1891 ning selle tagajärjel võetigi kabel ilma igasuguse tasu maksmiseta kreeka-katoliku kiriku valdkonda ¹⁾). Säärane kabeli saatus oli nagu mingi protest asja sinnamaalse käigu vastu ja kasu- tatav kabeli ehitamise seismapaneku ja hiljemalt ülevõt- mise õigusihaavava iseloomu rõhutajana, kuna kabeli ehi- tamise lugu kujunes sel ajal järjekordseks balti saksluse ja luteri usu kiriku huvide eestvõitluse kaotuseks Läänemere- mail parajasti toimuvale ägedale venestusepolitikale admi- nistratiivsel ja vaimlisel alal. Osalt haarab sündmustik kaasa ka ümberkaudu asuvaid eestlasi ja venelaste eestistu- nud järglasi, kes oma usutunnistuse-kohaste tarvete rahul- dusest koha peal ilma jäid ja endisel viisil seda otsima pidid eemalasuvaist Jõhvi ja Iisaku kirikust. Edasi ka veel sel määral, kui palju vallad ehitusmaterjali juurdeveoks tasuta küütide näol kaasa aitasid kabeli ehitamisele ²⁾). Ühtlasi on märgitav see asjaolu, et sündmustiku areng teatud määral isegi kindlamat tuge võimaldas mõnele aru- kamale kohalikkude mõisnikkudega vastakuses asuvale talunikule ta suhtumises maaomanikusse. Eeskätt rendi- kontrahtide raskeist tingimustest olenes mõne kohapealse Jõhvi kihelkonna taluniku soov, astuda vene usku, nähta- vasti aga mitte mõnesugusest erilisest usulisest motiivist, nagu seda Šahhovskoi vist teadlikult on enesele ette kuju- tanud ning hiljemini aruandeiski teatanud. Neis tulun- duslikes küsimusis pole suuremat abi saanud kreeka-kato- liiklikelt ringkonnilt toetuse saamise lootusel õigeusku siirdunud talunikud, kellest eriti talunik Pikat julgelt ja iseseisvalt näis mõisniku vastu esinevat; võitjaks osutusid siin siiski mõisniku huvid ja selle tõttu lõpebki Pikati laineidlõõnud lugu traagiliselt — sama taluniku kohalt välja ajamisega, mis vaevalt küll sündis tema sümpaatia

1) Vt. sama dokument.

2) Teatud meeletibedus peegeldub veel nüüdki rahvamälestustes kabeli ehitamise üle. Luteri usu poolelivalminud kabeli võtmine vene- õigeusu valdusse kui ka rahva suhtumine sisse loosse leiab käsitlemist A. Tõnuristi sellekohastes meeolulistest kirjeldistes ja ka mujal.

tõttu vene-õigeusule, nagu Šahhovskoi seda oma ettekandes 16. maist 1886 siseministrile kirjeldas ja siit siis teatud põhjendusega vene-õigeusu tagakiusamist leidis¹⁾. Kõige selle juures on veel kord mainimisväärt, et Kuremäe ümbruskonna mõisnikud arusaadavatel põhjustel kangekaelselt ja vaenuliselt tunduvad suhtuvad venestuseaja kaasnähtusele — õigeusu-politikale koha peal, pöördudes abiotsivalt väljapoole. Teatavasti leidis kabeli ehitamise lugu kaasaegses saksa, vene ning eestigi ajakirjanduses suurt tähelepanu, kusjuures vene ajakirjanduses eriti „Novoje Vremja“ valgustas kogu sündmustikku sihilikult võõriti ja vene huvide kohaselt, nii et isegi Tallinnas ilmuv venekeelne kubermanguvalitsuse häälekandja talle ühe 1888. a. kirjutise puhul oli sunnitud etteheiteid tegema²⁾. Eesti ajakirjanduses töid „Postimees“, „Virulane“, „Oma Maa“ ja teised asja kohta enamasti kroonikalisi teateid³⁾, kuna saksa-keelne ajakirjandus, ka välismail, küsimust elavalt arutas ühenduses sel ajal kõne all oleva ev.-lut. usu kiriku üldisema tagakiusamisega Läänemere mail.

Hiljemini on see „minevikuga“ kabel oma stiilis väheke muudetud ja lõpule ehitatud, mahutades umbes 1500 palvetajat, lõppeks pidulikult sisse õnnistatud piiskopp Arsseni poolt augustikuul 1892. Samal aastal põhjendati tegelikult Kuremäe naisklooster⁴⁾; selle asutise usuline mõju ei ole ulatunud ümbruskonna elanikkudeni kuigi tähelepandaval määral, jäädes ses mõttes mingi jõuetuse idusid kandva koloniina luteriusulise elanikkonna keskele ja teenides peamiselt 15. augusti pühal Narva jõe ja Peipsi kaldaäärse puhtvene rahvastiku usulisi nõudeid. Tema peale pandud lootusi, ümberkaudseid elanikke tagasi tuua vene rahvusse ja õigeusku, pole ta suutnud täita umbes veerandsada aastat kestnud tulunduslikult kindlustatud ajajärgul; talle kingitud üldisem tähelepanu näib vähenevat Šahhovskoi surmaga, kelle teotsemise tulemus ta õieti oligi ja kes

1) Изъ архива II, lk. 59 jj. (nr. 5). Vt. ka ettekanne siseministrile 3. X. 1890, sealsamas lk. 203—204.

2) Vt. „Postimees“ 1888, nr. 103.

3) Näiteks „Oma Maa“ 1886, nr. 3, lk. 96; „Postimees“ 1889, nr. 82 ja 1891, nr. 70 j. t.

4) Nimeliselt eksisteerus ta juba varemalt. 1891. a. 15. augustil avatakse Kuremäel piiskopp Arsseni poolt pidulikult õeskond, mille sinod sama Arsseni ettepanekul 23. okt. (2. nov.) 1892 naiskloostriks ümber muutis. Vt. Arseni, lk. 271—273, ka lk. 227. Kuni käesoleva ajani kiratseb see klooster Kuremäel, kandes aja muutudes headtegeva naisühingu eksistentsivõimaldavat nime.

Aksakovi slavofiilidekooli agara õpilasena nägi ainult kitsapiirilisel tõelisi kohapealseid olushteid.

Allikad ja kirjandus: Konsistooriumi arhiiv, aktikaustad nr. 745 ja 754 (palvetundide pidamise ja kabeli ehitamise üle Ilukal).

Riigi Keskarhiiv (RKA), endise Eestimaa Rüütelkonna Arhiivi vastavate aastate missiivraamatud, väljastatud kirjade lauaregistrid, komitee protokollid ja muu kirjavahetis (osakondades A IV, A IX ja J II); Tallinna Linna-arhiivi (TLA) osakond Ai, nr. 2, ja BQ, nr. 20;

Isiklik traditsioonide kogu Iisaku kihelkonnast (kogutud 1924. a. suvel); Изъ архива князя С. В. Шаховского. Материалы для истории недавняго прошлаго Прибалтійской окраины (1885—1894 гг.). Томъ II — С.-Пѣтбргъ 1909, т. III — С.-Пѣтбргъ 1910;

Арх. Иоакимъ и Вл. Плиссъ, Высокопреосвященный Арсеній (Брянцевъ). Рига 1897;

Сіонъ Прибалтійскаго края. Святая Богородичная Гора, Ревель 1894; H. R. Paucke, Ehstlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihenfolge. Reval 1849;

A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts. Reval 1901;

R. Winkler, Ueber Kirchen und Capellen Ehstlands in Geschichte und Sage, Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, V. Bd. Reval 1900;

Kodavere-Allatskivi kihelkonna ajalugu, Jurjevis 1902; Dreizehnte Sitzung der Narvaschen Alterthums-Gesellschaft am 8. December 1865;

O. Liiv, Jooni Lüganuse minevikust, Eesti Kirjandus 1926;

„Postimees“ 1888, 1889, 1891;

„Oma Maa“ 1886; „Vaba Maa“ 1928, nr. 208 j. m. t.

Otu Liiv.

Kirjanduslik ülevaade.

Soome kirjandusuudiseid.

Nagu viimasel ajal üldse, on Soome kirjandusuudiste turg ka mõõdunud talvel olnud õige rikkalik, kuigi seda vahest enam üldse uute raamatute kui uute huvitavate puht-ilukirjanduslike algupäranditega. Kuna talve ajal ilmunud teostest on olnud „E. Kirj.“ veergudel juttu juba varemalt, jätkugu siin ülevaade mõnest teisest, mis on turule saadetud enamasti hiljemini.

1.

Vanemate kirjanikkude tööist on Eino Leino „Kootut teokset“ jõudnud juba kaheksanda köiteni, mis sisaldab ta viie parima, masendavalt saatusetundelise näitepildi, õieti monodraama „Malemäng“ (Shakkipeli), peale selle pikemad näidendid: „Kiriku vaenlane“, „Maa parimad“, „Ilutulestus“ ja runovärsiline „Kärjala kuningas“ ning lõppeks ta ehtsaimate novellettide kogu „Ühepäeva-liblikad“ ja novelli „Kaunishing“. L. Onerva tähtsam, aga ammu müügilt lõppenud romaan „Mirdja“ on ilmunud uues väljaandes, samuti Maila Talvio „Kured“. Pildirikka

ja suure luksusteosena vääriks siin mainimist ka viimase autori kunsti- ja kultuurilooline raamat Soome surnuaedadest „Jumala puistekud“, mida prof. A. M. Tallgren oma arvustuses nimetab üheks kõige ilusamaks väljaandeks Soomes.

Lopsakalt ja väga viljakalt Joel Lehtoselt on ilmunud jälle uus romaan „Sirkus ja pyhimys“, seekord tahtlikult „vanas stiilis“, pikkade sisuseletustega iga peatüki alapealkirjas ja samalaadiliste koomilis-burlesksete võtetega sõnastuses ja seiklustekujunduses, nii umbes à la Fielding.

Täis palju kibedamat arvustust kui eespoolsed naeratlevad eluvaatlused on Ilmari Kianto uus raamat „Elu ja surma väljalt“, „sõjalauletaja Aarni Suursalo muljed vabadussõjast“. Tegelikult on need päevikumärkmed autorilt eneselt, kes kogu vabadussõjaaja oli üks selle agaramaid tegelasi; vastukaaluks punaselt poolt tehtud etteheiteile esitab ta nüüd need ühtlasi dokumentidena oma sama teravast suhtumisest ka vastu valgete vägivallatsust ja „kindralite“ intriigitsust. „Ma ei näe mingit muud pääseteed, kui et härrad lakkavad olemast „härrad“ ja sotsialistid „härravaenlased“. Kui vastikud on need mõlemad mõisted! Millal küll hakkab meie ühiskonda sündima uusi inimesi?“ „Nüüd istume kõik pimedas kui kisklevad tänavapenid.“

Noortest prosaistidest on peale Pentti Haanpää veel mõnelt poolt kiidetud noort töölikirjanikku Toivo Pekkast. Ta novellikogu „Rautaiset kädet“ pakub tõepoolest mõningaid huvitavaid ja värskestiililisi skitse, enamasti vabrikukehvistu psüühist: kahjuks on need jäänud aga ka ainult skitsideks, ilma novellisõlmeta ja tähtsama probleemilahendusega.

Noorte lüürikast mainitagu P. Mustapää (M. Haavio) väike kogu „Laulu vaakalinnusta“ (L. kotkast), mille ala on küll õige kitsas, kuid seda omapärasem, ühtlasi sünge ja humoristlik, sõjakas, energiline, kuigi argipäeva-elu nagu müüti nägev ja selle hinge osavalt uutesse rütmidesse püüdev. Vähem algupärane, kuid siiski võrdlemisi loetav on Unto Karri esikkogu „Tulilinnaan“ (Tuleliinile) oma mõne sõjameeleoluga, veel enam noorpõlve ühe tuntuma lüüriku Elina Vaara kauni välimusega „Hopeaviulu“ (Hõbeviul), kus moodne, uuesti romantiline tundetugevus ja pildirikkus väljendub võrdlemisi kindlaltliigendatud ja riimitud värsis. Kui mitte veel proosas, siis vähemalt lüürikas näib soome noorpõlv oma stiili juba leidnud olevat; seda kinnitavad peale Uuno Kailase, Katri Vala j. t. ka need äsjailmunud kogud. Et sama noorpõlv ikka enam hakkab jõudma endatunnetusele ja ühendust otsima ka muu noore Euroopaga, näitab iga aasta ikka rikkasulisemaks muutuv „nuorivoimalaste“ album „Tulenkantajat“. Neist sisaldab mullujõulune, arvult juba neljas, peale rohke ilukirjandusliku osa ka hulga artikleid (O. Paa-volaise, J. Ehrenburgi, L. Viljase, Elsa Enäjärvi j. t. poolt) Lääne uuemaist kirjandusenähtusist.

Mainimist väärib ka Soomluseliidu album „Suomalainen Suomi“, seekord juba kümnes — ja ühtlasi nähtavasti teätava uue järgu alustaja, kuna toimetusse (nagu Liitu endassegi) on lisaks tulnud noorpõlve aktiviste Ak. Karjala Seltsi laagrist, kelle sihiks on ajada rootslaste kultuurisurve vastu palju karedamat

soomelist rahvuspoliitikat kui senini. Juba leidubki ka albumis mitmeid hoogsaid artikleid soomluse edasitungist, vajadusist ja sihtidest, nii ülikoolipoliitikas, kus senini on rootsimeelsed olnud peaaegu enamuses, teadusliku töö alal (Y. Ruutu, A. K. Cajander'i j. t. artiklid), kaubanduseilmas (Niilo Kärki), Rootsi ja Vene soomlaste seas jne. Eesti surveaegseist oludest kirjutab prof. L. Kettunen, toonitades siingi mõlema maa erivuste mõistmise vajadust suurema lähenemise eeldusena. Peale selle mitu kultuuriloolist artiklit.

Humoristlikugi kirjanduse alalt olgu mainitud kaks omapärast pilketeost: Vilho Rautseppä värssides „Kylpy-matka“ (Suplusreis) E. Jaatise karikatuuridega ja viimase ise-seisev „Aikaihminen kuvakirja“ (Täisinimese pildiraamat), kus umbes kuulsa Adamsoni laadis, aga teravama satiiriga pildistatakse tõusik-inimese naeruväärsgu.

2.

Kõigist eelmainituist huvitavam tundub seekord ometi soome rootsikeelse autori Hagar Olsson'i novell „Mr. Jeremias söker en illusion“ (Mr. Jeremias otsib illusiooni), ilmunud ühtlasi ka soomekeelsena. Nii välimuselt (Vainö Aaltnse illustratsioonimaskid) kui ka sisult erineb see tugevasti soome tavalisist etnograafilis-realistlikest pildistusist, ja juba ongi noorpõlve kriitika tõtanud seda ülistama kui esimest „puht-,ültrealistlikku“, sürrealistlikku raamatut Soomes ja kogu Põhjamail. Mis on siin siis uut? Sündmustikus ei midagi: see sangarusetu sangar Jeremias ei teotse üldse, ja mis ta teeb, sünnib ainult nagu unes: tülpinud talu ükskõiksusest, sõidab ta linna, on vähe aega ametis antikvariaadis ja sureb lõpuks tänavarüsinas auto all. Kogu huvi koondub sise-elule: vastandina „vanale“, tervele looduslikule elule on see „modernne“, ainult mõistuspeegel, kõike läbinägev, illusioonidetu, „keda isegi Issand Jumal enam petta ei saaks“. Ja seega — äärmiselt impressioonistlik, sihitu, jõuetu, armutu, jumalatu. Ise tungidetu, tunneb ta endale suletud kõik elu, mis ta ümber oma „illusioonides“ elutseb või tormab. Tal on valus kui surijal, romantiline õnne- ja elamuseiha ei jäta ju kiusamast ja kihutamast tedagi; ta hakkab teadlikult otsima illusiooni endalegi, andub antikvaariliste harulduste korjamisele, saab narriks narride seas; ei rahuldu ometi sellestki; ootus suure ja äkilise õnne-elamuse järele kasvab lootuseks, paisub, saab juba tõeliseks illusiooniks, idee fixe'iks, ilm muutub müstiliseks, pisiasjad saavad ennustava tähenduse, keegi võõras naine ütleb: „suur õnn ootab sind,“ tuba muutub ta ümber, ta näeb peeglis oma silmade asemel teisi silmi, võõrast nägu, kõik saab heledaks, virmaliste valgus hiilgab taevast Rõõmu kroonina... „Sulle tuleb tähtis telegramm,“ ütleb üks hääl; „ole valvel: see otsustab kõik“; ta näeb inimesi tänaval rüselevat telegrammimüüja ümber; see on mulle, arvab ta ja tormab sinna — see on lõpp. Mass kihutab uute sensatsioonide järele, temast mööda ja üle. Ent — surmgi on ainult illusioon; ta tunneb, kas edasi või tagasi, mis see tähendab? „Nüüd alles algab seiklus! Avamäng on lõppenud! Oo, millise hooga... hu-i-i-i.“

Jumal on teda ometi „petnud“, pannud temagi tõttama usklikuna illusiooni järele, on temagi kaasa haaranud oma huuga-

vasse ringjooksu; tarduv eemalseisja on segunenud kuuma, voogava, tungleva, tormava kõik-eluga. See oleks äärmiselt pessimistlik raamat, meie „Kuldse rõnga“ laadi elukartev ja „Andeka parasiidina“ uskumatu ning elujõuetu, kui see äärmine fenomenalism ühtlasi ei lepitaks, see äärmine läbinägevus ühtlasi eemale ei viiks ka kannatuse reaalsest tajumisest, kõike asetades müstilisse asjades-tagusesse ellu. Ja see „ültrealistlik“, reaalsuse taha nägev elukäsitlus annab sellele teosele ka ta kujundusstiili, selle, milles enne kõike seisabki ta uudus. Moodsa tõttempo katkendlikkusega ja elliptilisusega ühineb omapärane impressionismi müstilistus, reaalsete välismuljete sage ümbertähendus sümboolseiks, kõige tavalisema argipäeva-elu momentmuljed kõrvu või segipaisatud kujuteldutega: argipäeva unenäosus. Isegi erisuurusega erisõrftid on abiks võetud väljendama ja eraldama nende vahetult teadvust-rabavate muljete ja mõtete harilikku või ebaharilikku, müstilis-sümboolset väärtust. Olgugi selles kõiges nii mõndagi ainult katset, mõneski figuuris enam vigurit, mõnigi müstiline sügavus kaunis vähesügav või udune, kandev elutunne ise oma väärtusastmetuses mittesümpaatne ja vaieldav — see on ometi lähike, meieaegne psüüh kogu ta traagikaga, ja selle väljendus pole vähemalt mitte šablooniline.

3.

Seekord rohkest reisikirjandusest on esikohal V. A. Koskenniemi „Suvipäiviä Hellaassa“. Selle autoris on koos kõik kolm tähtsaimat eeldust, mis teevad reisikirjelduse huvitavaks, tihti veel enam haaravaks kui nii mõnegi romaani. Need eeldused on: luuletaja, et tajuda asjade tundetooni, valida selle järele tähtsaim ja osata seda väljendada sisendavalt; teiseks filosoof, et mõista asjade tähendust, assotsieerida ühekordne üldnimlikku ja ikkatähtsaga; ja kolmandaks teadlane, et oma ainult hetkelisi muljeid rohkendada ning teritada eelteadmistega ja anda lugejalegi kujutus nähtu minevikujuurtest ja olevikusuhteist. Pole ime, et juba mitu aastat akadeemilis-intellektuaalses toimes oleva luuletajaprofessoril tihti esialale kaldub eriti viimane külg: paiguti loed nagu vanakreeka aja-, usu- või kirjanduslugu. Kuid eks olegi see mõistetav maal, kus oleviku ilule vaatamata siiski kõige rohkem ja kaunimalt kõnelevad varemend, ja nende kõnet võib tõlkida meile tajutavaks üksnes ajaloo abil; nüüdne loodus on sellele õieti ainult meeoleolusisendavaks dekoratsiooniks ja elustusabinõuks. Ei tarvitseks öeldagi, et see elustus on õnnestunud autoril, kelle antiigiarmust kõneleb ta terve, eriti hilisema aja luule. Veel nüüdki leiab ta õise Parthenoni nägemusest hommikul oma laual kirgliku ihastuse salmid. Rohked ja asjatundlikud leheküljed muistsest elust, usundist ja luulest aga annavad peaaegu üldpildi ka kogu helleenilisest maailmast üldse, nii et seda võiks tarvitada kas või koolideski illustratsioonina. Ja kui muidu Koskenniemi luules ehk monotoonsena ja natuke verevaesena mõjub teatav kuuvalge- ja surmameelisklus, võõras meie aja hoogsamale elutundele, siis on see vähemalt siin omal kohal.

Viimasel ajal on meil tõlgitud mõningaid noorte autorite teoseid, mis, kuigi võrdlemisi huvitavad Soomes, ometi kaunis küsi-

tavalt väärivad Eestissegi ületoomist. Kui aga miski siin tutvustatud raamatuist tänulikke lugejaid võiks leida ka eestistuses, siis oleks see küll Koskeniemi oma. Seda enam, et meie endi senine reisikirjandus on võinud pakkuda ainult ühe, vaevalt kaks-kolm väärikatam teost ja eriti antiik-maailm on jäänud veel nii võõraks meile, tõusikuile ja pealiskaudseile.

Muist värsket soome reisiraamatuist olgu mainitud veel tuntud muusikauurija dr. Armas Launise „Murjaanien maassa“ (Moorameeste maal), eelmisest palju enam turistlikku laadi töö. Autor on koha peal, Algeerias, mauride keskel elanud kaks talve ja jõudnud loetule koguda lisaks rohkesti ka isiklikke seiklusi. Peale muu tohiks see kogukas teos huvitav olla meile ka võrdlusena, kuna teatavasti varssi loodame sama igivana kultuuriga eksootilise maa kohta kuulda ka meie parema reisikirjeldaja Fr. Tuglase muljeid.

Kolmas teos kaugusest on juba tähtis ka otsekohese uurimuse — dr. A. Saarisalo „Galilean rauniomailta“ (G. varemetemaalt).

Kõik kolm reisiraamatut on rikkalikult täiendatud liht- ja süvatrüki-piltidega, mida Eestis põhjust kadestada.

4.

Tõlkekirjandusest paistab silma ungari parima eepilise luuletaja János Arany'i sangaripoeem „Toldi“, Otto Mannise tuntud väärtusega soomestuses. Ehitatud vana rahvasaaga aineist, ilmestatud ehtungarliku rüütlimeele, keskaegse vägi-teo-ia ja rahvaliku huumoriga, on see lugu pusta talupoisist, kes, venna poolt minema kihutatud, võidab võõra vägilase ja tõuseb kuninga enda lemmikuks, hõimrahva üks silmapaistvamaid klassilisi teoseid ja väärib kahtlemata ka eesti lugeja huvi.

Tee soome keelde on leidnud ka juba Knut Hamsun'i, selle Thomas Mann'i arvates maailma suurima nüüdisaja hingemaalija kõige uuem romaan „Hulkurid“ („Maankiertäjiä“). Nagu juba nimigi näitab — Hamsuni tuntud aine: argipäeva-inimene, pisut boheemi verega, mis kisub kodust välja; ometi ei jaksa ta endale kindla käega luua ka uut kodu ega isegi kestvalt ülal hoida oma südamepuhtust. Üsna tavaline kalastaja, laevniku ja tööpoisi elu, aga ometi — kuis nii lähike, kuis nii soe, kaasakiskuv, sügav ja südamluk, huvitav kogu oma lihtsuses! Mis abinõudega? Sellele vastata on raske, nagu väheste kirjanikkude puhul. On's see just ta lihtsus, tegelikult ometi nii raffineeritud? ta nii hea alateadliku psüühi tundmine, mille abil välistoimimise kujutus teeb tarbetukski igavad analüüsid? ta sangarite meid hellitav nõrkus, impressionistlikkus, ometi koos põhjamaalase positiivsusega, mis nad hoiab sümpaatsed? ta osav erootilise hellameelsuse ja loobumissentimentaalse kasutus? Kõike seda ja ometi veel midagi muud — seda, mis lehvib üle kõigi nende: armastus elu vastu, ainus elu nii võimas luulendaja.

Sellevastu on lihtne ja selge see tõmbejõud, millele on ehitatud üks teine huvitav tõlketeos: inglise ühe nüüdisaja parema meistri W. H. Hudson'i „Rohelisis asulais“ („Vihannissa asunnoissa“), romaan Guajaana troopilisist metsist.

See jõud on meie igatsus eksootilise ja — ideaalse järele, eriti tugev kui sellise igatsuse ese on erootiline. Muinasjuttude kuningatütar või näkineitsi, keskaja Maarja või proua Veenus, — kes jõuaks jälgida kõiki selle iha loodud kujusid ja kultusi! Üks eriliik on neist säilinud ka praegusaja kirjanduses: fantastiline romaan, kõrgkohaks ja tunnet kiirgavaks päikeseks miski imenaine, täitsa harukordne kuskil harukordsel, saladuslikul maal, tõeline muinasjutu-printsess, pooljumal, kelle ilu on nii suur, et ainus pilk ta avatud näole võtab mõistuse (R. Haggard'i kuulus „She“, igavene kuninganna Süda-Aafrikas), või kelle kirk nii hirmus, et hallistab juuksed mõne päevaga (F. Tuglase hiidnaine „Maailma lõpus“), või kelle ingel-erkus on nii suur, et temast lahkunud mehe kogu järgnev elu on kui hullumeelne uni (A. Tolstoi unenäona võluv „Aelita“ Marsi-printsess) jne. Hudsoni romaanis on see peaaegu tõeline elf, lindneitsi Lõuna-Ameerika põlismetsis, ainus, kes säilinud mingi inkaderiigi kõrgekultuurilisest ning haruldaselt hingestatud tõust. Teiseks peategelaseks on muidugi autor-rändur, kes juhtumisi satub sinna metsa (Veenuse koopasse, Maailmalõppu, Marsile). Ja lõppplahendus — muidugi valuline lahkumine: lindprintsessi põletavad ta ebausklikud naabrid. Dekoratsioon — ürgmets kogu oma lopsakuses ja tunne sellesse sulamisest, veetlev ja kohutav ühtlasi, kujutatud ehtsa kunstiga; elu indiaanlastega, sõda, põgenemine jne. — kõik eksootilise harulduse, ilu ja õuduse efektid. Ja ometi mitte ainult efektid, ometi usutav, ometi luule nagu parim muinasjutugi luule, imelikult haarav, pärast lugemistki veel kaua mälestuses kõlav valuliku igatsusena. Pettus? võte? Aga siis on kõik luule aina võte — nagu ongi: elamuse-sisenduseks.

5.

Kirjandusloolisigi teoseid on ilmunud tähelepandavaid. Nii tuntud arvustajalt dr. Rafael Koskimiehelt esseekogu: „Suomalaisia kirjailijoita XX vuosisadan alussa“ (S. kirjanikke XX sajandi alul), mis peale Eino Leino „Suomalaisia kirjailijoita“ on ainus, kus esitatakse soome kõige uuema aja tähtsamad autoriportreed niivõrt üksikasjalikult maalituina. See on ühtlasi jätk Leino tööle, käsitlev peaaesjalikult hilisemat ajajärku. Seejuures on igast autorist esile tõstetud ta tähtsam ala või iseloomujoon: „Arvid Järnefelti arenguromaanid. Volter Kilpi ja aastasaja vahetus. Maila Talvio, jutustaja ning moralist. Eino Leino sangariunistus. V. A. Koskenniemi ja pessimismi probleem. Larin Kyösti lüürikuna. Aino Kalda eesti novellid.“ Mainitud teemad moodustavadki ühtlasi sisuloendi. — Meie lugejale kõige huvitavamas viimases selle kogu essees näidatakse Aino Kalda toodangu liitekohti eesti maastikuga ja muu miljöoga, mainitakse teatavat isiku- ja ainekehvust ning kahvatust ta varasemais novellides, isegi „Ants Raudjalas“, kuigi viimase tüübi tõupärast väsimust ja eitamistõbe on hästi kujutatud; märgitakse „Lahkuvate laevade linnas“ tunduvald edusamme, eriti meisterlikus „Lasnamäe valges laevas“, mis sümbolne inimesigatsuse unenäo-elule üldse. Leitakse ka, et see Kalda sümbolism on üldiselt ometi tugevasti intellektuaalne ja külm, kahtlemata mõjustatud „Noor-Eesti“ „üli-

peenestunud kunstilisist põhimõttest“ ja tihti „otsitud müstikast“, et aga just see „soome lugeja silmis pisut tehtult tunduv patoloogiliste seisukordade ja sümbolistliku stiili soodumine on ometi kirjaniku kunstiliselt väärikam and some novellistikale“. Sest „oma andeilt pole Aino Kallas sugugi realistlik jutustaja, ta ei saa igapäevast tõelisust elama, ta ei leia argipäevases selle immanentset luulelikkust“ (näit. „Katinka Rabe's“). Kirjaniku viimastest, arhaiseeriv-stiliseerivast ajajärgust tõstab arvustaja esile eriti mõned „Võõra vere“ kogu novellid, nagu „Legend noorest Odelest“ ja „Gertruda Carponai“, milles renessansinovelli ja vanade kroonikate „lihtsajooneline stiliseering, pidulikkus ja naiivsus“ nii hästi vastavad autori estetistlikule iluigatsusele. „Barbara von Tisenhusen“ ja „Reigi õpetaja“ olevat oma arhailise puhasjoone ja peenusega võitnud „peaaegu tagasihoidmatu tunnustuse“, aga esimese „stiliseeritud uueaegne klassitsism on kuidagi kuiv ja viljatu, selle inimesed kõigest renessansisituatsioonest hoolimata iseäralikult veretud. Ka „Reigi õpetaja“ on inimesekujutuselt väga üldjooneline ja ebamäärane, selles on aga ehituse suurejoonelisust ja luulelist lennukust enam kui eelmises raamatus. Üldse pole Aino Kallas kunagi jaksanud täiesti veenvalt esitada hingelist arenemiskäiku, aga ta on selle eest tihti meister, andes pilte üksikuist seisanguist ja viivudest,“ nii näit. meisterlikus Catharina Wyckeninäopildis. Ja kokkuvõttes öeldakse: „See naiskirjanik ei ole meie uue jutustuskunsti kõige algupärasemaid ega jõulisemaid isikuid, aga tal on mõnesuguseid erakordseid abinõusid, mis oma harulduse tõttu piirduvad seda selgemini nähtavale. Tema tarvitatud puhas vorm, sõnastuse selge täpsus ja valitud luuleline sisu, ehituse novellistlik kindlus ja elegantsus ning käsitusviisi hoolikas taidulikkus — nende abi pole ju tähendusetu, eriti kui arvestada seda kalduvust klassilisse ilusse, millest on nii tunduv puudus soome kirjanduses üldse.“

Eestigi lugejale ei tohiks huvita olla ka Eino Palola väike (164 lk.) monograafia „Joel Lehtonen. Piirdeid ja muljeid“, mis, kuigi kaunis üldjooneliselt, ometi annab ülevaate veel praegugi täies loomishoos oleva kirjaniku senisest laiast toodangust, mille tippusid „Putkinotkot“ ja „Sakris Kukkelman'i“ on meilgi õigusega tähele pandud.

Kirjanduslooliselt huvitusetu pole ka soome kaheksakümneaastase talupoeg-kirjaniku ja rahvamehe memuaarid „Heikki Meriläisen Elämä“ (H. M. elulugu), mis, nagu tihti niisuguste autorite mälestised (enamgi kui nende puht-ilukirjanduslikud teosed), paelub meid oma lihtsameelse tõelikkusega ja enam kui poole aastasaja taguse külaelu peegeldusega kõrgel Põhjas. Sama etnograafilise, tahaks öelda — eksootilise veetlusega on ka Iivo Härköse „Runon hirveä hiihtämässä“ (Runo hirve ajamas), rahvaluulekorjaja muljeid Karjala kaugete metsade primitiivseist, aga luulelisist asukaist.

Euroopa, enamasti Inglise ja Ameerika elust, aga ka endisest Venest kõneleb Aino Malmberg'i uus kogu kirjutisi „Voimantonta väkeä“ (Jõuetut rahvast); vastandina sama autori varemaga kogu („Voimakasta väkeä“) esseedele tuntud kirjanikkudest, poliitikameestest jne. kuuleme siin autori kokkupuuteist üldiselt mitte-

tuntute, aga ometi millegi poolest huvitavate isikutega ning saastustega. Ja peab ütleva, et vähemalt mõned nendest on eelmistest huvitavamadki, ja meile lähemad, näit. mõnede Vene endiste põrandaaluste omad, nähtud soomlase silmaga.

6.

Kultuuriloolisest kirjandusest väärivad mainimist ka Theodor Birti järgi soomestatud „Antiikin elämä“, vägagi hästi kirjutatud Tida esseid muistse Rooma eluviisidest ja erikultuurinähtusist: pidudest, naisküsümusest, maanteist ja postioludest, kirjastusist, pilkeluulest j. m., ning tuntud Emil Ludvigi „Wilhelm II“ elulugu, mis õige objektiivselt kujutab selle Euroopale nii saatsliku valitseja isikut, tegevust ja ümbrust.

Soome enda ajalugu puutuvast kirjandusest on muidugi tähtsaim määratu suur Danielson-Kalmari „Suomen Valtio- ja Yhteiskuntaelämä 18. ja 19. vuosisadalla“ (S. riigi- ja ühiskonnaelu 18. ja 19. sajandil), mis annab läbilõike kogu Soome riiklikust sündimisajast. Sest hiiglateosest on nüüd ilmunud juba 7 osa (kokku üle 3800 lk.); viimane köide „Aleksanteri I aika“, V, käsitleb Soome ühiskonna- ja kultuurilolusid mineva sajandi alul, kus meiegi omadele palju võrdkohti.

Soome geoloogiast annab uue ülevaate L. Sauramo „Jääkaudesta nykyaikaan“ (Jääajast olevikuni), mis, rikkalikult illustreerituna, ei tohiks huvituseeta olla ka vähikule, kes tahab tunda ja mõista Soome maastikku. Soome tulunduseluga tutvumiseks on parima õpperaamatuna uuesti ilmunud prof. V. Voionmaa „Suomen talouselämä“, ja Soome ühiskonna- ja hariduselu tundmaõppimise on vähikule eriti suupäraseks teinud K. N. Rauhala „Isänmaan kirja“ äsjailmunud III osa „Yhteiskunta“ ja IV o. „Sivistys“ (Haridus) — raamat, mis oma valitud populaarteaduslikkude artiklite ja neid illustreerivate ilukirjanduslikkude paladega on määratud eeskätt õpiringide tööks rahva „sügavates ridades“. Kui meie Haridusliit jõuab, peaks ta õpperingide-töö elustuse eeskujuks olema vist küll umbes samasuguse eestikohase käsiraamatu koostus ja väljaandmine.

Uttest Soome tutvustusteostest aga eriliselt tähelepandav on „Otava“ kirjastatud suur „Kuvia Suomesta“ (Pilte Soomest, 158 suurt lk.), umbes meie Parikaste „Eestile“ vastav, aga palju avaram ja maitsekama välimusega teos. Kuna piltidemõistmine ei nõua suuremat keeleoskust, on see tore teos ainulaadselt tere tulnud ka kõigile soome keele mittemõistjaile, kes Soome loodust, elu ja kultuuri tahavad kiiresti ja esemlikult tajuda või oma reisi-mälestusi elustada. Kui Haridusministeerium vähegi tahab teostada oma nii tihti ilusate sõnadega lubatud hõimumeelsust ja hõimuõpetust, peaks ta peale „Soome maa, rahva ja kultuuri“ iga kooli raamatukogusse laskma hankida vähemalt ka selle kauni pildikogu.

Ühenduses sellega olgu tähelepanu juhitud ka ühele veelgi tähtsamale lähendusraamatule, mis ilmunud küll juba paar aastat tagasi, kuid senini ei siinseis tutvustuskroonikais ega vist ka mujal eesti kirjanduses pole mainitud. See on dr. P. Katara suur „Finnisch-deutsches Wörterbuch“, praegu meilegi

kõige täielikum ja parem soome keele õppimise abiraamat — vähemalt seni, kui kord on ilmunud Aavik-Mägiste soome-estli sõnastik. Igatahes on see palju parem kui senine Ervasti soome-saksa või tihti üsna viganegi Ploompuu soome-estli sõnaraamat.

Mis valitava uputavast hulgast väärks veelgi mainimist? Õpetajaile tohiks ehk kasulik olla uuesti ilmunud Kaarlo Niemise „Ainekirjoituksen opas“ — kirjatööde õpetus koolidele ja soome keele stiiliõpetuse, alged; peale mõne vananenud lehekülje siin-seal puudub ju meil kahjuks ikka veel endil vähegi tarvitav kirjandus sel nii tähtsal alal. Meie haridusorganisatsioonidele aga võiks eeskujuks olla Soome Noorsoo Liidu toimetatud „Taiteelliset harrastukset edistysseuroissa“ (T. h. hariduseltsides), kus antakse praktilisi juhatusi seltsimajade ja nende ümbuse ilustusest, pidudekoratsioonidest, laulu, ilulugemise, näitemängu harrastusest jne. Et just küla- ja kodukultuuri alal võime Soomest õppida enim, oleks hea, kui eriti meie seltsitegelased siin püsivamas kontaktis seisaksid vastava hõimukirjandusega. Vahest võiks siit osa tõlkidagi.

7.

Kas mitte lõpuks paar sõna ka soome usundliku kirjanduse uudistest? Siin on huvitav Erkki Sydänheimo koostatud „Evankeliumien nelisointu“ (E. nelikõla), kus nelja evangeeliumi tekstid on korraldatud üksteise kõrvale ja vahele nii, et nad moodustavad enam-vähem ühtlase kujutuse Meistri elust, arengukäigust ja õpetusest. Töö on tehtud täpsalt ja tekstitruult, mitte ümberjutustusena, nagu n. n. „piiblitlugudes“; ta võimaldab süveneda Testamendi nii ajaloolisse kui ka õpetuslikku sisusse kergemini kui üksikute evangeeliumide lugemine, aitab tuua esile hulga muidu harilikult tähele panemata jäävaid kõrvalkohti ja lubab teha isegi huvitavaid sünniloolisi ja stilistilisi võrdlusi. Meie ajal, kus Jeesuse kuhu järele on saanud nii aktuaalseks laiaades vaimuimimestegi kihtides, kus nii mitmed kuulsad kirjanikudki on püüdnud restitueerida tema elulugu, nagu n e m a d seda mõistavad (Renan'iga alates kuni Papini, Brandes'e ja Barbusse'ini — ja Visnapuuni), on see raamat suureks abiks algallikate eneste antud eluloo ühtlaseks tundmaõppimiseks.

Muist teostest sel alal oleksid mainitavad; luuletaja Lauri Pohjanpää lühikesed religioossed mõtlus-skitsid „Hengessä ja totuudessa“ (Vaimus ja tões), Niilo Tuomenoksa kirjanduslooliseltki huvitavad, kuigi mitte just head, karakteristikad „Raamatun naiskohtaloita“ (Piibli naisstaatusi — Saara, Rebeka, Raheli, Mirjami ja Ruffi nii palju luuleteoseid inspireerinud draamad) ja piiskopp E. Kaila „Kristikunnan tila maailmansodan jälkeen“, kokkuvõtlik ülevaade kristluse seisukorrast pärast maailmasõda, m. s. ka uuemast usufilosoofiast. Isegi üks huvitav ja muist tähtsam tõlge sel alal väärub mainimist: see on Toomas Kempnelase „Kristuse jälgimisest“ („De imitatione Christi“, Kristuksen seuraamisesta), see keskaja lõpu müstika tähelepandavamaid teoseid, eriti katoliku ilmas määratu levinguga ja mõjuga hariduseraamat (1864. aastani 545 ladinaja ja 900 prantsuskeelset trükki!). Ja imelik, nii võõras kui ongi meile muidu selle raamatu sünnimiljöö

ja osalt vaimgi, ta liigne kõige maise ja lihalise põlgus ja (õieti egoistlik) munklik elust eemale tõmbumine j. m. s., kuidas temas siiski on nii palju üldinimlikku, veel meiegi elutundele sama värsket kui evangeeliumidki! Küllap aitab selleks kaasa ka ta usutunde osalt müstiline liikuvus ja mittedogmaatilisus, kuid enne kõike ometi ta sügav elamuslikkus ja tõemeelsus, vahetu ja värsk, milles on avaldumas iga inimhinge rõõm ja valu, võitlus ja armastus, sõda reaalelu maiste ja ideaalelu jumalikkude seaduste vahel. Kui palju kõrgemal on see suuremast jaost nüüdisaja šabloonilisist ja stiilisegastest, intellektuaalselt piiratud ja võltsitud tunduvaist palvikuist! Kui kristlus uute sajandite jooksul ongi palju juurde võitnud humanismis ja eluläheduses, siis vist küll mitte palju tundesügavuses ja väljendusjõus, pigemini vastupidi.

A. A.

J. M ä n d m e t s: **Läbi rästi.** Novellid. K.-ü. „Loodus“, Tartus 1927. 328 lk. Hind 4 krooni.

Kui Mälgi juures tuleb konstateerida teatud moestlänud mõjustusi ning nimetada Mälki nende järgi paiguti vanamoeliseks, siis võib Mändmetsa eranditult pidada tänapäeva eesti vanamoeliseks autoriks. See väide maksab Mändmetsa „Läbi rästi“ kohta täiel määral, alates aineist, kujutatavast ajast ning lõpetades kas või keelega: kõiges on midagi minevikuliniku tagant kõnelevat, olevikust kaugemale põgenenut. Enamalt jaolt jutustatakse ammuolnud asjust lihtsal reformeerimatul keelel, rahulikest ja usklikest inimesist — kuid jutustatakse tõega, vahel väga hästi. Mändmetsal on palju rahu ja rahulikkust — ja sellised arhailist tooni asjad nagu: „Raeäärja Flemmingi tütre Katarina puimad“ ja „Pidulaud jõuluõhtul Toolamäe kirikus“ on õnnestunud tal kõige paremini. Neis sulab rahulikkus ühte asjalikkusega, vanapärane vorm samasuguse sisuga, moodustades nii stiililised ja maitstavamad jutustised kogu elatanud autori laialdases loomingu.

Esmajooneliselt tulekski tähele panna mainitud novelle (mida küll millegi pärast pigemini tahaks nimetada jutustisteks), kuid alakem järjekorras.

Mahuka novelliraamatu esimesed sada lehekülge moodustab jutustus „Kolm laipa lumisel väljal“. See on visand 1905. aasta sündmusist ja kannatusist. Ajalooliselt sisaldab ta materjali ja tabavaid tõsiolusid, kuid läbitöötamiselt on ta äärmiselt hõre ning literaarne — seega mitte õnnestunud töö. Ta jätab psühholoogiliselt kui ka kompositsiooniliselt väga küsitava mulje. Midagi on tas lahti, poolikut, lõpetamatut — ja isegi sorav ladusus, mida Mändmets käesolevas kogus eriliselt näib harrastavat, ei ulatu järgnevatega konkureerima. Samuti tunduvad tegelased maamehed-revolutsionärid imelikkudena, kohati võltspaatost ja -psühholoogiat kandvatena. Neid kõiki üleskihitav-ergutav Enn oma prohvetlikkusega jääb aga hoopis uskumatuks ja paberlikuks. Ja üldiselt on käesolev novell tõeliselt nõrgemaid terves kogus.

Järgneb „Uue õpetaja“ või endise tiitliga „Juhisaare kiriku kellamehe“ nimeline novell — kõigiti küpsem ja tugevam. Kuid ta pole Mändmetsa viimase aja loomingu saavutus, teda on trükitud

mitut puhku juba enne käesoleva kogu ilmumist küll kogudes ja eraväljaannetena, ta on ammu hinnatud ja meie realistlikus novelli-kirjanduses on talle oma kohtki antud — selle kõige pärast ei ole suurt huvi tema hindamise vastu. Ulatuslikumad parandused ja kohendustööd, mis autor on novelli kallal teinud, ei lisa ka kuigi palju olulist.

Kolmas lugu „Laanemetsa veskitalu“ algab huvitava ja suuri lootusi pakkuva aplombiga — laiad eepilis-jutustuslikud lõimed jooksevad teravalt ja peenelt tulipunkti kokku, vahelduvad, harguvad, sõlmuvad — kuid kahju: mida enam autor lähineb jutustuse lõpule, seda enam kustub eneseusaldus ning kaob peenus, ja Mändmetsa paljutöötavast ainekist jääb järele vesise armujutu-lõpuga ilus heietis. See lõpp sunnib unustama kena algusegi, nii hõre, läbi- paistev ja maneerlik on ta.

Igas suhtes palju parem on „Raehärra Flemmingi tütre Kata- riina pulmad“. See pika pealkirjaga lugu on lühem kõigist eel- misist, kuid just seetõttu parem, kontsentreeritum, lõõvam ja mõju- kam. Venitades oma novelle pikkadeks justkui ei suuda Mändmets neile anda enam vajalikku hingestust ega šarmi — nad kipuvad va- juma laiali. Nii „Koim laipa...“, nii „Uus õpetaja“, „Laanemetsa veskitalu“ — ja võib-olla just tiheda kokkusurutatavuse tõttu ongi „... Katariina pulmad“ omandanud maitstavuse.

See novell kannab meid tagasi rootsi aega, hilise uusaja Ku- resaarde, mille auvääriliste kodanikkude, raehärrade ja võimukand- jate ridadest laseb autor kaevamistööl leitud paberikahlul paja- tada õudse loo. Kuid seegi lugu, nagu Mändmetsal peaaegu kogu looming, lähtub armastusprobleemist ning erineb seega peamiselt vaid vormi poolest kõigist eelmisist, olles kuidagi arhailise tooniga, uskliku kirikhärra päevaraamatuline pihtimus. Et aga peaaegu samalaadilise asja on kirjutanud varemalt Aino Kallas („Barbara von Tisenhusen“), siis ei helendu seegi voores päikesena. Ja ar- vustajaid, kes tahavad selles töös näha mingisugust Mändmetsa uuestisündi, peaks see vihje juhtima küll hoopis vastupidistele otsustele.

Veel järgnevad novellid „Kevadised veed“ ja „Pidulaud jõulu- õhtul Toolamäe kirikus“. Mõlemad on kui kirjanduslik proosa so- ravalt ja väga loetavalt kirjutatud, kuid neile suurt kunstilist väärtust anda ei tahaks vist keegi, ehk kui, siis enam viimasele, mis on müüditaoline rahvajuttude najal loodud lugu, kui esimesele, mille tegevustiku võltsoon peletab usu ja paiguti lugemistahtegi.

Mäherdune on Mändmetsa kui kirjaniku käsilolev areng ja seisukoht üldiselt? See on suurt ladusust ja rahvalikku kergust taotleva autori seisukoht. Kui juba varemalt on Mändmetsal mär- gitud huvi eetiliste küsimuste vastu, siis ulatub see nüüd paiguti koguni religiooni, vähemalt välised jooned näitavad sinna, ja har- dameelsus ning südamlikkus näib autori teis kasvavat ühes ta aastate kasvamisega. Ja selles ongi praegu Mändmetsa suurim oma- pärasus ja lugejat võluv vaim. Need, kes väsinud on jälgimast päevakajalist võitlust kajastavaid teoseid ja jõustraksuvaid kange- lasi, siirduvad tasase ja südamliku Mändmetsa jutustuse ning ini- mese manu — ja kindlasti leiavad nad sealt vaikuist, rahu ja kosu- tust, mida võib-olla autor ka ise on leidnud, luues oma unelmaid askeldava ja kärarikka elu vahel.

Ent kõige selle rahu ja minevikust võetud ainestiku peale vaatamata püüab Mändmets olla järjekindel realist; aga ta on õige õhuline, habras, kergestimurduv — nagu tihti vanemad saksagi seda laadi autorid. Jutustajana aga on ta eht ja uhkust-tekita vanur; paljud stiiliharrastavad keskpõlvlased pole küündinud temani.

R. Sirge.

E. Tõnisson: **Punase lipu eest**, Punase Sõna kirjastus 1927. Kommunistlik agitatsiooninäidend meie kirjanduses.

Teatavasti on meil mitut teost püütud tembeldada punaseks, agitatsiooniliseks või isegi kommunistlikuks. Nii tekitas avaliku poleemika M. Metsanurga „Kindralipoeg“; ka Jakobsoni „Vaeste-Patuste alev“ on leidnud samasisulisi etteheiteid. Kuid meil on ilmunud möödunud aastal siiski teos, mis kaugele taha jätab kõik senised pahempoolse koega tööd, mis, peab ütleva, on ka tõepoolest agitatsiooniteos, nagu seda võiks ette kujutada. Ses on E. Tõnissoni „Punase lipu eest“, revolutsiooniline näidend 8 pildis epiloogiga. Imelikul kombel on aga just see teos jäänud tähele panemata kõikjal, ka seal, kus juba palju süütuma juhu puhul ei saadud vaikes mööda minna.

„Punase lipu eest“ sisuks on võitlus punase lipu, s. t. revolutsiooni eest. Kodanlus variseb kokku mässuliste rahvahulkade ees. Moodustatakse sotsiaaldemokraatide valitsus. Kuid see kujuneb kodanlaste käsikuks. See ei suuda revolutsiooni päästa. See ei võigi seda päästa, sest tal enesel puuduvat selleks tõsine tahe. Sotsiaaldemokraatia on müüdiv nii naiste kui raha eest. Sotsiaalrevolutsionääre veetakse sisse. Ka nemad muutuvad eneste teadmata kodanlaste käsikuteks.

Ainukesed õiged revolutsiooni päästjad on kommunistid, kes kõike võimu nõuavad tööliste-soldatite nõukogudele.

Sotsiaaldemokraatide valitsuse kukutab fašism. Kuid ometi näidatakse epiloogi pantomiimilises pildis sümbolistlikult, kuidas kuningaskapitali trooni ette tormavad sisse viimati ikkagi internatsionaali lauldes mässulised rahvahulgad ja suur vasar tõuseb üles kuningaskapitali pea kohale; samuti leiavad otsa nüüd kuningaskapitali ihukaitsjad ja kummardajad piiskopp (vaimulik seisus) ja sotsiaaldemokraat (tööliskonna äraandja).

Teose tendents on pealetükkiv ja avameelne. Kõige raskemad etteheited langevad sotsiaaldemokraatidele. Need on revolutsiooni ja tulevase õige, unistatud ilmakorra kõige hädaohlikumad vaenlased. Neid kujutatakse selles teoses ideetute äraandjatena, kes ühelt poolt kapitalistide kõige lähemad käsilased, teiselt poolt aga suurte hulkade ees mängivad tööliste juhte.

Teoses propageeritav ideaal on: „Meie, töölised, loome ise uue riigi, oma nõukogude riigi, Pariisi kommuuna tüübilise riigi. Ei kõlba meile sotsialismi teostamiseks ei mingisugune poolkodanline koalitsioon, ei mingisugune valesotsialistlik kabinett. Niikaua kui maa peal on veel klassid, kuni on veel kodanlus, tuleb tarvitada raudset luuda, et kodanlus tunneks tõesti oma lõpu lähedust. Vabadusest ei või juttugi olla. Sotsid räägivad demokratismist, just kui oleks see mõeldav klasside ühiskonnas. Ei. . . Sellepärast, elagu tööliste ja sõdurite nõukogude vabariik!“ Ei või olla nii siis demokraatiat ega isamaalisust.

Kohtu kohta väljendatakse järgmist: „Muinasjutt erapooletust kohtust on kodanline lora, on töörahva pimestamine. Kohus on igal pool valitseva kurnaja kaitseriist orjade vastu. Meie ülesanne on luua uus proletaariline kohus, kes oleks töörahva organ kodanluse vastu, kes oleks otsekohe kontrrevolutsiooni mahasuruja.“ Revolutsiooniline tribu-

naal on selleks vajatav, „kelle ülesanne oleks tagurlust armutult maha suruda“.

Nõukogude ukse ees laulavad aga juba sõdurid :

„Saatan vahva seltsimees, tsim ai ruudi ralla,
Esimene mässumees, tsim ai ruudi ralla“ . . .

Töölisväelased ja naistöölised laulavad sealsamas :

„Me kodanlasi klopime, tsim ai ruudi ralla,
Ja naistelt musu nopime . . . tsim ai . . .
Me lossidesse asume . . .
Ja põrgus üüri tasume . . .
Meil pole vaja laulatust . . .
Ja musta mantli õnnistust . . .
Altarile sülitän, tsim ai . . .
Jehoovat veidi tülitän . . .
Jehoova habe liiga pikk . . .
Lõikan maha tsik, tsik, tsik . . .
Siis muutub meie elusuun . . .
Kui pääseb võimule kommuun . . .“

See punane lorilaul ei vaja vist enam kommenteerimist.

Teose tendents on otse meisterlik oma järjekindluses ja teiste parteide poolehoidjate häbematul kombel mustamises. Olgu siin selle iseloomustamiseks toodud näide, kuidas sotsialisti-peaministri võrgutab ära ühe vabrikandi naine, et ta mehe vabrik jääks natsionaliseerimata :

N e e b e l (vabrikandi proua): Härra Kirma (peaminister)! Teie päästate mu mehe, eks? Olen ma kuum? (Musu.) Mu mees on vana, sellepärast. Kas siia keegi sisse tuleb?

K i r m a: Kohe, oota, armas musurullike. (Uksehoidjale.) Ma kedagi täna vastu ei võta. — Nii siis, austatud proua. (Istub kušetile. Proua heidab pikali.) Kaks hinge on üksteist leidnud, ja ihud ka.

N e e b e l: Ma olen nii väsinud muredest, nii nõrk. (Kirma võtab talt mantli ja kübara ära.)

K i r m a: Wir schlafen Nacht im Fingerhut und decken gut uns zu. (Suudlused, õrnused.)*

Säärase pornograafilise karakteristikaga on varustatud ka kommunistide vaenlased kodanlased ohvitserid, kes omavahel õlle peale kihla veavad esimese uue tutvuse korral preillidega, et kui kiire aja järele need tuuakse õõseks ohvitseride vooditesse.

Vist selgub juba eeltoodud väljavõtetest ja üldjoonelisest sisujutustusestki, kuivõrra tendentslik ja kommunistlik sõna otsekohehes mõttes on E. Tõnissoni „Punase lipu eest“. Siinjuures võib ja otse peab kinnitama, et see teos oma agitatsioonilise ülesande suudab täita.

Keerulisem on nimetatud teose algupära küsimus. Kuigi see kannab eestipärast autori nime, on see sisuliselt meie oludele kaunis võõras. Teose esimesel lugemisel tekkis kahtlus, kas siin tegemist pole erilise kommunistliku agitatsioonivõttega. Kas pole teos „Punase lipu eest“ kirjutatud Venemaal välismaade jaoks ja siis Eestis tõlgitud, vähe ümber töötatud ja turule lastud? Mõningadki teose jooned juhatavad vene kommunistliku kunstilise propaganda juurde. Kas või teose viimane pilt: pantomiim, kus laiaks aetud vastik kuningas-kapital oma kannupoistega maha lüüakse töölise kää läbi. Sarnaseid agitatsiooniplakateid harrastas Venemaa ka sisemaal revolutsiooni süvendamiseks. Teosega lähemal tutvumisel tekkis aga veene, et see on kirjutatud Saksamaal.

Viimane oletus näib seda tõepärasem olevat, et Saksamaad valitsesid ju omal ajal sotsiaaldemokraadid, kelle pihta on pööratud teose terav ots. Siia juurde seltsib veel teose paaris pildis läbiviidud peaaegu geniaalne ülima tarkuse parodeerimine loogiliste süllogismide kaudu, mis omalt poolt aitab kinnitada tekkinud muljet.

Kõige raskem on muidugi algupära enese leidmine. Küll on ilmunud Saksamaal Paquet' (punane kirjanik) sulest 1923. või 1924. aastal romaan „Rote Fahne“, mida aga kahjuks koha peal saadaval pole. Tekkis kahtlus, kas pole vahest Paquet' „Punase lipu eest“ instseneeritud eel-nimetatud romaani järele. — Lisaks eeltoodud tõsiasjale: kahe või kolme aasta eest mängiti Piscator'i (Berliini kommunistlik lavastaja) teatris üht Paquet' ligikaudu samanimelist teost. Ka seda teost pole nende ridade kirjutajal võimalik olnud näha. Kuid juba rida tõsiasju laseb oletada, kas kõne all olevate teoste vahel ei valitse lähim side.

„Punase lipu eest“ on meie draamakirjanduses kahtlemata plagiaat. E. Tõnissoni isiku taga seisab ainult vilets teise teose eestistaja, kes oma plagiaati soperdanud kunstilageda lorilaulu.

Võimalik, et E. Tõnissoni nimi on varjunimi, et selle taga võiks kommunistlik teos kahtlust-tekitaavast tähelepanust maskeeritult mööduda. Tõnissoni nimi kui sarnane on ju meil väljaspool igasugust kommunistlikku värvingut.

Kui aga E. Tõnisson tõepoolest on olemas, siis on ta küll õnnetu-maid plagiaatoreid, kuisuguseid meie kirjanduses on esinenud.

J. Pert.

Õiendus.

Kirjutises „Joomasõnade aruanne II“ lk. 313 avaldatud läti rahvalaulu näite slsu on: raiu, vennäkene, kasepuid, küta toakene soojaks; varssi tuleb pruudikene hõbedaks külmunud. Lätikeelne tekst on eksikombel sattunud õige näite asemele (mille tõlge avaldatud):

Atpakali, bahleliņi,
Nes mahşai alu dsert,
Muşş' mahşina noşlahpuşe,
Tahş zelu staigajot.
144 a, 395.

Latvju Dainas III, II.

E. Päss.

Eesti Kirjanduse Seltsi

kirjastusel ilmunud ja müügil olevate raamatute nimestik.

Peale augustikuu nimestikku ilmunud uudisteosed:

A. Saal: Valitud kirjatööde kogu V anne.

Uudu ja Meeta.

Dan ja Singa.

Pögenenud kloostrikäsvandik.

292 lk. Hind 1 kr. 25 s., iluköites 1 kr. 75 s.

Elmar Muuk.

Lühike eesti keeleõpetus I.

Hääliku ja vormiõpetus. Teine trükk. Hind 1 kr. 50 s., kõvas pappköites 1 kr. 75 s.

A. Eesti autorid.

Kristian Jaak Peterson: Laulud, päevaraamat ja kirjad. 11 illustratsiooni. 194 lk. Hind 1.50 kr., kalingurköites 3 kr.

Stve Jaan: Luige Laos. III trükk. 68 lk. Hind 40 senti, kalingurköites 1.90 kr.

J. V. Jannsen: Kolm juttu (Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri). 82 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.

Fr. R. Kreuzwald: Paar sammukest rändamise teed. III trükk. 52 lk. Hind 35 senti, kalingurköites 1.85 kr.

Reinuvader-rebane. VI trükk. 9 pildiga. 128 lk. Hind 85 senti, kalingurköites 2.35 kr.

Kilplased. IV trükk. 128 lk. Hind 90 senti, kalingurköites 2.40 kr.

Viru lauliku laulud. Gustav Suitsu eessõna. Autori pildiga. 152 lk. Hind 2 kr., kalingurköites 3.50 kr.

Lydia Koidula: Ojamõlder ja tema minija. III trükk. 64 lk. Hind 40 senti, kalingurköites 1.90 kr.

Kaks juttu (Ainuke, Enne ukse lukutamist). II tr. 142 lk. Hind 85 senti, kalingurköites 2.35 kr.

Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola. III tr. 64 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.

Kogutud luuletused. Gustav Suitsu eessõna. Autori pildiga. 226 lk. Hind kalingurköites 4.25 kr.

Jakob Pärn: Oma tuba, oma luba. III trükk. 64 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.

Must kurb. III trükk. 160 lk. Hind 1.20 kr., kalingurköites 2.70 kr.

Joh. Kunder: Kroonu onu. Nali kahes vaatuses. III trükk. 56 lk. Hind 40 senti, kalingurköites 1.90 kr.

Joh. Kunder: Eesti muinasjutud. II trükk. 144 lk. Hind 1.20 kr., kalingurköites 2.70 kr.

A. Reinwald: Valik luuletusi. Autori pildiga. 114 lk. Hind 1 kr., kalingurköites 2.50 kr.

Eesti Kirjanduse Seltsi büroo ja raamatuladu
asub Tartus, Lai tänav 35. Telefon 6-91. Avatud kirjapiletil k. 9-15.

- K. E. Sööt: **Rahva lauluvara.** Kogu üldiselt lauldavaid laule. 192 lk.
Hind 1.20 kr., kalingurköites 1.70 kr.
- Joh. Aavik: **Puudused uumas eesti luules.** 172 lk. Hind 75 senti,
kalingurköites 2.25 kr.
- Th. Zielinski: **Vana-kreeka kirjandus.** Tõlkinud Linda Metslang, redi-
geerinud ja eessõna kirjutanud Pärtel Baumann.
I osa: Iseseisvuse ajajärk. 29 pildiga, 212 lk. Hind 3 kr.,
kalingurköites 4.50 kr.
II osa: Oikumeeniline ajajärk. 11 pildiga, 224 lk. Hind 2.50 kr.,
kalingurköites 4 kr.
- Pestalozzi **elavad sõnad.** Valik J. H. Pestalozzi teostest. Tõlkinud
S. Schönberg ja E. Oissar, toimetanud P. Pöld. 5 pildiga. 148 lk.
Hind 1.40 kr., kalingurköites 2.90 kr.
- K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psühholoogilised loengud. 64 lk. Hind 50 senti,
kalingurköites 2 kr.
- Jules Payot: **Tahte kasvatamine.** Tõlkinud Alfred Koort. 220 lk.
Hind 2.40 kr., kalingurköites 3.90 kr.
- A. M. Tallgren: **Euroopa muinasaeg** pronksiaja algusest ajaloolise ajani.
Tartu Ülikooli Arkeoloogia Kabineti toimetused V. 93 joonist ja
tabel. 186 lk. Hind 4.50 kr., nahkköites 6.25 kr.
- Dr. W. Nernst: **Maailm uemate uurimuste valguses.** Tõlkinud E.
Oissar. Ühe joonisega. 56 lk. Hind 50 senti, kalingurköites 2 kr.
- Elis Strömngren: **Astronoomilised miniatüürid.** Tõlkinud G. Peet.
13 illustatsiooniga. 72 lk. Hind 90 senti, kalingurköites 2.40 kr.
- Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI, VII, IX ja X à 50 senti.
Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ senistest aastakäikudest on veel tagavaral:
XIII (1918/19), XIV (1920), XV (1921), XVI (1922), XVII (1923) ja XVIII
(1924) aastakäik à 3.60 kr., nahkköites 5.35 kr., ning XIX (1925) XX
(1926) ja XXI (1927) aastakäik à 5 kr., nahkköites 6.75 kr. Tellimis-
hind 1928. a. on 4 kr. aastas, 2 kr. poolaastas ja 1 kr. veerand
aastas. Üksikud numbrid 1906. aastast peale à 40 senti.

Praegu trükkis:

A. Maurois: Ariel.	G. Maupassant: Vee peal.
J. Rainis: Joosep ja tema vennad.	G. Falke: Kolm hääd sõpra.
G. Keller: Küla Romeo ja Julia.	A. Raag: Elisabeth Aspe.
J. Galsworthy: Valge ahv.	Koidula kirjad omakseile.
A. Kallas: Reigi õpetaja.	Pärnumaa, IV osa koguteos. „Eesti“.
„ Mere tagant.	Eesti rahvalaulud II.
„ Ants Raudjalg.	Eesti rahvaviisid.
„ Kiirtepild.	Eesti õigekeelsuse - sõnaraamat
J. Mändmets: Kogutud teosed I.	II köide.
R. Rolland: Tolstoi elu.	Eesti raamatute üldnimestik
R. Kipling: Dšungli raamat.	1924. a. alates.
E. Zola: Sõekaevurid.	

Tellimistingimused: Raamatuid võib tellida otse Eesti Kirjanduse Seltsilt. Soovitav on raamatute hind tellimise juures Seltsile ette saata panga tsekiga, postiga, või kirjas markides. Raha ettesaamisel kannab raamatute saatekulud Selts, posti ja pagasi järelmaksuga tellimisel jäävad saatekulud tellija kanda.

Hinnaalandus Eesti Kirjanduse Seltsi liikmetele Seltsi kirjastusel ilmunud köitmata raamatute pealt 20%, köites raamatute pealt 15%, maal asuvatele raamatukogudele, koolidele ja õpetajatele köitmata raamatute pealt 10%.